

VƏTƏN DİLİ

A.O.Çernyayevski və S.H.Vəlibəyov

Tiflis

VƏTƏN DİLİ

I hissə - A.O.Çernyayevski (1882)

II hissə - A.O.Çernyayevski, S.H.Vəlibəyov (1888)

*Dərslərlərin orijinal dilini qoruyub saxlamaqla müasir Azərbaycan dilinə
uyğunlaşdırılmış formaya salınmış nəşr*

ADA Universitetinin sifarişi ilə

ÇAŞIOĞLU

BAKİ – 2022

Vətən Dili, Bakı, "Çaşıoğlu Elm-İstehsalat" MMC, 2022, 248 səh.

Qırx ilə yaxın bir dövr ərzində Cənubi Qafqazda azərbaycanlı uşaq və müəllimlər üçün mükəmməl dərs vəsaiti olan "Vətən dili" Mahmud bəy Mahmudbəyov, Süleyman Sani Axundov, "Şərqli" təxəllüsü ilə tanınan Fərhad Ağazadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Müslüm Maqomayev, adlarını çəkmədiyimiz digər Azərbaycan ziyahılarının ilk dərsliyi olub. Əsər onların elmə, təhsilə atdıqları ilk addımlara yoldaşlıq edib. Bu şəxsiyyətlərin həyat haqqında ilkin təsəvvür və anlayışlarının formalaşmasında da müstəsna rol oynayıb.

Nəşrindən 140 il keçsə də, yaşından asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı sayan hər kəs, bir çox folklor nümunələrimizin orijinal formada bir yərə toplandığı bu kitabla yaxından tanış olmalı, ondan əcdadımızın hikmətini, Vətən eşqini duymalıdır. "Vətən dili"ndə işlənən ətimizə-qanıma hopmuş söz və ifadələr, adət-ənənələr və s. ilə yenidən tanışlıq hər birimizin mənəvi borcudur.

ISBN 978-9952-8424-3-2

©ADA Universiteti

ÖN SÖZ

ADA Universiteti son illər ərzində Azərbaycanın mənəvi irsinin əski əlifbada olan parlaq nümunələrini latın qrafikasında kütləvi oxucuya çatdırılmasına dair bir sıra təşəbbüs həyata keçirmişdir. 1918-1920-ci illərdə işıq üzü görmüş “Azərbaycan” qəzetinin seçmə saylarının nəfis şəkildə çapını və qəzetin tam külliyyatının hazırlanmasını xüsusi qeyd etməliyik.

Ənənəni davam etdirmək niyyəti ilə ADA Universiteti I hissəsi 1882, II hissəsi 1888-ci illərdə çap edilmiş “Vətən dili” dərsliyinin də bütövlüklə, yəni hər iki hissəsi bir kitaba daxil edilməklə müasir oxucu üçün anlaşılın dildə təqdim olunmasını zəruri hesab edib onun yeni çapını hazırlamaq qərarına gəldi.

Məlumdur ki, XIX əsrin sonlarında işıq üzü görmüş bu kitabla, demək olar ki, Azərbaycan maarifçiliyinin yeni mərhələsinin binası qoyuldu. Bundan sonrakı yarıməsrə yaxın dövr ərzində Cənubi Qafqazda Azərbaycanlı uşaq və müəllimlər üçün “Vətən dili” mükəmməl dərs vəsaiti kimi əvəzsiz mövqeyə sahiblənmişdi. Heç şübhəsiz, XX əsrdə tərtib olunmuş dərsliklərimizin həm quruluş və siqləti baxımından, həm də yanaşma tərzinə görə istinadgahı məhz “Vətən dili” dərsliyi idi.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, “Vətən dili” dərsliyi həm Qori, həm də onun varisi olan Qazax Müəllimlər Seminariyasının rəsmi dərsliyi olmuşdur.

Şanlı tariximizə istinadən cəsərlə vurğulamaq istədik ki, 1918-ci ildə Cümhuriyyətimizi yaratmış qurucu babalarımız ilk sözü “vətən” olan “Vətən dili” ilə təhsil

almış, “Vətən dili” ruhu ilə qidalanmışlar. “Vətən dili” sanki genetik müstəvidə yeniyetmələri kodlaşdırıb onları dövlətçilik uğrunda mücadiləyə hazırlayırdı.

“Vətən dili” diqqəti ilk olaraq öz milliliyi, dilinin özəlliyi, səhifələrindəki ədəbi nümunələrinin səmimiyyəti, xəlqiliyi, uğurlu seçilmiş atalar sözü, tapmacaları ilə cəlb edir. “Vətən dili” strukturunu mövcud olmuş rus dərsliyi əsasında tapsa da, tərtibçilər onu tam milliləşdirməyə nail ola bilməmişlər. Çünki bu işi özlərinə ən ümdə vəzifə seçmişlər. Kitabın tərtibçiləri olan Azərbaycan dilinin gözəl bilicisi, Azərbaycan xalqını dərinləndən sevən Aleksey Osipoviç Çernyayevski, Səfərəli bəy Vəlibəyov o dövrdə yaşayan Azərbaycan ziyalılarını bu dərsliyin ərsəyə gəlməsinə cəlb etmək üçün səylərini əsirgəməmişlər. Onlar dövrlərinin tanınmış şairi Həsənəliyə xan Qaradağskidən didaktik şeir nümunələrinin yaranmasını xahiş etmiş və dərsliyə qırxıya yaxın ilk təcrübə olan uşaq şeir nümunələrini daxil etmişlər, məhz bu şeir nümunələri sonralar Abdulla Şaiq yaradıcılığına təsir etmiş, peşəkar uşaq ədəbiyyatımızın formalaşması ilə nəticələnmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, “Vətən dili” dərsliyi sovet hakimiyyəti illərində unudursa və diqqətdən kənar qalsa da, Azərbaycan təkrar müstəqillik qazandıqdan sonra ilk dünyəvi dərsliyimiz müxtəlif istiqamət və səviyyələrdə elmi tədqiqatlara cəlb edilib. Məsələn, professor Hüseyn Əhmədov tərəfindən dərsliyin yalnız I hissəsi transliterasiya edilərək çap etdirilmişdi. Dosent Vüqar Qaradağlı tərəfindən isə “Vətən dili”nin həm I, həm də II hissəsi bir kitab şəklində ictimaiyyətə təqdim edildi. Bura “Vətən dili” mətninin fonetik transliterasiyası ilə yanaşı 40-a yaxın cədvəl, həmçinin dərsliyin tezlik lüğəti, şərh və izahlar daxil edilmişdir.

Sözügedən nəşrlər, əsasən akademik səciyyə kəsb etdiyi və daha çox elmi dairələrin maraqlarına cavab verdiyi üçün, zənnimizcə, orijinal mətnin daha anlaşqlı və imkan daxilində haşiyələrdən xali şəkildə müasir Azərbaycan dilinə adaptə olunmuş təqdimatına tələb öz aktuallığını qoruyub saxlayırdı. Çünki “140 yaşlı” “Vətən dili” daha geniş oxucu kütləsini əhatə etməli, yaşından asılı olmayaraq özünü azərbaycanlı sayan hər kəs bir çox folklor nümunələrimizin orijinal formada ilk dəfə bir yerə toplandığı bu kitabla yaxından tanış olmalı, ondan əcdadımızın hikmətini, Vətən eşqini duymalıdır. Məhz bu amillər bizi ikihissəli “Vətən dili”ni qarşınızdakı yeni formatda hazırlanmış nəşrinə sövq etdi.

ADA Universiteti Azərbaycan xalqının tarixi mirasını qorumaq və gələcək nəsillərə ötürmək işinə töhfə verməkdən qürur duyur.

Hafiz PAŞAYEV
ADA Universitetinin Rektoru

NƏSRƏ DAİR BİR NEÇƏ SÖZ

Hazırkı kitab, əslində, “Vətən dili” dərsliyinin tərəfimizdən çapa hazır edilmiş III nəşridir. I nəşr 2007 (Bakı, 2007, “CBS”. – 740 səh.), II yenidən işlənmiş nəşr isə 2018-ci ildə işıq üzü görmüşdür (Bakı, 2018, “Elm və təhsil”. – 1148 səh.). Mərhum akademiklərimiz T.İ.Hacıyev və V.M.Məmmədəliyevin rəyləri ilə verilən hər iki faksimil nəşrdə orijinal mətnin səslənməsini təmin etməkdən ötrü “Vətən dili” fonetik transliterasiya edilmiş, nəşrlərə geniş ön söz, tərtibçiləri və üzərində zəhməti olanlar haqqında məlumat, 3301 izah və qeyd yazılmış, fərqli mövzulara dair tərtib edilmiş 38 cədvəl, 10680 sözdən ibarət tezlik lüğəti daxil edilmişdir.

Qeyd etmək istərdik ki, bu nəşrlər ictimaiyyətimiz tərəfindən olduqca böyük rəğbətlə qarşılandı. 125 il kitabxana rəflərində toz qatı altında qalmış “Vətən dili”nin yenidən çap olunmuş nüsxələri maraqla axtarılır, oxunur, “Vətən dili”nin tarixi və özü haqqında həm dövlət, həm ictimai, həm də özəl televiziya kanallarında bir neçə sənədli film hazırlanır, qəzet, jurnal, elektron nəşrlərdə yazılar yer alır. Lakin sözügedən nəşrlər həm elmi-akademik səciyyə kəsb etməsi və tirajının az olması, həm də transliterasiyasının fonetikliyi, fiziki olaraq ağır çəkisi onların geniş kütlə tərəfindən istifadəsində çətinliklər yaradırdı. Hiss olunurdu ki, “Vətən dili”nin daha rəvan, oxunuşa ağırlıq gətirən haşiyələrdən xali variantına ehtiyac var.

Bu baxımdan, ADA Universiteti, onun rektoru H.M. Paşayevin ehtiyacı duyulan nəşrin hazırlanması ilə bağlı təşəbbüsü olduqca qiymətlidir. Mənəvi irsimizin qorunması və təbliğ olunması sayəsində həyata keçirdiyi

təşəbbüslər, xüsusilə bu nəşrin işıq üzü görməsinə görə mən ADA Universitetinə öz dərin təşəkkürümü bildirirəm. Bu nəşrdə qarşıya qoyulan əsas tələb haşiyələrdən imkan daxilində uzaq durmaq, müasir Azərbaycan dilinə uzlaşdırılmış şəkildə təqdimatı oldu.

Nəşrdə orijinal mətnə aid olmayan söz və ifadələr kursivlə mötərizə arasında verilmişdir. Sözügedən qeyd və şərhlər bəzən kontekstə uyğun mənanı açıqlayır, həmin söz və ifadələrin birbaşa mənasını verməyə bilər.

III nəşrin hazırlanmasında mənə dəstək olmuş Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı hacı Mustafa Əliyevə öz dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Vüqar QARADAĞLI
BDU Ərəb filologiyası kaf. Müdiri

وَطَنِ كِي مِیْلِ

اوتلی جلد
مبتدی را چون ترک دینده اصول جدید اوزره ترتیب
اولونمش کتابچه در

مؤلفی چهرنیا یوسکی
زاقافاز سمناری سینک مسلمان شعبه سینک
انسپقتوری

بو کتاب اوزره مبتدی مکتبلرده درس ویرلیکه معارف مجلسی
طرفندن اجازه اولونوبدر

قیمتی ۳۵ قنکر

تفلیس ۱۳۲۸ هـ

بروسیت و سینک شرکت مطبعی

Vətən dili

Türki-Azərbaycan (*Azərbaycan-türk*) dilində təriqeyi-sövti (*səs üsulu*) ilə təlim olunan əlifbaya müştəmil (*şamil olan*) və bedəsturi-Azərbaycan və ərəb dillərində (*Azərbaycan və ərəb dillərinin qaydalarına uyğun*) yeni başlanan dərslərə və təzə qayda ilə tərtib tapmış sərməşqlərə (*yazı nümunələrinə*) mübtəni (*əsaslanan*) bir kitabçadır (*dərslkdir*) ki, mübtədilər (*ibtidai sinif şagirdləri*) üçün təlif tapıbdır (*tərtib olunmuşdur*)

Müəllifi-kitabça (*dərsliyin müəllifi*): A.O.Çernyayevski
Zaqafqaz (*Cənubi Qafqaz*) seminariyasının müsəlman
(*Azərbaycan*) hissəsinin (*şöbəsinin*) inspektoru

Bu kitabçanın (*dərsliyin*) siyaqi-təlimini (*təlim üsulunu*)
göstərmək üçün məxsusən bir risalə çap olunubdur

Tiflis şəhərində

1882 sənə (*il*)

РОДНАЯ РЕЧЬ

ТАТАРСКАЯ АЗБУКА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРЕЧИЯ,
СОСТАВЛЕННАЯ
ПО ЗВУКОВОМУ МЕТОДУ

ПЕРВЫЕ УРОКИ ЧТЕНИЯ, ОБРАЗЦЫ РИСОВАНИЯ И
ПРОПИСИ ПО ГЕНЕТИЧЕСКОМУ МЕТОДУ

ЧАСТЬ I

Сост. А.О.Черняевский
Инспектор Татарского отделения Закавказской
учительской семинарии

Тифлис, 1882

Издание «Кавказской Книжной Торговли»

**Посвящается моим
воспитанникам-мусульманам
(воспитанникам-азербайджанцам)**

Родная речь

Татарская азбука азербайджанского наречия, состав-
ленная по звуковому методу, первые уроки чтения на
родном и арабском языках, образцы черчения в клетках
и прописи по генетическому методу

Сост. А.О.Черняевский

Инспектор Татарского отделения Закавказской
учительской семинарии

Цена 50 коп.

Тифлис

Издание «Кавказской Книжной Торговли» З.П.Грикурова

1882

Дозволено цензурой. Тифлис. 27 июля 1882 года

Nəqş (şəkil çəkmək) üçün sərməşqlər (nümunələr)

ا ا ا ل ل ل لا لا م م م م م م
 آ آ آ م م م م م م م م م م م م
 و و و د د د د د د د د د د د د
 ن ن ن ق ق ق ل ل ل ی ی ی ی ی ی
 می ص ص ص س س س ص ص ص ص ص ص
 ط ط ط ص ص ص ع ع ع ع ع ع ع ع ع ع
 ح ح ح ح ح ح ح ح ح ح ح ح ح ح ح ح
 ک ک ک گ گ گ گ گ گ گ گ گ گ گ گ
 ب ب ب ب ب ب ب ب ب ب ب ب ب ب ب ب
 آفتاب آفتاب آینه دشمن جمال

BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM

Əlifba təzə qayda ilə

Əlif (a, ə), Lam (l)

Əl, al, ala (*rəng çaları*), lal.

Bey (b)

Bab (*uyğun, münasib, müvafiq, tay*), baba, bal, bala, bəla, lal, al.

Tey (t)

At, ət, bat, tat, tava, alt, babat.

Dal (d)

Ad, at, dad, dal, bal, abad, ədəb, bədəl (*əvəz*), babat.

Zir (i, ı, e)

Dil, dal, bel, dib, bit, ədəb, bədəl.

Rey (r)

Ara, dar, ər, tar, batar, bir, tir, tər, bədtər (*betər, daha pis*), bərəbər, dib, barat (*göndərilən pul*), baldır, ədəbdar (*ədəbli*).
Bir at al. At batar.

Piş u, ü)

Bülbül.

At aladur (*aladır*). Bala baldur (*baldır, şirindir*). Lal dil bələdür (*bələdir*).

Zey (z)

Az, al, zad (*şey, nə isə*), dad, azad, bazar, azar (*xəstəlik*), batar, diz, biz, bir, tir, diraz (*uzun*), əzbər.

Bazar zibildir (*zibillidir*). Bal azdır. Tir azdır. Bazar abaddır. Bir zad (*şey, nə isə*) al. Azar bələdir (*dərddir*). Bir az ət al. Bir az bal al.

Nun (n)

Ata, ana, dana, dal, az, naz, nar (*və ya*) ənar, dala (*çöl; qamışın bir növü*), dalan, alın, dalandar (*süpürgəçi*), abadan (*abad*), bina, bədən, tənbel, zindan, nərdivan, birdən, and, nəbat (*bitki; şirni*), daban, təndir.

Tünd (*sürətlə qaçan*) at. Dalan dardır. Nar bir anbardır. Nərdivan dirazdır (*uzundur*). Dalandar bir az tənbelidir.

Pey (p)

Paz, tap, tapar, apar, arpa, paltar, tar, palan, dalan.

Bir az bal apar. Bizdən arpa apar. Paltar dardır. Bazardan arpa al apar. Bizdən paltar apar.

Çim (c)

Ac, az, at, tac, tar, baca, can, car (*bağırıtı; qonşu*), cida (*ucu iti dəmir, mizraq*), cild, cəld, əcəl, Rəcəb, tacir, nicat, nəcabət, narınc, dinc, bacaran.

At acdır. Bir az narınc apar. Paltar cındırdır (*köhnədir*). Rəcəb cəlddir. Baca dardır. At dincdir.

Çim (ç)

Ac, aç, can, çal, açar, apar, çap, çapar, çala, paça, çinar, çadır, çətir, çiban, çibin (*milçək*), çətin, biçin, çərəz, naçar.

Çit çildir (*çillidir*). Bir az tar çal. At çaldır (*açıq və ya tündbozdur*). Çiban can alır. Çinar dirazdır (*hündürdür*). Rəcəb tar çalır. Çadır aladır. Çapar at çapır.

Hey (h)

Çal, hal, lal, halal, hacət (*ehtiyac*), rahat, hərəarət.

Bir halal zad (*şey*) al. Hərəarət azdır.

Xey (x)

Arx, xal, çarx, çal, can, xan, açar, axar, baxar, taxar, taxır, tacir, axır, naxır, taxıl, xərc, xərac, xəbər, xəbərdar, xarab, xərabat (*xarabalıq*), taxt, xəz, Xuda, bədbəxt.

Bal axır. Arx axır. Axtaran tapar. Rəcəb xəbər aparır. Dana bir naxırdır. Ata arxadır. Ədəbdar (*ədəbli*) rahatdır. Rəcəb taxıl biçir. Dalandar narahatdır. Taxıl azdır. Xan xəbərdardır. At xaldardır (*xallıdır*).

Sin (s)

Az, as, pas, bas, pis, saz, sac, saç, san (*ad-san, şöhrət*), asan, asar, astar, dərs, tərs, sal, salar (*başçı, komandır*), sən, siz, səs, Həsən, süd, hesab, dəst (*əl*), səbəb, səbət, sərdar (*başçı, böyük*), səhər.

Astar çildir (*çillidir*). Sənsiz Əsəd saz çalır. Həsən sac asır. Sərbaz (*əsgər*) at çapır. Siçan bir az ət aparır. Əsəd saz bilir.

Şin (ş)

As, aş, sal, şal, bas, baş, daş, şad, şax (*dik; tərəzinin köndələn dəmiri*), Paşa, şiş, şərab, neştər (*arı, əqrab və s. iynəsi*), xaşxaş.

Biz şişdir (*itidir, ucu şişdir*). Atəşbaz (*odla tamaşa göstərən*) cəlddir. Sən beş arşın bez al. Neştər bizimdir. Bir arşın şal al. Əsəd şaddır.

Qaf (q, k, ğ, x)

Bab (*uyğun*), tab, qab, ağ, ağa, can, qan, qaz, qaş, dal, qal, arıq, sarıq, artıq, qazan, qapaq, qarın, qalın, dalan, qatıq, qabıq, balıq, qalib, qəlb, qızıl, qabaq, qazanc, qış, qaşığı, qaçaq, bıçaq, palçıq, karandaş, qardaş, qalar, qılinc, qənd, qanad, qüdrət, qız, qırx, ağsaq, xalq, qaranlıq, bardaq, qıraq, qədər.

Qalan şal azdır. Papaq qaradır. Bıçaq şişdir (*itidir*). Qənd ağdır. Qaz axsaqdır. At arıqdır. Bir qaz al apar.

Mim (m)

Şal, şam (*axşam*), cam (*qədəh; şüştə*), can, mama (*mamaça*), bal, mal, maş (*lobya*), alma, damar, dəmir, imam, aman, azmaq, atmaq, batmaq, salam, əndam, adam, qələm, danışmaq, qaşmaq.

Haram mal alma. Qızıl alma al. Axmaq adamdan qaç. Bir dəmir mıx al. Mat qalma. Qələmdan (*qələmqabı*) qaradır. Mən baxıram. Sən baxırsan. Qələm lazımdır. Başmaq dardır. Bizim mənzil nəmdir. Saman bir samanlıqdır. Axşam qaranlıqdır. Mis qab sınımaz. Atam-anam salamatdırlar. Daş daşmaq zəhmətdir. Beş batman arpa al. At saxlamaq zəhmətdir. Mənim ismim (*adım*) Həsəndir. Dərman turşudur. Ədəbdar (*ədəbli*) adam hörmət tapar. Cam misdir. Qasım pis şal almaz. Qumar haramdır. Bazardan bir batman badam aldım.

Yey (y, i, ı)

Nar, tar, yar, yara, yaz, yat, yan, yad, yal, baş, yaş, yas, ayaz, yaxa, yataq, yatmaq, yanmaq, yasəmən.

Azad yazıq adamdır. Həsən yalan danışmaz. Yaba dəmirdir. Yarımbatman alma al. Yaraq (*silah*) pasdır (*plashdır*). Əsəd dərs yazır.

Arı, darı, dəri, yazı, sarı, yarı, abı (*su rəngində, mavi*), yabı (*arıq, əldən düşmüş at*), dəli, bəli, acı, bacı, hacı, qarı, qamçı.

Sən yazı yaz. Dərman acıdır. Qaramal bir naxırdır. Dərsim natamam qaldı. Bizdən altı yastıq apar. Dəmirçi altı batman dəmir aldı. Düşməni barışdırmaq lazımdır. Qapı açıldı. Əsəd altı manat qazandı. Tüstü bacadan çıxar.

Yazı yazmaq yaxşıdır.

İt, ip, iş, il, iz, iç, iri, indi, bil, cib, diş, din, diri, içəri.
İlan diridir. Yarpaq yaşıldır. İş pisdir. Xiyar bir dilimdir.
Dərs yaddan çıxdı. Qardaşım altı palaz aldı apardı.

Yer, yel, yetim, yetmiş.

Qız yetimdir. Şimal yeli əsdi. Qardaşım yalan deməz.

Ay, yay, çay, tay, say, saray, aydın.

Xəmiri yaymaq lazımdır. Yay istidir. Altı ay yarımildir.
Çay şirindir. Xalq heyran qaldı. Dil adamı bəyan edər.
Zəhmətsiz bal yeməzlər. Tez bitən (*cücərən*) tez yetər
(*yetişər*). İt iti yeməz.

Vav (o, u, v, ü, ö)

Ot, od, qoz, boş, boz, toz, tor, zor (*güc*), qol, xoş, oba,
ocaq, dodaq, dost.

Aş on boşqabdır. Şorba istidir. Yaxşı dost azdır. Dodaq
qırmızıdır. Boyaq on batmandır. O qoç çox iridir. Əmir
on qoz aldı. Torba cırıqdır. Mən yazıram, o pozur. Bizim
bostanımız çox yaxşıdır. Əsəd bir boşqab doşab dağıtdı. O
adam naxoşdur. Azad bir boz at aldı. Bal doşabdan şirindir.
Qardaşım bir zaddan (*heç bir şeydən*) qorxmaz. Çox çalışan
çarıq yırtar.

Duz, quzu, buz, qul, qum, mum, dul, pul, budaq, bucaq,
uzaq, tut, tuman, duman, burun.

Un bir batmandır. Unu ucuz satırlar. Bir pud ət aldılar.
Qoz puç (*çürük*) çıxdı. Bu uzunqulaq mənimdir. Bu tula
çox yaxşıdır. Oxumaq-yazmaq çox lazım olur. Mənim
papaşım (*başmağım, ayaqqabım*) dardır. Bir tuluq doşab
dağıldı. İt quduz olubdur. Ları (*uzunqıç, uzunboğaz cinsli*)
xoruz iri olur. Qaraquş (*qartal*) bir quzu apardı. Əhməd

dərsini qurtardı. Qumsal yer quru olur. Həsən dərsini unutdu. Bu boşqab dopdoludur. Dayım otuz camış aldı. Bu dəmirçi çox ustadır. Zurnaçı zurna çalır. Turac əti dadlı olur.

Var, vay, dava (*dərman*), yava (*ədəbsiz, həyasız, boş-boş danışan*), davat (*mürəkkəbqabı*), cavab, Cavad.

Zurna-qaval çalırlar. Rəsul dava (*dərman*) içdi. Sual etdilər, mən cavab verdim. Qoz halvası dadlı olur. Bu ip davamlıdır. Bir vacib işim var. Rəşid bir şal (*yun*) şalvar aldı. Dərviş çox yaxşı oxudu. Əmir bir vərəq dərs oxudu. Xəlvət iş çox vaxt pis iş olur. Oruc tutmaq vacibdir. Qurddan olan qurd olur. Çox bilirsən, az danış. Çox aşna (*dost*) tutan aşnasız qalır. Çox çalışan çarıq yırtar. Başmaq palçıqsız olmaz.

Üç, üz, üzüm, üst.

Dünən mən dürüst söz dedim. Ölüm bir (*dəfə*) olur. Yanan yerdən tüstü çıxar. Dil qılınclan pis öldürür.

Yoldaş məni yordu. Yoxuş çıxmaq çətindir. Yol azan axır yol tapar. Yoxluq (*kasıbçılıq*) onu öldürdü. Daş yonmaq çətindir. Quldur yol çapar. On ölç, bir biç.

Yun, yuva, yuxa, yumaq, yumruq.

Bir qoç yarımbatman yun verdi. Həsən bir ovuc qar yumurladı. Bu alma yupyumrudur. Bizim anamız üç yumaq ip boyadı və yudu. Yurd abad oldu. Tacir yüz tay (*qablaşdırılmış yük*) boyaq alıb apardı. Pambıq yumşaqdır. Qasım yuxarı çıxdı. Yolu bilən yorulmaz. Zorsuz (*çətinlik olmadan*) bir iş olmaz.

Kaf (k)

Ərk, kürk, kol, kor, kök, kömür, kəmər, kar, kal.

Kəmər uzundur. Bu ip kətandır. Börk (*papaq*) qaradır. Küp doludur. Dolma xörəkdir. Başdan bir tək tük düşdü. Kar və kor olmaq çox böyük bəladır. Mənim kitabımı kim apardı? Kənddən iki yüz kələm alıb apardılar. Kərim iki kürk və bir yük (*şələ*) kürək (*bel*) alıb apardı. İki kişi bir yük ipək aldılar.

Atalar sözü: Sakit olan salim (*salamat*) olar. Hərəkət məndən, bərəkət səndən.

Gaf (g)

Göz, gör, gün, gor, göl, gül, gəl, gön, göy, gəda, gəmi, görmək, gələb, güman, rəng, zəng, təng, geri.

Qızılgül gözəldir. Bu gün bir gön aldım. Kərim Gəraydan güclüdür. Bu gün İskəndər kənddən gələcək. Adam gələcəyi bilməz. Bu gün gündür (*günəşlidir*). Dünən göy çox guruldadı. Göyərçin gözəl quşdur. Bizim güzgü dünən sındı. Yapalaq (*bayquş*) gündüz uçmaz. Kərim “Gülüstan” kitabını oxuyubdur. Bu dolma dəgirmidir (*dəyirmidir*). Bu dəyəmək dügündür (*düyün-düyündür*). Düz adam işini gizləməz. Həmid göy çuxa geyibdir. Bu gümüş cam çox gözəldir. Süleymanı gözləmək gərək deyil. Sən bir az geri dur. Heydər bir az irəli dursun. Bir sövdəgər (*tacir*) iyirmi tay çay alıb apardı.

Atalar sözü: El gözü tərəzidir. Göz görməz, üz utanmaz. Ölmüş inək südlü olur.

Nuni-səğir (*q çaları ilə burunda tələffüz olunan n səsi, əsasən yiyəlik hal əlaməti kimi işlədilir, sağır nun*)

Əsədin bir yaxşı kitabı var. İnəyin südü dadlı olur. Qələmin ucu şişdir (*sivridir*). Onun kitabı təmizdir. Onun qapısı açıldı. Çayın kənarı nəmdir (*rütubətdir*). Qızılgülün iyi (*ətəri*) xoşdur. Bizim dalandarın gücü çoxdur. Təndirin odu söndü. Səndən (*özündən*) böyüyün hörmətini saxla. Narın dadı şirin, ya turş olur. Palazın ortası yandı. Atın arpası azdır. Rüstəmin paltarı cırıldı. Çınarın yarpaqları töküldü. Qasımın çətiri sındı. Atın axurunu təmiz saxlamaq gərək.

Atalar sözü: Ucuz ətin şorbası olmaz. Dəyirmanın yaraşığı torba-çuvaldır. Kasad bazarın gəliri olmaz.

Hayi-həvvəz (*sözün əvvəlində h*)

Hanı (*sual əvəzliyi*), hava, həvəs, həvəsli, hil, hünər, hünərli, hündür, hər kəs, hər vaxt, şahı, hamısı, hamar.

Həmən adam bazardan gəldi. O heç zad (*bir şey*) bilməz. Heç kim oradan gəlməz. O heç vaxt bu sözü deməz. Qasım Həmd (*surəsini, Fatihəni*) oxuyur. Mənim heybəm (*kiçik xurcunum*) hanı? Haram mal alma. Hüseyn haradan gəlir? Bu gün hava istidir. Şir bir heybətli (*qorxulu*) heyvandır. Həvəng (*həvəngdəstə*) hər vaxt lazım olur. Qozun hamısı puç (*çürük*) çıxdı. Heydərin evi hündürdür. Əhəng ağ olur. Mahmudun dəhlizi alçaqdır. İki şahı (*on qəpik*) verdim, on baş kahı aldım. Azar (*xəstəlik*) məni həlak etdi. Hakim hökm etdi. Bu sözü sənə İskəndər hekayət etdi. Həyasız adam istirahət tapmaz. Hər adamın ehtiyacı olar. Qasımın hacəti (*ehtiyacı*) rəva oldu (*ödənildi*).

Hayi-həvvəz (sözün ortasında h)

Nahar, şəhər, Şəhriyar, behişt, möhlət, möhür, səhər, həmsəhri, mehriban, məşhur.

Mənim atım kəhərdir (*açıq-şabalıdı rəngdədir*). Həmidin bir kəhər atı var. Ona üç gün möhlət verdilər. Süleymanın atası çox mehriban adamdır. Şəhriyar bir ahənrüba (*maqnit*) aldı. Bu şəhərin ab-havası yaxşıdır. O kəhriz (*yeraltı su yolu, su kəməri*) dərinidir. Bu adam məşhurdur.

Hayi-həvvəz (sözün sonunda – son ə/a)

Təpə, danə (*dən*), dəstə, ləpə, iynə, divanə, rəşmə (*ip, kəndir*), çeşmə, çəkmə, sürmə, sərmə (*güləbatın; boyunbağı; pəndir*), sinə, şüşə, həmişə, gecə, keçə, nimçə, nisyə, lələ, tikə, süpürgə, kölgə.

Küçə dardır. Bu nədir? O necə zaddır (*şeydir*)? Alma neçədir (*neçə ədəddir*)? Bu karxana (*fabrik, zavod*) atamındır. Mən yenə gedəcəyəm məktəbə. Əsədi isitmə (*üşütmə*) tutdu. Heydər həmişə məktəbə ertə (*erkən, səhər tezdən*) gedir. O çarxanani (*matbəəni*) Kərimə kirayəyə verdilər. Qasım iki dəstə lələ dərib nənəsinə apardı. Tacir Hacı Həmid malının nişanəsini (*yarlığını*) və nümunəsini karxanaya göndərdi. Sərçə xeyirli quşdur. Dar və zibilli küçə naxoşluq artırır. Bildir (*keçən il*) zəlzələ oldu. Bu gecə qaranlıqdır. Rüstəmin hal və əhvalı necədir? Hamının qocaya hörmət etməyi vacibdir.

Atalar sözü: Qızıldan çarıq geysən, yenə adı çarıqdır. Dövlətliyə “bəli”, kasıba “dəli” deyərlər. Heç kəs ayranına turş deməz. Ala qarğanın balası özünə xoş gəlir. Adamın

yavan çörəyi (*öz yavan çörəyin*) özgənin plovundan yaxşıdır. Dərziyə köç dedilər, iynəsini yaxasına sancdı. Bir gül ilə bahar olmaz. Göz görməsə, üz utanmaz. Adam adama gərəkdir. Bəy verən atın dişinə baxmazlar. Qonşuya ümid olan samsız yatar. Nisyə girməz kisəyə.

Hayi-həvvəz (*sözün sonunda – son ə/a, davam*)

Balta, taxta, xala, xalta, günorta, piyalə, parça, uca, alça, tapança, tapmaca, taxça, şamama, loğma (*tikə*), kasa, kosa, kisə, balaxana (*səyyar küçə teatrı – balaqan, yaxud evin üst mərtəbəsi*), karxana, çaparxana (*poçt yolunda çaparların məntəqəsi*).

Balta itidir. Parça bahadır.

Bu piyalə gümüşdür. Pulun yoxsa (*yoxdursa*), nisyə verməzlər. Bir kasa sirkə gətir. Çaparxana uzaqdır. Səhər bir kosa adam gördüm. Bu malın cümləsi (*hamısı*) mənimdir. Onun kəmərinin düyməsi gümüşdür.

Hayi-həvvəz (*sözün sonunda – son ə/a, davam*)

Rəzə (*cafta*), təzə, səbzə (*səbzi, göyərti*), darvaza, şirə, nizə, pakizə (*təmiz, yaxşı, qəşəng*), cəhrə (*yun əyirmək üçün əl ilə işlədilən alət*), nehrə, dəhrə (*ağac budamaq, yaxud kəsmək üçün burnu əyri alət*), avara, biçərə, şəbpərə (*gecəquşu, yarasa*), pəncərə, cəzirə (*ada*), dərə, hücrə (*otaq*), lələ (*hörmətli adam, yaxud tərbiyəçi*), möhrə (*möhür*), dədə, bəndə, gədə, şahzadə.

Qapının rəzəsi sınıb. Get bir dəstə səbzi al. Dəhrəmiz təzədir. İsti vaxtı kölgədə oturmaq xoş olur. Toya sazəndə və

nəvazandə (*çalğıcılar*) gəlibdir. Nənə nəvəsini ziyadə (*çox*) istər. Yayda birə adamı çox incidir. Yarasanın bizə xeyri ziyadə çoxdur. Maşa və çömçə və dəhrə dəhlizdə qaldı. Haşım bir təzə çərəkə (*Quranın bir neçə surəsindən, həmçinin dualardan tərtib olunmuş kitabça*) aldı. Rəhim şəhərdən hələ qayıtmayıbdır. Bu təzə darvaza möhkəmdir. Tacir yüz xalça alıb darvazada dalandara tapşırdı.

Atalar sözü: Bir tikəni bilməyən min tikəni də bilməz. Hər zadın (*şeyin*) təzəsi, dostun köhnəsi. Minarə başında girdəkan (*qoz*) dayanmaz.

Hayi-həvvəz (sözün sonunda h)

Şah, şahənşah, kütah (*gödək*), günah, padşah, pənah, ah, gah.

Gah vaxtı (*hərdən*) mən dərsi bilmərəm. Bundan ötrü ahü nalə (*ah çəkib ağlamaq, sızlamaq*) çəkmək yaxşı deyil. Dünən şah və şahzadə bizim şəhərə buyurub gəldilər. Qəhvə içməyin xeyri var. Böhtan danışmaq böyük günahdır. İlanın zəhəri dişinin dibində olur. Bu şəhadətnaməni apar ver həməni adama və hər nə o sənə versə, gətir buraya. Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Təşdid (qoşa samit)

Dəllal, dəllək, baqqal (*ərzaq malları satan dükançı*), bəzzaz (*parça, arşınmalılı satan tacir*), cərrah, sərrac (*yəhər və s. qoşqu alətləri ilə məşğul olan*), həllac (*pambıqatan, yunatan usta*), həmmam (*hamam*), mürəkkəb, mürəbbə, cənnət,

cəhənnəm, qüvvət, kəllə, güllə, molla, mütəkkə, sikkə, səkki (*səki*), cübbə, ya Rəbb.

Ya Rəbb, hacətimi (*istəyimi, duamı*) qəbul et. Orada yeddi kəllə gördüm. Bu, səkkiz güldür. Bu dəstədə doqquz gül var. Başmaqçı dünən əlli gön aldı. Bu gün yelli (*küləkli*) gündür. Bu işi rədd etmək gərək. Şərr (*şər*) atmaq günahdır. Onun ipək cübbəsi var. Minarə qülləsinə quş qonubdur. Onun mənimlə sirri yoxdur. Həmmam (*hamam*) istidir. Səkkiz kərrə (*dəfə*) iki on altı edər. Həllac Əyyub çox qüvvətlidir. Dəllək dəlləyin başını qırxdı. Dəllal Məhəmməd Əmrüllaha bir at satdı və doqquz manat qazandı. Bu pulun sikkəsi (*damğası, naxışı*) pozulubdur. Bəzzaz çit satar, amma baqqal – meyvə. Naqqal (*çərənçi, boşboğaz*) adamla yoldaş olma. Əsədulla yeddi sinnindədir (*yaşdadır*).

Atalar sözü: Meşə çaqqalsız olmaz. Özgəyə quyu qazan əvvəl özü düşər.

Fey (f)

Fanus (*fənar*), fərş (*döşənəcək – xalça, palaz və s.*), fars dili, dəftər, dəf, rəf, fətir, fitil, qıfıl, qəfəs, nəfəs, nəfs, tüfəng, süfrə, fincan, bafta (*gülbətin və ya ipək saplardan toxunmuş qaytan*), hərf, firuzə, tafta (*parıldayan ipək parça*), həftə, cəftə, xəlifə, Hənifə.

Səfərin adama xeyri var. Onun sözü xiləfdır (*dediyində ziddiyyət var, yalandır*). Mis aftafa davamlı olur. Səfər qıfılı açdı. Şərif Firiduna hərif (*tay*) deyil. Şərif bir cüft (*cüt*) çarıq aldı. Yusifin bir yaxşı fırlanğıcı (*öz oxu ətrafında fırlanan oyuncuğu*) var. Rəşid bir təzə dəftər aldı. Şərif dəf çalır.

Kasanı qoy rəfə. Əhməd cəfa (*əziyyət*) çəkib dərs oxuyur. Yoldaşla rəftar etmək (*yola getmək*) gərəkdir. Babama sifariş göndərdim. Allah sənə şəfa versin. Fal açmaq yalandır (*aldatmaqdır*). Falçı adam(ı) aldadır. Bu şey faydasızdır. Bu nə fitnə adamdır (*fitnəkardır*)! Onun padşahdan fərmanı var. Firidun vəfalı adamdır. Bununla onun təfavütü (*fərqi*) azdır. Fərrux fars dili oxuyur. Bu hərfin səsi (*bildirdiyi səs*) nədir? Müfti (*yüksək vəzifəli ruhani*) əfəndi (*hörmət üçün qoşulan söz*) ötən il bizim mədrəsəyə təşrif gətirmişdi.

Atalar sözü: Ətə pul verməz, küftənin böyüyünə yapışar.

Ğeyn (ğ)

Ağ, ac, bağ, dağ, yağ, ayağ (*ayaq*), dabbağ (*xam dərinə aşılaman*), çırağ (*çıraq*), ağa, ağac.

Boğaz, yorğan, buğda, ağır, ağız, ağrı, oğru, doğru, oğul, oğlan, ağlamağ (*ağlamaq*), ağı (*zəhər*).

Ağac yoğundur. İlanın ağısı (*zəhəri*) var. Bizim bağban getdi bağa. Muxtarın damağı çağdır. Oğurluq ziyadə (*çox böyük*) günahdır. Bu nə yoğun ağacdır! Dünən yağış yağırdı. Örkəni (*ipi*) oğlağın (*keçi balasının*) boğazından aç, yoxsa boğulur. Bu yorğan qalındır.

Atalar sözü: Arpa əkən buğda biçməz. İt itin ayağını basmaz. Hər nə doğrasan aşına, o çıxar qaşığına. Ağız ilə plov olmaz, yağ ilə düyü gərək. Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz. Örkən (*çulu bərkitmək üçün heyvanın başından keçirilən ip*) nə qədər uzun olsa, gəlib doğanaqdan (*ağac qarmaqdan*) keçər. Çox gülən çox ağlar.

Sad (s)

Xas (*xüsusi*), xalis, sabah, səbir, sərf, sədəf, sifət, su, sərraf (*pul dəyişən adam; qiymətli şeylər taciri*), sandıq, sabun, sabunçu, qəssab, hissə, səndəl (*gözlə qoxusu olan bərk ağac*).

Sağ əl, sol əl. Gəl söhbət edək. Bu çox səfali yerdur. Bizim bulağın suyu soyuqdur. Bu atın sahibi Səməddir. Sadıq bir sağsağan vurub gətirdi. Sabahınız xeyir olsun! Sədrəddin pulunu bihudə (*boş-boşuna*) sərf etdi (*xərclədi*). Nəsrulla mənə şəhərdən sərih (*açıq-aydın, şəkk olmayan bir*) xəbər gətirdi. Səməd səfərə Cavaddan sonra getdi. Sədrəddin əfəndi bu işi səlah (*məsləhət*) görmür. Bu surəti (*şəkli*) Aslan çəkib. Bu, aslan surətidir. Muradın hasil olsun! Bu barədə məsləhət etmək gərək. Bu xüsusda necə səlah (*nə məsləhət*) görürsünüz? Bizim qəsəbə böyükdür. Nəsir hamı (*bütün*) pulunu məsrəf etdi (*xərclədi*). Mən bu kitabın üç fəslini oxumuşam. Ata oğluna vəsiyyəət etdi. Bir az səbir et. Bıçağımın dəstəsi sədəfdur. Səndəl ağacı qırmızı olur. Saf suyun nə iyi var, nə dadı və nə rəngi.

Atalar sözü: Bu günün işini sabaha qoyma. İti su aparmaz. Sən mənim bişmiş aşına su qatdın. Xoruz olmasa sabah açılmaz? Gərəkmez (*gərəksiz, lazımsız şeyi*) saxla bir gün gərək olar.

Eyn (-)

Adət, Adil, aciz, arsız, Aşura (*Məhərrəm ayının onuncu günü*), Tasua (*Məhərrəm ayının doqquzuncu günü*).

Sabah Aşura günüdür. Alim abiddən yaxşıdır. Əməlsiz alim meyvəsiz ağac kimidir. O, arsız adamdır, amma iddiası çoxdur.

Alaf (*ot, saman*), elm, Əli, ərəb, araba, ər-radə (*mancanaq*), saat, əba, əqrəb, əməl. Həsən mənim əmim oğludur. Bu, əcəb işdir. Abbasın bir abbası pulu var. Zəfəranın iyi (*ətəri*) xoşdur. Heç kəsin qapısını Əzrail tanımasın. Əhdim yerin aldı (*arzuma çatdım*). Salam vermək sünnet (*adət*), almaq vacibdir. Abdulla ağıllı adamdır. Ömər yaxşı sənət bilir (*sənətkardır*). Əli qərribə (*qeyri-adi, çox*) zirəkdir. Bu at eyibsizdir. Qənaət etmək lazımdır. Bu işə əlac etmək gərək. Bu kitabı tərif edirlər. Qafar bir əqiq möhür (*üzərində möhür naxışı olan əqiq daşlı üzük*) tapdı. Avam adam mərifətsiz olur. Dəmiryol təəccüblüdür (*təəccüb və heyrat doğurur*). Tiflisin əcaibxanasında (*qərribə şeylər saxlanılan yerində, muzeyində*) əcib (*heyrat doğuran*) və qərrib (*maraqlı*) şeylər var. Teleqraf əməli qayətdə (*son dərəcə*) əlamətli zaddır (*əlamətdar bir işdir*).

İnnab, imarət, izzət, qayda.

İnnabın döş ağrısına (*ağciyəyə, sinəyə*) xeyri var. Özündən böyüyə izzət və hörmət et.

Allaha ibadət et. Onun illəti (*səbəbi*) var. Allah-taala ömrünü artıq eləsin. Cümə günü mən bir girvənkə şam və iki şamdan aldım.

Ondan təvəqqe (*xahiş*) elə ki, mənə bir yük alaf göndərsin. Bir saat bundan irəli mən bir əqrəb öldürdüm.

Atalar sözü: Ağıllı düşmən nədan dostdan yaxşıdır.

Təy (t)

Tas, tağ, tovuz, təbil, tabaq, təbəqə, tələbə, fitə, qələt (*səhv*).

Bu tas misdir. Tovuz çox gözəl quşdur. Onun orucu batil oldu (*pozuldu*). Fitrə vermək vacibdir. Rəşid mənim xatirimi (*xətrimi*) çox istəyir. Səmədin xətti çox gözəldir. Əzizin Rüstəmlə şərti var. Allahın lənəti gəlsin şeytana! Mahmud çayın o tərəfində durubdur. Bizim qəsəbənin ətrafında durna çox olur. Bu tövr (*cür*) tamah mən bir kəsdə görməmişəm. Bildir İsanın toyu oldu. Sənin nə mətəbin var (*istədiyinin nədir*)? Hər işdə ehtiyat yaxşıdır. Hər kəsin vətəni özünə xoşdur. Məscidin tağı təzədir. Təbilin dərisi yırtıldı. Əlləm-qəlləm (*fırıldaqçı*) adamın bizə xətası (*ziyanı, zərəri*) var.

Atalar sözü: Hər oxuyan Molla Pənah olmaz, hər qatırçı Murad (*İbrahimxəlil xanın qatırçısı olmuş Seyid Murad*). Ac toyuq yuxusunda darı görər. Keçinin qoturu bulağın gözündən su içər.

Zəy (z)

Zülm, zalım, məzlum, zahir (*aşkar, aydın*), nizam, zərif, zarafat, nəzər, vəz (*öyüd, moizə*).

Zülm etmək günahdır. Zalım adam nicat tapmaz. Məzlumun ahı yerdə qalmaz. Gizlin iş axır bir gün zahir olur. Bu gün qoşuna əcəb nizam (*düzüliş*) verdilər. Müzəffər bir top zərif parça aldı. Çox zarafat etmək adamı hörmətdən salar. Mən dediyimi nəzərdə tut! Zalıma vəz

və nəsihət vermək lazımdır. Adil (*ədalətli*) hakim zülm etməz. Lətif Hafiz (*Şirazin*) kitabı(*nı*) oxuyur. Zahirədə (*üzdə*) o yaxşı adamdır, amma batində (*daxildə*) kim bilsin? O adamlarla zarafat et ki, zarafatdan sınımaz.

Sey (s)

Savab, səna (*tərif, mədh*), misal, məsələ, sübut, isbat, sabit, mərsiyə.

Bulaq götürmək (*su çəkmək*) savabdır. Allaha dua və səna elə! Bu söz xalq arasında misaldır (*zərbi-məsəldir*). Osman bir misqal zəfəran aldı. Şəfi çox məsələ bilir. Mən bunu isbat edərəm. Bu iddiada sübutun varmı? Sənin haqqın mənim boynumda sabitdir (*borcundan çıxma bilmərəm*). Körpü tikmək nəhayətdə (*son dərəcə*) savab əməldir. Təziyədə (*yas mərasimində*) mərsiyə demək çox savabdır. Bu gün məsciddə mərsiyəxan əcəb (*gözəl*) oxudu. Şükür və səna nemət artırır.

Zad (z)

Riza (*razılıq, məmnunluq; Rza*), razı, zamin, zərb, zəif, qərz (*borc*), fərz (*vacib, zəruri*), qərəz (*məqsəd*), ərz (*anlatma, ifadə etmə; şikayət etmə*), ərizə, ərizəçi, qəzəb, qazı (*məhkəmə işlərinə baxan ruhani, şəriət hakimi*), qəbz, qəza, həzrət (*cənab*), həzərat (*istirak edənlər, ağalar, cənablar*).

Həzrətinizə mənim ziyadə (*çox*) razılığım var. Hakimin bu işə rızası (*razılığ*) var. Musanı razı etdilər (*saldılar*). Pis adamın xalqa zərəri çox olur. O sövdəgər (*təcir*) ipəkdə

zərər çəkdi. Fəqir (*kasıb*) adamın zərurəti (*ehtiyacı*) çox olur. Hacı Süleyman xəstələnmişdi, ona görə indi də bir az zəifdir. Sənin qərəzin (*məqsədin*) nədir? Mənim qərəzim oxuyub elm təhsil etməkdir. Pis adama Allahın qəzəbi gəlsin! Onun mənə üç manat qərzi (*borcu*) var. Qərzi (*borcu*) rədd etmək (*qaytarmaq*) fərzdir (*şəri cəhətdən vacibdir, zəruridir*). Qoşun Ərzurum qalasını zəbt etdi.

Atalar sözü: İşin (*borcun*) yoxsa, zamin ol.

Zal (z)

Kağız, nəzir, əzab, zəlil, zillət, zərrə, ləzzət.

Mənim nəzirim qəbul oldu. Əziz bazardan bir top kağız aldı. Mürəkkəbdanda (*mürəkkəbqabıda*) zərrə qədər də mürəkkəb qalmadı. Hər zaddan (*şeydən*) ləzzət aparmaq olmaz. Onun zatında pislik var. Zalım axırda zəlil olur. Düşmənin tənəsi cəhənnəm əzabından betərdir.

Jey (j)

Qıjı otu çayın kənarında bitər. Qasım mənim üstümə qıjandı (*əlini qaldırdı, qolunu gərdi, qıcandı, qolaylandı*), istədi ki, vursun. Oradan qıjıltı (*səsi*) gəlir. O pəhləvan əjdər (*əjdəha*) kimidir.

Əlifba

Əlif	Hey	Sin	Ğeyn	Nun
Bey	Xey	Şin	Fey	Hayi-həvvöz
Pey	Dal	Sad	Qaf	Vav
Tey	Zal	Zad	Kaf	Yey
Sey	Rey	Təy	Nuni-səğir	
Cim	Zey	Zəy	Lam	
Çim	Jey	Eyn	Mim	

Mübtədilər oxumaqdan ötrü (*ibtidai sinif şagirdləri üçün oxu*) bir neçə nağıl və hekayə

Tənbəl və səyli (*çalışqan*)

Tənbəl dedi: “Bu gün oynayaram, sabah oxuyaram”.
Səyli dedi: “Bu gün oxuyaram, sabah oynayaram və
gəzərəm”.

Məsəllər (atalar sözü): Tənbəl deyər: “Qüvvətim
yoxdur, ver yeyim, ört yatım, gözlə canım çıxmasın”.
Çobanın könlü olsa (*istəsə*), təkədən (*erkək keçidən*) pendir
qayırar (*düzəldər*). Bu günün işini sabaha qoyma.

Uşaq gözlüyü

Bir uşaq gördü ki, atası kitab oxuyanda gözlük taxır,
dedi: “Dədə, mənim üçün də bir gözlük al, mən də sən
kimi kitab oxumaq istəyirəm”. Atası ona cavab verdi: “Çox
yaxşı, mən sənə bir uşaq gözlüyü alaram”. Gedib oğlu
üçün bir əlifba kitabçası (*dərsliyi*) aldı.

Gözlük, eynək, çeşmək.

Suallar: Uşağın atası nə taxırdı? Nə vaxt taxırdı gözlüyü?
Uşaq atasına nə dedi? Atası oğluna nə cavab verdi? Atası
oğluna nə aldı?

Məsəllər: Lalın dilini nənəsi (*anası*) bilər. Hər fəslin
öz meyvəsi olur. Ağlamayan uşağa süd verməzlər. Dostun
sirrini dost bilər. Oxuduğunu demə, anladığını de.

Aslan dərisinə girən eşşək

Bir eşşək aslan dərisinə girib xalqı qorxutdu, amma qulağının ucunu göstərib öz təlbisini (*geyimini; yalanını*) bildirdi. Ona görə xalq onu çox döydülər (*döydü*).

Suallar: Eşşək nə geydi? Eşşək harasın göstərdi? Nəyini bildirdi eşşək? Xalq eşşəyi nə elədi?

Məsəllər: Tər lan yerini sar (*sərçələr sinfindən yırtıcı quş*) tutmaz. Ətə baxma, dona baxma, içindəki cana bax. Cidanı (*ucu iti dəmiri, mizraqı*) cibə qoymaq olmaz. Eşşəyə dedilər mərifətini göstər, yıxıldı külə ağnadı (*özünü külə sürtüb o üz-bu üzə çevrildi*). Dəriyə girən donuz payanı (*çomağı*) özünə qəbul edər. Özgə atına minən tez düşər. Hər kəs öz əkdiyini biçər. Qoyma xaldan xal olmaz, xal özü əsli gərək.

Mürid (*təriqət başçısı, mürşidin və ya pirin ardıcılı*) və pir (*mürşid*)

Bir mürid bir pirə dedi ki, nə edim xalqın gəlib-gətməyindən və məni ziyarət etməyindən qurtarım ki, nəhayətdə (*çox*) inciyirəm (*narahat oluram*) və vaxtım bihudə (*boş, faydasız*) yerə keçir. Pir dedi: “Fəqirlərə (*kasıblara*) borc ver və dövlətliyərdən bir zad (*şey*) istə ki, bir də dəxi (*əsla*) sənənin yanına getməzlər”.

Suallar: Mürid nə dedi pirə? Xalq ziyarətə haraya gəlirdi? Mürid nədən inciyirdi? Nə dedi pir müridə?

Məsəllər: Sərçədən qorxan darı əkməsin. Dünyada yar ol, bar (*yük*) olma. Gəzən ayağa daş dəyər. Çibin (*milçək*) qana yığılır. Allahdan qorxan heç kimdən qorxmaz. Su səhəngi suda sınar.

“Qanacaq” dərviş

Bir dərviş yatıb vaqəəsində (*yuxusunda*) bir qab ləzzətli umac gördü, amma qaşığı tapmadı ki, yesin. Gələn səfər yatanda yanına qaşığı qoydu, amma yuxusunda bir zad (*heç nə*) görmədi.

Suallar: Dərviş vaqəəsində nə gördü? Dərviş nə tapmadı? Gələn gecə dərviş yanına nə qoydu? Dərviş ikinci gecə yuxusunda nə gördü?

Məsəllər: Ac toyuq yuxusunda darı görər. Dadanıbsan dolmaya, bəlkə bir gün olmaya?

Tapmaca: Bazarda tapılmaz, tərəzidə çəkilməz, baldan şirin, yemək olmaz.

Vəzirin oğlu və alim

Bir vəzir oğlunu bir alimin yanına göndərdi ki, ona təlim versin, tainki ağıllı və tərbiyəli ola. Alim bir müddət ona təlim verdi, amma alimin təlimi heç ona təsir etmədi. Axırda atasının yanına adam göndərib dedi ki, bu oğlan elm və ədəb kəsb etməyib, məni də dəli elədi. Allah xatiri üçün, bunu mənim yanımdan aparıb məni xilas ediniz.

Suallar: Vəzir oğlunu kimin yanına göndərdi? Oğlunu nə üçün göndərdi? Vəzirin oğluna nə təsir etmədi? Alim vəzirin oğlunu qaytaranda nə dedi? Kim divanə oldu? Alim nə üçün divanə oldu?

Məsəllər: Alim olmaq asandır, adam olmaq çətin. Qabil (*qabiliyyətli, istedadlı*) şagird ustadan (*da mahir*) ustad olur. Dəliyə hər gün bayramdır.

Fəqir (*kasıb*) adam və dövlətli paxıl (*xəsis*)

Bir fəqir adam bir dövlətli paxılın yanına gedib ondan bir zad (*şey*) istədi. Paxıl dedi: “Əgər bu sözümlü qəbul edərsən, hər nə ki deyirsən – əmələ gətirərəm”. Fəqir dedi ki, o nə sözdür? Paxıl dedi: “O söz budur ki, hərgiz (*əsla*) heç vaxt məndən bir zad (*şey*) tələb etmə, istəmə, bundan savayı nə ki istərsən – verərəm”.

Suallar: Fəqir kimin yanına gəldi? Paxıl ona nə dedi? Fəqir paxıla nə dedi? Fəqir paxıldan nə istədi?

Məsəllər: Toxun acdan xəbəri olmaz. İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü qara. Fəqirə verən Allaha verir. Kosaya hərə bir tük versə, saqqallı olar. Verən əl alan əlin (*əldən*) üstə olur (*üstündür*). Bir ağacın kölgəsində bir sürü yatar. Acın qurşağında çörək durmaz. Əliboşa “ağa uyur” deyirlər, əlidoluya “ağa, buyur” deyirlər.

Aslan və qurbağa

Bir aslan qurbağanın quruldamağını eşidib fikir etdi (*fikirləşdi*) ki, bu bağıran heyvan gərək çox zorba (*nəhəng*) olsun. İttifaqən (*təsadiüfən*) qurbağa sudan sıçrayıb çıxdı. Aslan onu görməyib pəncəsi ilə basıb əzdi.

Suallar: Aslan nə eşitdi? Nə fikir etdi (*fikirləşdi*) aslan? Kim çıxdı sudan? Kimi əzdi aslan? Aslan niyə əzdi qurbağanı?

Tapmaca: Alaca qarğa, qapıları yorğa.

Ayı və siçan

Bir vaxt bir ayı yatmışdı. Bir siçan onun üstündən sıçrayıb keçəndə ayı oyanıb onu tutdu. Kəsəyən (*siçan*) dedi: “Gəl məni azad et, bir gün olur sənə lazım olaram”. Ayı bu sözə gülüb siçanı buraxdı. Bir vaxtdan sonra ayı ovçuların toruna düşdü. Siçan onun bağırtısını eşidib və gəlib toru dişi ilə kəsdi və ayını xilas etdi.

Suallar: Kəsəyən haradan sıçrayıb keçdi? Kim tutdu siçanı? Nə dedi siçan ayıya? Bir vaxtdan sonra kim düşdü tora? Ayını tordan kim qurtardı?

Məsəllər: Əl əli yuyar, əl də üzü. Xəta məndən, əta səndən. Azı bilməyən, çoxu da bilməz. Yaxşılıq elə at dəryaya, balıq bilməsə, Xalq bilər. Yaxşılıq bilməyən adam yerinə sayılmaz. Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidir.

Dərviş

Bir adam bir dərvişin əmmaməsini alıb qaçdı. Dərviş qəbiristana gedib orada oturdu. Adamlar ona dedilər ki, o adam ki, sənin sarığını aldı, öz işinə getdi, sən burada niyə durubsan? Dərviş dedi: “Aqibət (*axırda*) o da buraya gələcəkdir. O səbəbə burada oturmuşam”.

Suallar: Dərvişin sarığını kim apardı? Dərviş harada oturdu? Xalq dərvişə nə dedi? Dərviş nə cavab verdi xalqa? Kim gələcək qəbiristana? Sarıq (*sarğını*) aparan adam niyə gələcək qəbiristana?

Məsəllər: Həyası olmayanın imanı da olmaz. Halal mal zay olmaz. Kişini öz hörməti hörmətli edər.

Aslan və insan

Bir aslanla bir adam bir yerdə öz surətlərini çəkilməmiş gördülər. Adam məğrurluqla (*lovğalıqla*) aslana dedi ki, bəni-Adəmin (*insanın*) şücaət və rəşidliyini (*rəşadətini*) görürsənmi ki, necə aslanı özünə tabe edibdir? Aslan cavab verdi ki, bunun nəqqaşı (*rəssamı*) insandır. Əgər aslan olsaydı, belə olmazdı.

Suallar: Aslan və insan nə gördülər? Adam aslana nə dedi? Şəkillərin nəqqaşı kim idi? Aslan insana nə cavab verdi?

Məsəllər: Əyri otur düz danış. Əyri düzü bəyənməz, bu da bizi bəyənməz. Ağac bar verəndə başını aşağı tutar.

Qaz və durna

Bir qaz bir göldə üzürdü və öz-özünə deyirdi ki, həqiqət(ən), mən ziyadə təəccüblü (*qərribə, möcüzəli*) quşam, zira ki (*çünki*), su üzündə üzürəm, yer üzündə gəzirəm və havada uçuram. Mənim kimi quş dünyada yoxdur, bəs (*deməli*) mən – quşların padşahıyam. Durna bu sözü eşidib qaza dedi ki, yəqindir ki (*heç şübhəsiz*), sən axmaqsan! Sənin boynun uzun, amma ağıln gödək(*dir*)! Sən balıq kimi üzmək, ya maral kimi qaçmaq və ya tər lan kimi uçmaq bilirsənmi? Qaz cavabında aciz qaldı. Bəs çox peşəni pis bilməkdən(*sə*), bir peşəni yaxşı bilmək faydalıdır!

Suallar: Qaz harada üzürdü? Qaz kimlə danışdı? Qaz nə dedi öz-özünə? Durna ona nə dedi? Kimin boynu uzun, ağıl gödəkdir? Kim özünü padşah sayırdı? Çox sənət bilmək yaxşıdır və ya az?

Atalar sözü: Ət yeyən quş dimdiyindən məlum olar. Qarğa qaz yerşi yerisə, öz yerşini də yanılar (*qarışdırar, unudar*). Qoyunu qoyun ayağından asarlar, keçini keçi ayağından. Köpək divar kölgəsində yatıb elə bilir ki, öz kölgəsidir. Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini.

Uşaq və kəpənək

Bir uşaq bağda bir ağ kəpənək tutub atasının yanına gətirdi. Atası ona baxıb dedi ki, əgər bu kəpənək çoxalsa, kələmimizi tələf edərlər. Oğlu soruşdu: “Məgər bu kəpənək kələm yeyəndir?”. Atası cavab verdi ki, bu kəpənək özü kələm yeməz, amma xırdaca yumurta salar və hər bir

yumurtadan da bir qurd çıxıb başlar kələmi yeməyə, sonra o qurddan da kəpənək əmələ gəlir.

Suallar: Nə tutdu uşaq? Kəpənəyi uşaq kimə göstərdi? Atası uşağa nə dedi? Uşaq atasından nə soruşdu? Ağ kəpənək çox olsa, nə olar? Nə yeyir kələmi? Kəpənək yumurtasından nə çıxar? Qurddan nə əmələ gəlir?

Məsəllər: Gül istəyən tikanını da istəmək gərək.

Tapmaca: O yanı qaya, bu yanı qaya, içində sarı maya. Bir bardaqla iki su. Bu quş necə quşdur, qanadları firranquşdur, ot otlar qoyun kimi, su içməz, necə quşdur?

İki yoldaş

Kərim və Osman – iki yoldaş meşə ilə gedirdilər. Birdən onlara bir ayı rast gəldi. Kərim ayını görcək qaçıb bir ağacda gizləndi, amma Osman yol üstə qalıb gördü ki, aman yoxdur, yerə yığılıb özünü ölülüyə qoydu. Ayı gəlib onun hamı (*hər*) yerini iylədi, hətta qulağını da və onu ölmüş hesab edib getdi. Kərim ağacdan düşüb soruşdu ki, ayı sənin qulağına nə dedi? Osman cavab verdi: “Ayı mənə dedi ki, bir kəs ki, səni məhlikədə (*təhlükədə*) qoyub qaçdı, onunla yoldaş olma!”.

Suallar: Meşə ilə kim gedirdi? Kim onlara rast gəldi? Kərim nə etdi? Kərim harada gizləndi? Osman yolda qalıb nə qayırdı (*etdi*)? Özünü ölülüyə kim qoydu? Osman Kərimə nə cavab verdi?

Məsəllər: Yoldaş yoldaşla tən gərək, tən olmasa gen gərək. Arxalı köpək qurd basar. Yalnız əldən səs çıxmaz. Adam adama gərəkdir. Doğru dostluq qərəzsiz olur. Can de, can eşit. Dostla ye-iç, alış-veriş eləmə. Adam var ki, adamların naxşıdır, adam var ki, heyvan ondan yaxşıdır.

Bağban və oğulları

Bir bağban can verən vaxtında övladını çağırıb vəsiyyəət etdi ki, bu bağımı sizə bağışladım. Mən öləndən sonra sizə qalacaqdır və onun içində bir dəfinə (*xəzinə*) vardır, bağın nə yerindədir demirəm. Hər yerini qazın, torpağını çevirin, arasında taparsınız. Qoca ölən kimi oğlanları bağa yüyürüb hər yerini qazıb çevirdilər, amma dəfinədən bir nişan tapmadılar, çünki əvvəldən (*əslində heç*) yox idi və bağbanın muradı o idi ki, oğlanları dəfinə axtarmaq qəsdli ilə bağı qazıb torpağını təzələyələr ta (*ki*), bağ qazılıb üç qat ziyadə (*artıq*) hasil (*məhsul*) verə. Necə ki, qocanın muradı üzrə iş (*də*) vaqe oldu.

Suallar: Bağban oğlanlarına nə dedi? Bağban bağını kimə bağışladı? Bağban öləndən sonra bağ kimə qaldı? Bağda nə basdırılmışdı? Bağban öləndən sonra oğlanları nə qayırdılar? Bağbanın muradı nə idi? Bağbanın oğlanları bağı qazanda nə tapdılar? Bağ qazıldıqdan sonra nə tövr (*cür*) hasil (*məhsul*) verdi?

Məsəllər: Zəhmətsiz bal yeməzlər. Cəfa (*əziyyət*) çəkməyən adam səfa qədrini bilməz. Hər nə əkərsən, onu biçərsən. Bu günün işini sabaha qoyma. Cücəni payızda sanarlar (*sayarlar*).

Bahar

Novruzı-bəhar¹ oldu, cahan tazə-tər oldu,
Rəf oldu ələmlər,

Dağıldı bu şadlıq xəbəri dərbədə² oldu,
Yandı oda qəmlər.

Qırx yeddi rəqəm sındı zimistan qələmindən³,
Fürsət gülə düşdü⁴.

Meydani-tərəbdə bu nə türfə hünər oldu,
Sərf oldu kərəmlər⁵.

Göydən yerə yağdı nə gözəl şəbnəmi-rəhmət⁶,
Bitdi gülü lalə.

Xoş nəğmələni bülbuli-şeyda⁷ ötər oldu⁸,
Açıldı irəmlər.

Yüz həmdü səna mayili-seyri-çəmən⁹ oldu,
Şad oldu könüllər.

Bir mövsümi-güldür bu ki, Həqdən nəzər oldu,
Xoş gəldi bu dəmlər.

Molla Vəli Vidadi

Cahan – dünya, rəf oldu – qalxdı, zimistan – qış, tərəbdə – şadlıqda, türfə – təccüblü, tazə – gözəl, səna – şükür, mövsüm – fəsil, bu dəmlər – bu vaxtlar, irəmlər – bağlar, ələmlər – qəmlər.

Təpmaca: Üçü bizə yağıdır, üçü cənnət bağıdır, üçü yığar gətirər, üçü vurub dağıdır.

¹Novruzı-bəhar – baharın ilk günü.

²Dərbədə – qapı-qapı.

³Qələmindən – yazısından, yəni əbcəd hesabı ilə z (yeddi) və m (qırx) düşdü.

⁴Fürsət gülə düşdü – oldu *gülüstan*.

⁵Kərəmlər – pay vermələr.

⁶Şəbnəmi-rəhmət – mərhəmət şehi.

⁷Bülbuli-şeyda – vurğun bülbul.

⁸Ötər oldu – ötdü, cəh-cəh vurdu.

⁹Mayili-seyri-çəmən – çəmənə seyr etməyə meyilli.

Bülbül və qarışqa

Bir bağda bülbül bir ağacın budağında yuva tutmuşdu (*salmışdı; qurmuşdu*), ittifaqən (*təsadiüfən*) bir qarışqa (*da həmin*) ağacın altında vətən etmişdi (*yuva salmışdı*). Bülbül gecə və gündüz gülüstan (*güllük, çiçəklik*) ətrafında könül sevən nəğmələrdən oxuyurdu, amma qarışqa həmişə iş məşğul idi. Öz surətinə məğrur olan (*surət ilə lovğalanan*) bülbül yüz dil ilə gülə söz atırdı. Çün qarışqa bunu görürdü (*gördüyünə görə*), öz yanında (*öz-özünə*) deyirdi ki, bu qeyli qaldan (*boş-boş danışmaqdan*) nə gəlir (*mənası nədirsə*), iş axırda məlum olur. (O) vaxt ki, bahar fəslı getdi və payız mövsümü yetişdi və havanın nəfəsi soyuq oldu və tikan gül yerində çəməndə əyləşib, qarğa bülbül yerini tutdu və yarpaqları xəzan (*payız*) yeli ağaclardan tökdü, bülbül bağa gəlib gördü ki, nə güldən bir əsər (*ələmət, iz*), nə də sünbüldən bir nişanə var. Bu halda nəhayət (*bərk*) aclıq (*hissi*) və binəvalıq (*yoxsulluq*) ona güc gətirib naçar (*çarəsiz*) və heyran (*çəşmiş*) qaldı. Birdən yadına düşdü ki, axır (*axı*) bu ağacın dibində qarışqa evi var idi və (*qarışqa*) həmişə dən yığardı. “İndi qonşuluq cəhətinə (*üzündən, səbəbindən*) onun yanına gedib hacətimi (*ehtiyacımı*) ona deyərəm və bir zad (*şey*) ondan istərəm”. Ac bülbül dilənçiliklə (*dilənçi kimi*) qarışqanın yanına gedib dedi: “Ey əziz! Əliaçıqlıq xoşbəxtlik nişanıdır. Mən əziz olan ömrümü qəflətdə (*qafillikdə*) keçirdim, amma sən zirəklik edib xörək (*yem*) yığardın. Nə olur ki, indi mənə də ondan bir pay verəsən?”. Qarışqa cavab verib dedi ki, sən gecə və gündüz qeyli qalda (*çərənləməkdə*), amma mən öz işimə məşğul idim. Sən gah gülün tərü tazəliyinə (*tərəvətliyinə*) baxırdın və gah

baharın tamaşası ilə məğrur idin (*qürrələmərdin*), bilməzdin ki, hər yazın bir payızı və hər yolun bir çölü var?

Suallar: Bülbül yuvasını harada tikmişdi? Ağac dibində kim vətən tutmuşdur? Bülbül bağda nə ilə məşğul idi? Qarışqa nə ilə məşğul idi? Bülbülün məşğulunu (*məşğuliyyətini*) qarışqa görüb nə fikir etdi (*fikirləşdi*)? Payızda bülbül bağda nə gördü? Bülbül ac qalıb kimin yanına getdi? Nə dedi bülbül qarışqaya? Qarışqa bülbülə nə cavab verdi?

Məsəllər: Qonşuya ümid olan şamsız yatar. Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş. Aclıq adama oyun öyrədir. Toxun acdan xəbəri olmaz. Qonşu əppəyi (*çörəyi*) qonşuya borcudur.

Nəsx (ərəb yazı növlərindən biri) xəttində və Qurani-Şərifdən olan dərslər

Tənbəl və səyli (çalışqan)

Tənbəl dedi: “Bu gün oynayaram, sabah oxuyaram”. Səyli dedi: “Bu gün oxuyaram, sabah oynayaram və gəzərəm”.

Kor

Bir kor bir qaranlıq gecədə səhəngini doldurub yol ilə əlində bir çırağ gedirdi. Birisi ona (*rast gəlib*) dedi ki, ey kor, sənə gecə və gündüz birdir, bu çırağ nə(*yinə*) lazımdır? Dedi ki, ta (*ona görə ki,*) sənin kimi kordil (*zehinsiz, dərrakəsiz*) mənim səhəngimi görsün və sındırmasın.

Dəvə və uzunqulaq

Bir dəvə bir uzunqulaqla yoldaş gedirdilər. Bir böyük çayın qırağına yetişdilər. Əvvəl (*çaya*) dəvə girdi. Su onun belindən idi. Uzunqulağı çağırib dedi ki, gəl, su mənim belimdən yuxarı deyil. Uzunqulaq cavab verdi ki, doğru deyirsən, amma sənin belindən olan mənim başımdan aşar.

Suallar: Dəvə kimlə yoldaş idi? Dəvə və eşşək nəyin qırağına yetişdilər? Su dəvənin harasından idi? Uzunqulaq dəvəyə nə cavab verdi?

Tülkü və üzüm

Bir gün tülkü girdi bir bağa,
Baxdı orada sola və sağa.

Gördü o bağda üzüm saralıb,
Bəzi salxımları dəyib qaralıb.

O baxıb heyran qaldı bunlarə,
Gördü yeməyə yoxdur bir çarə.

Çünki salxımlar ucada idi,
Heç bir tərəfdən əl çatmaz idi.

Tülkü dörd yanın bağın dolandı,
Tülkü ağanın ağzı sulandı.

Gəzdi üç saat, olmadı bir zad,
Tutdu acığı tülkünün ifrat.

Dedi: “Dəyməyib, hələ qoradır,
Bəs bunun dəyməyi hələ sonradır.

Qoranı yesəm dişim qamaşar,
Belə meyvəni yeməkmi olar?”.

Rəşid bəy Əfəndiyev

Suallar: Haraya girdi tülkü? Tülkü bağda nə gördü? Üzüm salxımları nə tövr (*necə*) idi? Salxımlar nə yerdə idi? Kimin ağzı sulandı? Nə dedi tülkü əli üzümə çatmayanda?

Məsəllər: Pişiyin ağzı ətə çatmaz, deyər: “Nə qoxuludur!”. Ordunda (*ovurdda*) yaxşı yer edibsən, əgər baqqal armud versə. Ayı meşədən küsüb, meşənin xəbəri yox. Oğru qalana yanar, sahib gedənə.

Tər lan və balası

Tər lan öz həmcütü (*dişi tər lanı*) ilə bir uca qayanın başında yuva tutmuşdular (*qurmuşdular*). Balalarının təamından (*yemindən*) ötrü həmişə şikara (*ova*) gedirdilər. Bir gün erkək tər lan bir uzaq yerə şikara getmişdi, amma dişi yuvasında qərar tutmuşdu. Gördü ki, bir göyərçin havada uçur. Həmə n saat dişi tər lan o göyərçini şikar edib balalarının arasında qismət etdi (*böldü*). Amma böyük balası anasının şücaətini görüb təvəqqe (*xahiş*) etdi ki, onu (*da*) özü ilə şikara aparsın. Anası cavab verdi ki, hələ sən tifsən (*kiçiksən*), sən in şikara gedən vaxtın deyil. Əgərçi (*baxmayaraq ki,*) bala tər lan anasının sözündən sakit oldu, və lakin (*lakin*) qəlbində həmişə şikar arzusu var idi. İttifaqən (*təsadiüf belə gətirdi ki,*) bir (*eyni*) vaxtda atası da, anası da şikara getmişdilər. Həmə n bala tər lan bir göyərçin görüb onu şikar etmək qəsd i ilə yuvasından pərvaz elədi (*uçdu*). Çünki onun balü pəri (*qol-qanadı*) kamil deyildi (*tam şəklini almadığına görə*), göyərçini şikar etmək mümkün olmayıb və qayanın ətəyinə (*dibinə*) düşdü və hərçənd (*nə qədər*) səy etdi(*sə*), yuvasına dəxi (*heç cür, daha*) uçub qalxa bilmədi. Bu halda (*arada, anda*) bir tülkü bala tər lanı yerdə hərəkətsiz görüb tutdu və özünə təam etdi (*yedi*).

Suallar: Tər lan yuvasını harada tikmişdi? Tər lan şikara nədən ötrü gedirdi? Dişi tər lan kimi tutdu? Anasının şücaətini görüb bala tər lan nə dedi? Dişi tər lan balasına nə cavab verdi? Bala tər lan nəyin arzusunu çəkirdi? Ata və anası şikarda olanda bala tər lan nə etdi? Nə üçün bala tər lan göyərçini tuta bilmədi? Bala tər lan haraya düşdü? Kim onu tutub yedi?

Atalar sözü: Balığın ölümü sudan çıxmağıdır. Ayaq-ayaq nərdivana çıxarlar. Arığa batman da yüküdür. Səbir etmək şadlığın açarındır. Zənn etmədiyin yerdən tülkü çıxar. Hər işini bab (*qaydası ilə*) elə, görəndəsin: “Habelə (*bax belə, afərin*)”. Adamın başına nə gəlsə, özündəndir. Gəzən ayağa daş dəyər. Axırki (*sonrakı*) peşmanlıq fayda verməz. Qaşımğa dırnaq istər. Qaraquş (*qartal*) sümüyü ölçər, (*sonra*) udar. Yavaş gedən yorulmaz.

Qurani-Şərifdən yazılan dərslər

Sureyi-Fatiheyi-Kitab (*Fatihə surəsi*)

- Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim (1)
Əl-həmdü lil-lahi rəbbil-ələmin (2)
Ər-Rəhmanir-Rəhim (3) Maliki yavmid-din (4)
İyyakə nə‘budu və iyyakə nəstə‘in (5)
İhdinəs-siratəl-mustəqim (6)
Siratəl-ləzinə ən‘əmtə əleyhim
ğeyril-məğdubi əleyhim vələd-dallin (7)

Sureyi-İxlas (*İxlas surəsi*)

- Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim
Qul huval-lahu əhəd (1) Allahus-səməd (2)
Ləm yəlid və ləm yuləd (3)
Və ləm yəkun ləhu kufuvən əhəd (4)

Sureyi-Nəsr (*Nəsr surəsi*)

- Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim
İza ca‘ə nəsrul-lahi vəl-fəth (1)
Və rə‘əytən-nasə yədxulunə fi dinil-lahi əfvaca (2)
Fəsəbbih bihəmdi Rəbbikə və-stəğfirhu
innəhu kanə təvvaba (3)

Sureyi-Fələq (*Fələq surəsi*)

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

Qul ə‘uzu birəbbil-fələq (1) Min şərri ma xələq (2)

Və min şərri ğasiqin iza vəqəb (3)

Və min şərrin-nəffasati fil-uqad (4)

Və min şərri hasidin iza həsəd (5)

Sureyi-Nas (*Nas surəsi*)

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

Qul ə‘uzu birəbbin-nas (1) Məlikin-nas (2)

İlahin-nas (3) Min şərril-vəsvasil-xənnas (4)

Əlləzi yuvəsvisu fi sudurin-nas (5)

Minəl-cinnəti vən-nas (6)

Sureyi-Kovsər (*Kövşər surəsi*)

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

İnna ə‘taynakəl-kovsər (1)

Fəsəlli lirəbbikə və-nhər (2)

İnnə şani’əkə huvəl-əbtər (3)

Sureyi-Cumuə (*Cümə surəsi*)

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

Yusəbbihu lil-lahi ma fis-səməvati vəma fil-ərdil-məlakil-
quddusil-əzizil-həkim (1) Huvəl-ləzi bə'əsə fil-ummiyyinə
rəsulən minhum yətlu əleyhim ayatihi və yuzəkkihim və

yu'əllimuhumul-kitabə vəl-hikmətə
və in kanu min-qəblu ləfi dəlalin mubin (2)

Və axərinə minhum ləmma yəlhəqu bihim
və huvəl-əzizul-həkim (3)

Zalikə fədlul-lahi yu'tihi mən yəşa'u
vallahu zul-fədlil-əzim (4)

Məsəlul-ləzinə hummilut-Tovratə summə ləm yəhmiluha
kəməsəlil-himari yəhmilu əsfara

bi'sə məsəlul-qovmil-ləzinə kəzzəbu bi ayatillah
vallahu la yəhdil-qovməz-zalimin (5)

Qul ya əyyuhəl-ləzinə hadu in zə'əmtum ənnəkum
ovliya'u lillahi min dunin-nasi

fətəmənnəvul-movtə in kuntum sadıqin (6)

Və la yətəmənnəvnəhu əbədən bima qəddəmət əydihim
vallahu əlimun biz-zalimin (7)

Qul innəl-movtəl-ləzi təfirrunə minhu fə'innəhu
mulaqikum summə turəddunə ila alimil-ğaybi vəş-şəhadəti
fəyunəbbi'ukum bima kuntum tə'məlun (8)

Ya əyyuhəl-ləzinə amənu iza nudiyə lis-səlati min yovmil-
cumu'əti fə-s'əu ila zikrillahi vəzərul-bəy'

zalikum xəyrun ləkum in kuntum tə'ləmun (9)

Fə'iza qudiyətis-səlatu fə-ntəşiru fil-ərđi və-btəğu min
fədlillahi və-zkurullahə kəsirən lə'alləkum tuffihun (10)

Və'iza rə'əv ticarətən əv ləhvəni-nfəddu ileyha
və tərəkukə qa'ima qul ma indallahi xəyrun minəl-ləhvi
və minət-ticarəh vallahu xəyrur-raziqin (11)

Sureyi-Nəbə' (Nəbə surəsi)

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

- Əmmə yətəsa'əlun (1) Ənin-nəbə'il-əzim (2)
Əlləzi hum fihi muxtəlifun (3) Kəlla səyə'ləmun (4)
Summə kəlla səyə'ləmun (5)
Ələm nəc'əlil-ərdə mihada (6) Vəl-cibalə ovtada (7)
Və xaləqnakum əzvaca (8) Və cə'əlna novməkum subata (9)
Və cə'əlnəl-leylə libasa (10) Və cə'əlnən-nəharə mə'aşa (11)
Və bənəyna fəvqəkum səb'ən şidada (12)
Və cə'əlna siracən vəhhaca (13)
Və ənzəlna minəl-mu'sirati mə'ən səccaca (14)
Linuxricə bihi həbbən və nəbata (15) Və cənnatin əlfafa (16)
İnnə yovməl-fəsli kanə miqata (17)
Yovmə yunfəxu fis-suri fətə'tunə əfvaca (18)
Və futihətis-səmə'u fəkanət əbvaba (19)
Və suyyirətil-cibalu fəkanət səraba (20)
İnnə cəhənnəmə kanət mirsada (21) Lit-tağinə mə'aba
(22) Labisinə fiha əhqaba (23)
La yəzuqunə fiha bərdən və la şəraba (24)
İlla həmimən və gəssaqa (25) Cəza'ən vifaqa (26)
İnnəhum kanu la yərcunə hisaba (27)
Və kəzzəbu bi-ayatina kizzaba (28)
Və kullə şey'in əhsəynahu kitaba (29)
Fəzuqu fələn-nəzidəkum illa əzaba (30)
İnnə lil-muttəqinə məfaza (31) Hədə'iqə və'ə'naba (32)
Və kəva'ibə ətraba (33) Və kə'sən dihaqa (34)
La yəsmə'unə fiha ləğvən və la kizzaba (35)
Cəza'ən min rəbbikə əta'ən hisaba (36)
Rəbbis-səməvati vəl-ərđi və ma bəynəhumər-rəhmani
la yəmlikunə minhu xitaba (37)

Yovmə yəqumur-ruhu vəl-məla'ikətu səffən
la yətəkəlləmunə illa mən əzinə

ləhur-rəhmanu və qalə savaba (38)

Zalikəl-yovmul-həqqu fəmən şa'ə-ttəxəzə
ila rəbbihi mə'aba (39)

İnna ənzərnakum əzabən qəribən yovmə yənzurul-mər'u
ma qəddəmət yədahu və yəqulul-kafiru
ya leyətəni kuntu turaba (40)

Ayətül-Kürsi

(Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim)

Allahu la ilahə illa huvəl-həyyul-qəyyum

la tə'xuzuhu sinətun və la novm

ləhu ma fis-səməvati və ma fil-ərd

mən zəlləzi yəşfə'u indəhu illa bi'iznih

yə'ləmu ma bəynə əydihim və ma xəlfəhum
və la yuhitunə bişey'in min ilmihi illa bima şa'

vəsi'ə kursiyyuhus-səməvati vəl-ərdə

və la yə'uduhu hizuhuma

və huvəl-əliyyul-əzim

La ikrahə fid-dini qəd təbəyyənər-ruşdu minəl-ğəyy
fəmən yəkfur bit-tağuti və yu'min billahi fəqədi-stəmsəkə

bil-urvətül-vusqa la-nfisamə ləha

vallahu səmi'un əlim

Allahu vəliyyul-ləzinə amənu yuxricuhum-minəz-
zulumati ilən-nuri vəl-ləzinə kəfəru ovliya'uhumut-tağutu
yuxricunəhum minən-nuri iləz-zulumat
ulə'ikə əshabun-nari hum fiha xalidun

Dualar

Duai-xətmi-Qurani-Şərif (Quran xətminin duası)

Ərəbcə

Allahummə-rhəmni bil-Qur'ani
Və-c'əlhu li imamən və nurən və hudən və rəhmətən!
Allahummə zəkkirni minhu ma nəsitu
və əllimni minhu ma cəhiltu
və-rzuqni tilavətəhu ana'əl-leyli və ətrafən-nəhari
və-c'əlhu huccətən li ya Rəbbəl-aləmin!
Allahummə-nfə'ni və-rfə'ni bil-Qur'anil-əzim
və əhdini bil-ayati vəz-zikril-həkim
və tub əleyyə innəkə əntət-Təvvabur-Rəhim
və təqəbbəl minni innəkə əntəs-Səmi'ul-Əlim və-ğfir li
innəkə əntəl-Ğəfurul-Kərim!

Türkcə (Azərbaycanca)

Pərvərdigara! Rəhm elə mənə Qurani-Şərif hörmətinə və
bu Qurani mənim üçün nur verən, göstərən qıl ki, ona tabe
olub mərhəmət əxz edim!

Pərvərdigara! Yadıma gətir mənim bu Qurani-Şərifdən o
zadı ki, unuttum və bildir mənə o zadı ki, qanmadım!

Gecə və gündüzün hər vaxtında onu oxumağı mənə
qismət elə, ey aləmlərin Pərvərdigarı!

Mənim üçün onu hüccət və dəlil qıl!

Pərvərdigara, nəf ver mənə və ucalt məni
Qurani-Məcid hörmətinə və hidayət elə məni onun hikmətli

olan ayətləri hörməti və vasitəsi ilə

və qəbul elə mənim tövbəmi, çünki Sənsən ancaq

Tövbələri qəbul edən və qəbul elə məndən

mənim əməllərimi bedürüst ki (*həqiqətən*),

Sənsən hacətləri Eşidici və Bilici və bağışla məni.

Həqqən, Sənsən Günahları bağışlayan və Kərim kimsənə!

Amin!

Dərs başlananda oxunan dua

Ərəbcə

Allahummə-rzuqni ilmən nafi‘ən və hifzən kamilən
və zihnən şamilən və təb‘ən rəziyyən və fəhmən zəkiyyən
və tovfıqən litəhsilil-‘ulum!

Allahummə-ftəh əleyna əbvabə fəzlikə və rəhmətikə
və yəssir əleyna xəzə’inə ilmikə və ihsanikə birəhmətikə
ya Ərhəmər-rahimin!

Türkcə (*Azərbaycanca*)

Pərvərdigara! Qismət elə mənə bir nəfli elm və kamil
olan yaddaş və mərhəmət elə mənə bir zəhn və təbiət ki,
xoşhəlliq gətirə və əta elə mənə pakizə olan fəhm və afaq!

Pərvərdigara! Mühəyya elə mənim üçün o zadı ki,
elm təhsil etməkdə mənə lazım olar!

Pərvərdigara! Aç bizim üzümüə fəzl və mərhəmət
qapılarını və müyəssər elə bizə Öz elm və bəxşiş xəzinələrini

Öz məhrəbanlığın hörmətinə,
ey rəhm edənlərin Rəhimraqı!

Amin!

Dərs qurtulanda (*qurtaranda*) oxunan dua

Ərəbcə

Əl-həmdü lillahil-ləzi əxracəna min zulumatil-vəhmi
vəl-cəhl və nəvvir qulubəna bitəhsilil-‘ilmi vəl-fəhm!
Allahummə-ğfir ləna və livalideyna və li’ustazina və səllim
dinəna və dunyana və-c’al sultanəna rə’ufən və muşfiqən
ləna bihəqqi Muhəmmədin seyyidil-mursəlinə
və Alihit-təyyibinət-tahirin! Amin!

Türkcə (*Azərbaycanca*)

Şükür olsun Bir Allaha ki, çıxartdı bizi güman və
nadanlıq qaranlığından və işıqlı qıldı Bizim qəlbimizi
elm və afaq kəsb etməklə!
Pərvərdigara! Bağışla bizi və bizim ata və anamızı
və ustadımızı və səlamət elə dinimizi və dünyamızı
mərhəmətli və mehriban qıl bizlərə padşahımızı,
peyğəmbərlərin seyyidi Mühəmməd hörmətinə və onun
pak olan övladı haqqına! Amin!

Hürufi-heca (*əlifba hərfləri, rəqəmlərin yazılış və oxunuşu*)

Ba, pa, ta, sa, ca, ça, ha, xa, da, za, ra, za, ja, sa, şa, sa, za, ta, za, a, ğa, fa, qa, ka, ga, ɲa, ga, la, ma, na, ha, va, ya.

U-ü-o-ö, bu-bü-bo-bö, pu-pü-po-pö, tu-tü-to-tö, su-sü-so-sö, cu-cü-co-cö, çu-cü-ço-çö, hu-hü-ho-hö, xu-xü-xo-xö, du-dü-dö, zu-zü-zo-zö, ru-rü-ro-rö, zu-zü-zo-zö, ju-jü-jo-jö, su-sü-so-sö, şu-şü-şo-şö, su-sü-so-sö, zu-zü-zo-zö, tu-tü-to-tö, zu-zü-zo-zö, u-ü-o-ö, ğu-ğü-ğö-ğö, fu-fü-fo-fö, qu-qü-qo-qö, ku-kü-ko-kö, gu-gü-go-gö, ɲu-ɲü-ɲo-ɲö, lu-lü-lo-lö, mu-mü-mo-mö, hu-hü-ho-hö, vu-vü-vo-vö, yu-yü-yo-yö.

İ-ı, bi-bı, pi-pı, ti-tı, si-sı, ci-cı, çı-çı, hi-hı, xi-xı, di-dı, zi-zı, ri-rı, zi-zı, ji-ji, si-sı, şı-şı, si-sı, zi-zı, ti-tı, zi-zı, i-ı, ğı-ğı, fi-fi, qi-qı, ki-kı, gi-gı, ɲi-ɲı, li-lı, mi-mı, ni-nı, hi-hı, vi-vı, yi-yı.

Ə, bə, pə, tə, sə, cə, çə, hə, xə, də, zə, rə, zə, jə, sə, şə, sə, zə, tə, zə, ə, ğə, fə, qə, kə, gə, ɲə, lə, mə, nə, hə, və, yə.

İ-ı, bi-bı, pi-pı, ti-tı, si-sı, ci-cı, çı-çı, hi-hı, xi-xı, di-dı, zi-zı, ri-rı, zi-zı, ji-ji, si-sı, şı-şı, si-sı, zi-zı, ti-tı, zi-zı, i-ı, ğı-ğı, fi-fi, qi-qı, ki-kı, gi-gı, ɲi-ɲı, li-lı, mi-mı, ni-nı, hi-hı, vi-vı, yi-yı.

U-ü-o-ö, bu-bü-bo-bö, pu-pü-po-pö, tu-tü-to-tö, su-sü-so-sö, cu-cü-co-cö, çu-cü-ço-çö, hu-hü-ho-hö, xu-xü-xo-xö, du-dü-dö, zu-zü-zo-zö, ru-rü-ro-rö, zu-zü-zo-zö, ju-jü-jo-jö, su-sü-so-sö, şu-şü-şo-şö, su-sü-so-sö, zu-zü-zo-zö, tu-tü-to-tö, zu-zü-zo-zö, u-ü-o-ö, ğu-ğü-ğö-ğö, fu-fü-fo-fö, qu-qü-qo-qö, ku-kü-ko-kö, gu-gü-go-gö, ɲu-ɲü-ɲo-ɲö, lu-lü-lo-lö, mu-mü-mo-mö, hu-hü-ho-hö, vu-vü-vo-vö, yu-yü-yo-yö.

Bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi, səkkiz, doqquz, on, on bir, on iki, on üç, on dörd, on beş, on altı, on yeddi, on səkkiz, on doqquz, iyirmi, otuz, qırx, əlli, altmış, yetmiş, səksən, doxsan, yüz, iki yüz, beş yüz, altı yüz əlli, min, iki min, üç min beş yüz.

وَكَرِيْمًا

— (ایکمچو جلد) —

ترکی اذربایجان دیلنده
تعلیم قرائت و انشاء و املا مشغولیتو ایچین
کتابچه در

مؤلفلری چیرنیاوسکی و ولوبکوف
قافقاز قطعہ سنگ معارف رئیسو مجلسنده قافقازیه ننگ
صییان مکتبلرینده تدریس اولنمق اوزره ترجیح ایله قبول
اولونوب قافقاز سلطنتی ملکیه رئیسو تصدیق ایدوبدر.

قیمتو التمش قیبلدر

تفلیس

سنزور رخصتیاہ «کشکول» مطبعه سنده طبع نو خدر.

۱۳۰۵

Vətən dili

İkinci cild

**Türki-Azərbaycan dilində
təlimi-qiraət (*qiraət təlimi*), inşa və imla məşğuliyyəti
üçün kitabçadır (*dərslıkdır*)**

Müəllifləri: A.O.Çernyayevski və S.H.Vəlibəyov
Qafqaz qitəsinin (*dairəsinin*) Maarif rəisi məclisində Qafqazın
sıbyan (*ibtidai*) məktəblərində təlim olunmaq üzrə tərcih ilə
qəbul (*tövsiyə*) olunub və Qafqaz ümuri-mülkiyyə (*Mülki işlər*)
rəisi təsdiq edibdir

Qiyməti: 60 qəpik

**Senzor rüxsətilə (*icazəsi ilə*) “Kəşkül” mətbəəsində təb
(*çap*) olunmuşdur**

Tiflis

1305 (1888)

Müqəddimə

“Vətən dili” ilə adlanan kitabçanın (*dərsliyin*) birinci qismi (*hissəsi*) təyin olunmuşdur Zaqafqaz türklərinin (*Cənubi Qafqazda yaşayan azərbaycanlıların*) mübtədi (*ibtidai*) məktəblərində əvvəlinci il (*birinci tədris ili*) təlim verməkdən ötrü. Çünki 1881-ci ildə yanvar ayının 13-də (*yeni təqvimlə 25-də*) canişini-Qafqazın təsdiq etdiyi təlim dəsturüləməlinə (*təlimatına*) müvafiq gərəkdir ki, Qafqaz əhalisinin mübtədi (*ibtidai*) məktəblərində əvvəlinci il təlim-tərbiyə olunsun hər tayfanın (*xalqın*) öz dilində (*yəni Ana dilində*). Hərçənd qanuna görə lazımdır ki, rus əlifbasının təlim və təhsilinə ancaq ikinci il ibtida olunsun (*başlanılsın*), amma işin axarına görə əksər ovqat (*vaxt*) tez başlanır, yəni mübtədilər (*ibtidai sinif şagirdləri*) öz dilinin əlifbasını qurtarandan sonra.

“Vətən dili”nin əvvəlinci qismində mündəric olan (*dərc olunmuş*) mətləblər (*mövzular*) “Russkaya reç” (“Русская речь”) – “Rus dili” namında (*adı altında*) tərtib tapmış və məkatibi-türkiyyəyə (*Azərbaycan məktəblərinə*) məxsus olan risalədə (*kitabda*) daxil olubdur və bu cəhətlə türklər (*Azərbaycan türkləri*) üçün “Russkaya reç” adlanan kitabçanın (*dərsliyin*) təlimi asanlaşır, zira ki (*çünki*), həmin risalədə bulunan mətalibə (*mövzulara*) mübtədilər (*ibtidai sinif şagirdləri*) “Vətən dili”nin birinci qismindən bələd olurlar və rusca oxuyan vaxt ancaq diqqət edirlər rus kəlmə və ifadələrini əxz etməyə.

Rus risaləsinin (*dərsliyinin*) əvvəlinci qismi tərtib tapıbdır (*olunubdur*) rəsmən mütədavil (*işlənməkdə*) olan təlimə görə mübtədi (*ibtidai*) məktəblərində ikinci il rus dili oxumaq

üçün, amma risaleyi-məzkurə (*adı çəkilən dərslük*) başlanır türk (*Azərbaycan türkcəsi*) əlifbası kamilən (*tam*) təlim olunandan sonra, yəni fevral, ya mart ayında. Mələmdür ki, iki-üç ayın müddətində rus risaləsində (*dərsliyində*) dərc olan yeddi yüzdən ziyadə (*artıq*) növbənöv kəlamlarda, hekayələrdə işlənən ləfzləri (*söz və ifadələri*) layiqincə öyrənmək mümkün deyildir, ona görə təhsilin ikinci ilində də məzkur (*adı çəkilmiş*) kitabçadan (*dərslikdən*) yenə təlim və qiraət olunur əvvəlinci ildə oxunmuş mətalibin (*mövzuların*) təkrarı ilə. Belə aşkardır ki, “Vətən dili”nin birinci qismi türk dilinin təliminə məxsus olmaqdan maəda (*başqa*) rus risaləsini (*dərsliyini*) mübtədilər üçün bir tövr (*növ*) asanlığa çıxardı, rus dilinin təhsilində faydadan xaric olmur.

Bu kitabça (*dərslük*) “Vətən dili”nin ikinci qismidir (*II hissəsidir*) və özü də hərçənd tərtib tapıbdır (*olunubdur*) ikinci sənə (*il*) türk dilini təhsil etməkdən ötrü, lakin bunda çox məqalə olduğuna görə üçüncü sənəyə (*ilə*) də yarıyar.

Bu əsərdə mövcud olan mətalibin (*mövzuların*) və təmsillərin əksəri daxildir tərtibi təsəvvürdə olan (*əlimizdə olan*) rus risaləsinin (*dərsliyinin*) ikinci qisminə (*hissəsinə*). (*Azərbaycan şagirdləri üçün bu əsərin tərtibi rus dərsliyinin II hissəsinin tərtibi əsasında aparılmışdır.*) O cəhətdən bu kitabçanı (*bu dərslikdən*) təlim alanlar rus dilini həməən risalədən (*dərslikdən*) əxz və kəsb etdiyi vaxtda, biləşübhə (*heç şübhəsiz*), ziyadə (*çoxlu*) nəf (*xeyir, mənfəət*) və fayda götürəcəkdirlər.

Hərçənd bu kitabça (*dərslük*) təlif (*tərtib*) olunmuşdur K.D. Uşinskinin birinci qism “Vətən dili” (“*Родное слово*”, ч. I) sayığında, lakin təfəvütü (*fərqi*) odur ki, bunda çox ümdə məqalələr və müşarileyhin (*adı çəkilmiş K.D. Uşinskinin*) ikinci qism (*hissə*) risaləsində (*dərsliyində*) (“*Родное слово*”, ч. II)

inşa-ımladan ötrü qeyd olunan yazı məşağili-təhririyyələr (*yazma məşğələləri*) mündəricdir (*yerləşdirilmişdir*). Bu cəhətdən bizim bu əsərimiz K.D. Uşinskinin hər iki “Vətən dili” (“*Подное слово*”) risaləsinə (*dərsliyin I və II hissələrinə*) əvəz ola bilər.

Bu kitabçada (*dərslikdə*) dərc olunan şeir və nəzmə dair təmsilatın (*təmsillərin*) çoxusu zəmanə şairlərinin möhtərəmi cənab Həsənəliəğa xan Qaradağskinin inşadıdır (*əsərləridir; yaradıcılığıdır*) və təmsillər məşhur İ.A. Krilov basnilərindən (*təmsillərindən*) tərcümədir. Türk (*Azərbaycan-türk*) dilində mübtədilərin (*ibtidai sinif şagirdlərinin*) qüvveyi-müdərrikə (*dərketmə qabiliyyəti*) və hafizələrinə müvafiq təmsilat (*təmsillər*) və əşar (*şeyrlər*) çox nadirdir. Bu yolda ibtida (*başlıca*) rəğbət (*həvəs*) və xidmət göstərən ancaq, bildiyimizə görə, Qaradağski cənablarıdır. Və lihaza (*buna görə*) sibyan (*ibtidai*) məktəbləri müşarileyhin (*adı qeyd olunmuş Həsənəliəğa xan Qaradağskinin*) bu zəhmətini nəzərdə tutmalıdır. Biz dəxi (*də öz növbəmizdə*) bu barədə o izzətli (*şərəfli*) və möhtərəm cənablara nəhayət mərtəbə (*son dərəcə*) rizaməndlik (*vəzifə*) və təşəkkür izhar edirik (*bildiririk*).

Zənnimizə görə, bu təlifin (*əsərin*) dili bir para (*bəzi*) müsəlman üdəbə və üləmələrinə (*ədib və alimlərinə*) ifrat (*artıq dərəcədə*) sadə görünəcəkdir, çünki onların rəy və nəzərlərinə görə, fəsihanə (*təmtəraqılı, gözəl*) ibarələr (*söz birləşmələri*) gərəkdir dolu olsun ərəbi və farsı kəlmələri ilə. Hətta bir para (*bəzi*) alimlərin təsəvvürünə görə, bir türk (*Azərbaycan türkü*) türkcə (*Azərbaycan türkcəsində*) bilmək xahiş etsə (*istəsə*), gərəkdir ki, qabaqca (*əvvəl*) fars və ərəbcə təhsil etsin. Amma gərəkdir bu barədə bizləri məzur (*üzrlü*) tutub bunu nəzərə alsınlar ki, həmin kitabça (*dərslik*) ancaq əlifbanı qurtarıb qıraətə yeni şüru edənlər (*başlayanlar*) üçündür.

Biz şagirdlərin qanacağıın (*qabiliyyətinin*) məratibini (*səviyyələrini*) və fəhm (*anlama*) və dərrakəsini nəzərə alıb səy etmişik ki, tərbiyəyi-sıbyan (*uşaqların tərbiyəsi*) qaydasına müvafiq mətalib (*mövzular*) ancaq sadə türki-Azərbaycan dilində bu risaləyə (*dərsliyə*) qeyd olsun (*salınsın*) o cəhətdən ki (*çünki*), mübtədilərə (*ibtidai sinif şagirdlərinə*) əvvəl biləvvəl (*ilk olaraq*) öz Ana dillərinin təlimi borcdur, nəinki ərəb və farsı sözləri. Qaldı ki, çətin ibarələr və müfəssəl fəsihanə kəlamlar, əlbəttə, öz vaxtında və məqamında əxz və kəsb olunacaqdır. Amma dilimizdə əksər ovqat (*vaxt*) istemal olunan (*işlənən*) və fəhmə qərib (*asan anlaşılan*) ərəbi və farsı ləfzləri (*sözləri*) nəinki bilmərrə (*tamamilə*) bu kitabçadan (*dərslikdən*) atılıbdır, hətta qəsdən məqam və münasibətinə görə çox yerdə işlənibdir tainki (*ki*), gələcəkdə o kəlmələri fəhm və dərk etmək uşaqlara düşvar (*çətin*) olmasın.

İmla-inşa barəsində biz təməssük etmişik (*rəhbər tutmuşuq*) əvvəla cənab professor Mirzə Kazımbəyin türk dilində təsnif etdiyi (*yazdığı*) sərf və nəhvə (*qrammatikaya*) dair təlifinə (*əsərinə*) və saniyən (*ikinci olaraq*) L.Z.Budaqov və M.Ə.Vəzirov cənablarının əsərlərinə. Bundan maəda (*başqa*) biz imla-inşa barəsində bir neçə dürüst və səhih (*doğru*) qayda və zabitələr (*durğu işarələri*) bu kitabçaya (*dərsliyə*) daxil etdik. Məsələn, xəfif kəlmələrin (*tərkibində incə səslər olan sözlərin*) zəmani-hal üçün siğələrində (*indiki zaman formalarında*) bəzən yazırlar: كيدر, دورر, كورر, يازر gedr (*gedər/gedir*), durr (*durar/durur*), görر (*görər/görür*), yazr (*yazar/yazır*) və bu surət (*yazı forması*) həmin tövr (*cür*) müstəqbel siğəsi (*gələcək zaman forması*) üçün (*qəbul edilə bilər*), ancaq təfavütü (*fərqi*) tələffüzdə olur, nəinki kitabətdə (*yazıda isə bu görünür*). Biz iltibası (*dolaşlılığı*) dəf etmək üçün lazım bildik ki, feilin maddeyi-əslyyəsi hürufi-samitəyə (*kökünü təşkil edən samit*

və bu əlaməti-izafə (*əlavə işarə*) qeyri hallarda bəziləri kitabətdə (*yazıda*) tərک edirlər, amma biz heç bir cəhətdən atılmağı münasib görməyib bu kitabda (*dərslıkdə*) əslı üzrə baqı qoymuşuq (*saxlamışuq*), məsələn: (ی) آناسینک - آتاسینی - داغلارینی, آتاسینده - اناسین (1) – atasını, dağlarını – kəndlərində, nəinki آناسنک - آتاسنی - داغلارنی, آتاسنדה - اناسن (1) – atasını, dağlarını – kəndlərində.

Bu kitabçada (*dərslıkdə*) dərc olan əşar (*şeyrlər*) və təmsilatın (*təmsillərin*) imla-inşası təğəyyür və təbdil olmayıb (*dəyişilməyib və əvəzlənməyib*) çox-çoxu (*əksəriyyəti*) əsl surətində baqı qalıb (*saxlanılıb*).

Və əlavə bərin (*bundan başqa*), bu əsərdə biz əvvəl dəfə (*ilk olaraq*) bir neçə nişan əlamətləri (*durğu işarələri*), məsələn, kəlamın (*cümlənin*) axırında nöqtə (.), bir para (*bəzi*) yerdə (:), cüt nöqtə (?), nişani-sual (*sual işarəsi*) və (!) nida (*işarəsini*) lazım bilib qeyd etdik. (*Ərəb qrafıkası ilə yazılmayan*) başqa (*latın qrafikalı*) Avropa yazısında bulunan nişanları bəzi hürüflərdən (*hərflərdən*) tərcih vermək (*fərqləndirmək*) çətin olduğı üçün daxil olunması (*tərəfimizdən*) münasib görünmədi.

Səhəvat (*mətbəə xətaları*)

Səhifə	Sətir	Qələt (<i>mətbəə xətası</i>)	Səhih (<i>doğru; olmalıdır</i>)
3	15	mətəblər...	mətləblər...
8	7	bərəkət ilə	bərəkətli
11	15	yetəni	yetən
13	11	...gir	...gət
18	16	...lu	...lər
22	18	sbne...	sinə...
24	1	...ci	...çi
24	10	doğmuş...	doğrulmuş...
25	6	yabalta	balta
26	2	aslan zalım pişiyin çənginə	zalım pişik aslan çənginə
26	20	...ləz...	...lər...
27	2	Uşi...	Uşin...
28	8	cöl	çöl
36	3	fəriya	qarıya
36	8	darlığa	varlığa
36	15	pişl-	pişik-
37	13	qazandan	su qazandan
44	1	cavab xərcəng	xərcəng cavab
45	3	gündüz leyl	gündüz gəzər leyl
46	16	vaxtdan	vaxtından
51	5	turk/törk	türk
51	6	nərdiyana	nərdivana
52	2	tırlanğih	qırlanğic

53	21	şəhrə	şura
53	21	qr...	qo...
55	7	çevrəf...	çevrə...
55	12	incity...	incitməy...
56	2	qisməs	qismət
56	15	drna	durna
62	19	atlıyb	iyləyib
62	21	çətə	çənə
64	4	bəs	pəs
66	5	qərənq...	qərənqf...
70	1	ihtilat(<i>təy</i>)ini	ixtilat(<i>təy</i>)ini
70	19	-	Darı
74	6	grrüb	görüb
74	12	duzı	duzlu
74	20	suvı	suyu
79	15	əz...	qəz...
80	12	xaz	xas
81	8	yetmişdi	bitmişdi
81	17	etdiyi	etdi ki
82	15	drt	dörd
83	14	heyvatın	heyvanın
85	10	vşm...	düşm...
86	6	keçə...	gecə...
86	7	gündüzü olur	olur
86	10	fab	qab
86	16	malımdan	şimaldan
87	19	rəyi...	rəbi...

88	12	çvva...	çuva...
89	12	sentya...	sentyab...
98	3	...lərdirlər	...dirlər
98	5	dəmir	dəmirə
98	17	dbr...	deyir...
99	12	ləgmə...	nəgmə...
100	3	yazıda	yazıdır
101	13	payır	payız
105	18	çanı	canı
113	7	nəyə	nə
113	20	çandan	candan
118	21	yağır	yağır
119	12	fəzli	fəsli
123	16	çih...	çix...
124	17	ördək hekayəti- pəhləvan	hekayəti-pəhləvan
125	9	detdi	dedi
127	6	çovdar	çovdar
127	18	baş...	bas...
128	15	şən	sən
129	9	versiq	versin
131	6	qonşun	qonşu
131	15	sorası	sevdası
131	16	etləmədi	etmədi
133	6	yalta	balta
134	15	kayab	kabab
135	11	salmarım	samavarım
137	13	birçə	bircə

139	17	nə inlə	nəyinlə
140	2	həz(zəy)rət	həz(zad)rət
142	9	şəni	səni
143	22	müfəssəx	müfəssəl
144	4	dirü	dir
144	12	tutub	tutulub
146	18	dörd dolanıb	dörd tərəfin
147	3	niyan	flan
147	15	ixun	içün
147	22	təmə	tömə
149	13	bıçqına	bıçqıya
149	16	cəb(ha)ldən	cəb(he)ldən
150	6	bitişə...	bitə...
151	15	ebşək	eşşək
153	9	danə	dana
155	1	<i>basdırrılar</i> kəlməsindən sonra buraxılmışdır: <i>cəmdək də çürüyüb ot olur</i>	torpaqan da ot bitir
159	8	daxidə	daha da
159	10	təkərləri	təkərli

VƏTƏN DİLİ

BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM

I. Təlim və oyun şeyləri (*məktəb ləvazimatı və oyuncaqlar*)

Təlim şeyləri: qələm, dəftər, davat (*mürəkkəbqabı*), qələmdan (*qələmqabı*), karandaş, kitab, pərgar (*dairə çəkmək üçün alət*), daştaxta (*kiçik yazı taxtası*), səttarə (*xətkeş*), qələm bıçağı, lövhə (*və*) ya məktəb (*yazı*) taxtası.

Oyun şeyləri: top, aşıq (*aşıq-aşıq oyununda işlədilən sümük*), çiling-ağac (*bir ucu yonulmuş budaq qırığı ilə oynanılan oyun növü*), mazi (*mazi-mazi oyununda işlədilən kürəcik*).

Kitab, top, qələmdan, səttarə, çiling, qələm, aşıq, pərgar, mazi.

Məktəb

Qasımı atası məktəbə oxumağa qoydu. Məktəbdən qayıdanda atası Qasımdan soruşdu: “Məktəbdə nə gördün?”. Qasım cavab verdi: “Müəllim oturub dərs deyir. Şagirdlər dərs alırlar. Onlardan bəzisi kitab oxuyur, dərslərini öyrənir. Bəzisi hesab öyrənir və bir parası da (*hissəsi də*) yazır, ya nəqş (*şəkil*) çəkir. Hər bir şagirdin varıdır daştaxtası (*kiçik yazı taxtası*), kitabı, dəftəri və qeyri təlim şeyləri. Uşaqlar dəftərdə və taxtada nəqş çəkirlər və yazırlar”.

Lövhə

Lövhəni dülgər ağacdan qayırb (*düzəldib*) üzünə qara rəng çəkir. Lövhənin var dörd küncü və altı tərəfi. Lövhəni ya divardan asırlar, ya da dayanacaq (*dirək*) üstə qoyurlar. Lövhə həmişə məktəbdə şagirdlərin müqabilində (*qarşısında*) olur və onun üstə yazırlar təbaşirlə.

Məktəbdə lövhədən başqa hər şagirdin bir daştaxtası olur. Daşlövhəni qayırlar qara və kövrək (*nazik*) daşdan və qondarırlar (*sahırlar*) ağac çərçivəyə. Daşlövhənin üstə yazırlar daşqələmlə.

Uşaqları məktəbə şövləndirmək (*həvəsləndirmək*)

Uşaqlar, hazırlaşın, durun gedin məktəbə,
Təlim alıb oxuyun, adət edin ədəbə.

Gün çıxıbdır, qalxıbdır, xoruz çoxdan banlayır.
Tez geyinin, gün, xoruz sizi tənbel anlayır.

Adam, xoruz, yırtıcı – hamıları gedirlər
İş dalınca, hər biri durub bir şey edirlər.

Qanadlı qarıncalar şələ çəkir, arılar
Bal çəkməyə gedirlər çiçəklərdən hər nə var.

Çöllər çəmən olubdur, ayılıbdır meşələr,
Ağacdələm taqu-tuq eyləyibdir peşələr.

Qəmu¹ çaylar da axır, şırıldıybən gedir,
Torçu balıq ovlayır, oraq biçir, səs edir.

¹Qəmu – bütün.

Həmd eyləyin Allaha, dərs oxuyun, bəhs edin,
Allah tənbel kimsəni sevməz, məktəbə gedin.

Qaradağı, hər bir kəs bir iş görəkdir edə,
Çalışıbən səy edə, onun dalıncə gedə.

Həsənəliğa xan Qaradağı

Misal (atalar sözü): Alim olmaq asandır, adam olmaq
çətin.

Kitab və kağız

Təlim şeylərinin artıq nəflisi (*faydalısı*) kitabdır. Kitab əmələ gəlir vərəqlərdən, cilddən, hərflərdən, ləfzlərdən və mətləblərdən (*söz, ibarə və mövzulardan*). Kitabı qabaqca təsnif (*yazıb tərtib*) edirlər, sonra basmaxanada (*mətbəədə*) basırlar (*çap edirlər*). Tez xarab olmamaqdan ötrü səhhəfa (*səhifələri nizama salan sənətkara*) verib cildlədirlər. Qədim vaxtlarda kitabı yazıb üzünü götürürdülər (*köçürürdülər*), amma sonralardan bunun zəhməti çox olmağını görüb kitab çap etmək binasını (*əsasını*) qoydular. O vaxtdan bəri kitabın gün-gündən ədədi artıb (*maddi dəyəri, qiyməti*) ucuzlaşır.

Basmaxananın (*mətbəənin*) bizə artıq xeyri olmazdı, hərəgah (*əgər*) kağız qayıрмаq (*istehsal edə*) bilməsəydik. Keçən zamanlarda kağız əvəzinə yarpaq, dəri, taxta və qeyri bunlar kimi şeylərin üstə yazırdılar, amma indi hər yerdə kağız işlədirlər.

Kağızı qayırlar çölə tökülən (*atılan, tullanılan*) əsgidən. Əvvəl cıdanı (*əsgri parçasını*) yığıb tozunu təmizləyib, yuyub doğrayırlar, sonra qazanda qaynadırlar, elə ki, horra kimi oldu götürüb qəliblərə tökürlər və bir müddət keçmiş ustalar təbəqələri (*qatları, layları*) yığıb dəstə bağlayırlar.

Tifil (*uşaq*) ilə bir quş

Bir quş düşdü havadan,
Qondu sinəmin üstə.

Verdi dua anadan,
Ağzında kağız üstə.

Dedim: “Quşum, di uç get,
Məndən ona salam et.

Oynamağa yoxdur vaxt,
Dərslərimdir çox-çox sərt”.

Karandaş

Karandaş əmələ gəlir ağacdən və qrafitdən. Qrafit olur bir para (*bəzi*) dağlarda, məsələn, Rusiyanın Ural dağında. Karandaşın ümdə hissəsi ki, qrafitdir, o da bəhəmə gəlir (*tərkibi ibarət olur*) kömürdən və dəmirdən. Qrafiti mädəndən çıxarıb məxsusi kürelərdə yandırılıb təmizləyirlər, sonra xərxi (*itiəğiz kəlbətin*) ilə nazik çubuq kimi doğrayırlar və qondarırlar ağaca.

Qrafit neçə cür olur? Pək əlası (*yüksək keyfiyyətlisi*) yumşaqdır və buna da səbəb (*tərkibində*) dəmirin azlığıdır. Alçaq (*aşağı keyfiyyətli*) qrafitdə dəmir çox olur. Əvvəlinci nömrə karandaş yumşaqdır, üçüncü bərk və coddur, amma ikinci orta-miyanədir. Karandaşın nömrə və karxanasının (*fabrikin, zavodun*) adını ağacın üstündə qeyd edirlər.

Misal: Qələm qılıncdan kəskindir.

Hakim

Birisi fəqir (*kasıb*) ikən hakim olmuşdu. Bir dövlətli kişini cərimələyib hər nə malı vardı, aldı. O günün sabahı hakim o adamı görüb soruşdu ki, halın necədir? Kişi dedi: “Sənin irəliki (*əvvəlki*) halın kimidir”. Hakim sordu: “Mənim irəliki halım necəydi?”. Fəqir cavab verdi: “Mənim bugünkü halım kimi”. Hakim gülüb onun malını özünə verdi.

Məsəllər: Ayaq-ayaq nərdivana çıxarlar. Oxuduğunu demə, anladığını de. Çox bilirsən, az danış. Min eşit, bir söylə.

Tapmaca: 1) Ağ (*xam*) yerə toxum səpərlər. Əkən biçər, əkməyən biçməz. 2) Başın kəsərsən, danışar. 3) Budur gəlir adamlə, yaylığı da badamlə, nə dili var, nə ağzı, söyləyir (*söhbətləşir*) adamlə. 4) Qat ipək, qatlanmış ipək, çil ipək, çillənmiş ipək. 5) Hənd oldu (*sayıldı, hesablandı, qiymətləndirildi*), dəyirmanə dən doldu, yüz beş taxta bir mismara bənd oldu. 6) Yerə vurdum qırılmadı, daşə vurdum qırılmadı, suya saldım qırıldı.

II. Qab-qacaq və ev şeyləri (əşyaları)

Qab-qacaq: qazan, küpə, küp, səhəng, satıl (*armudu formada mis qab*), nimçə, sini, boşqab, məcməyi, qəhvədan, çaydan, samovar, sərnici (*dəstəli qab*), fincan, bərnici (*piti qabı*), aftafa, lüləyin (*lüləkli və qulplu su qabı*), bardaq, tabaq, qabçaq (*kiçik qab*), sac, təkne (*xəmir yoğurmaq üçün işlədilan dərin tabaq*), nehrə.

Ev şeyləri: gəbə, palaz, kürsü, səndəl (*stul*), qalı (*böyük xalça, xalı*), qalıçə (*xalça*), kilim, keçə, sandıq, mücrü, yaxdan (*üzünə dəri çəkilən ağac qutu*), cecim (*xovsuz xalça növü*), pərdə.

Qələm, səhəng, top, çaydan, kitab, bərnici, pərgar, sac, küpə, karandaş, nimçə, çələng, aftafa, pərdə, kürsü, səttarə (*xətkeş*), sandıq, qazan, dəftər, səndəl, qələmdan (*qələmqabı*), bardaq, cecim.

Küpə və qazan

Bir övrət (*qadın*) çayda bir mis qazan və bir saxsı küpə yuyub suyun qırağında unudu. Küpə və qazan çox şad olub məsləhət gördülər ki, çayaşağı gəzməyə getsinlər. Başladılar üzməyə, amma nə fayda, onların gəzməyi çox müddət çəkmədi, küpə qazana toxunub sındı.

Misal: Kişi öz tayı ilə gəzər.

Şir və tülkü

Şir görməmiş bir tülkü, görən kimi bir şiri
Qorxusundan ölməyib, ancaq qalıbdır diri.

Bir neçə gündən sonra, o şiri bir də görüb,
Qorxmayıb əvvəlkitək, gedib ona səmt durub.

Üçüncü görüşündə daxil olub söhbətə,
Tülkü onunla durub məşğul olub ülfətə.

Yavaş-yavaş çalışıb tapışarkən¹ tanışıb²,
Üns tutub şir ilə tülkü deyib danışıb.

Görmədiyimizdən olur, biz də belə görməmiş
Xof edərik³ bir neçə dəfə yavıq⁴ durmamış.

Həsənəliğa xan Qaradaği

Misal: Göz görməsə, könül sevməz.

Palaz parçasının nəqli (söhbəti)

Günlərin bir günündə bir palaz parçası zibillikdə bir boşqab qırığı ilə görüşüb başlarına gələn qəzavü qədəri (*hadisəni*) durdular bir-birinə nəql etməyə (*danışmağa*).

Palazın ürəyi çox yanırdı, ona görə boşqaba macal verməyib əvvəl öz başından keçəni (*başına gələnini*) söylədi: “Bu toza-torpağa batmış qardaşını görürsən neçə dəfə

¹Tapışarkən – görüşən kimi.

²Tanışıb – tanışlıq edib.

³Xof edərik – qorxarıq.

⁴Yavıq – yaxın.

tövrətövr (*cürbəcür*) sifətlərə düşüb, adı dəyişilib? Bir gün var idi ki, Allahın bərəkətli qoyununun arxasında qıvrım-qıvrım olub dağlarda-çəmənlərdə gəzirdim. Elə ki yaz fəslə yetişdi və isti canlıya-cansıza əsər (*təsir*) etdi, çoban qardaş bizi qayçılayıb tökdü yerə. Bu halda alıcı gəlib bizi alıb apardı. Biz belə xəyal etdik ki, gəzdirməyə aparır. Deməyinən anbarda dustaq edəcəymiş. Bir müddət orada qalandan sonra bir müştəri gəlib bizi ondan alıb evinə gətirdi. Dedik ki, Allah, sənə şükür! Qurtardıq qaranlıq anbarın üzündən. Çifayda (*nə faydası*), yağışdan qurtarıb yağmura düşdük: nə qədər anbarda farağat (*sakit*) oturmuşduq, o qədər də bəlalara burada düşər olduq. Bizi çayda yuyub, qurudub, dəmir daraqlardan keçirib, ondan (*sonra*) cəhrədə (*yun ayirmək üçün alətdə*) əyirdilər, ip etdilər. Sonra ipi rəngbərəng boyadılar. Elə bilmə ki, bununla belə bizi dinc qoydular: hana (*palaz və ya xalça toxumaq üçün xüsusi dəzgah*) qurub palaz toxudular. (O) vaxtı ki, hananı kəsdilər, məni gətirib evin yuxarı başında sair fərşlərnən (*döşəmələrlə*) bərabər döşədilər. Neçə il orada gəlib-gedənin ayağının altında tapdaq oldum. Elə ki rəngim soldu, təpik dəyməkdən dağılıb parça-parça oldum və əməldən (*istifadədən*) çıxdım, hər parçamı bir diyara atıb, məni də buraya tulladılar. Ümidvaram ki, mənle bərabər evə döşənən qalı (*böyük xalça, xalı*), kilim, cecim və keçələr də bir azdan sonra mənim bu günümə düşə”.

Qoyunlar və itlər

Bir sürünü qurdlardan saxlamağa məsləhət
Belə olub: arta it, çox ola qurda zəhmət.

Günü-gündən itləri artırıb çox ediblər,
İtlər üçün yeməyin dalısınca gediblər.

Əvvəl qırxıb qoyunun tamam nə var yununu,
Satıb hazır ediblər yallarıçün ununu¹.

Sonra salıb növbəyə bircə-bircə qırıblar,
Qoyunlardan itlərə verib onda durublar.

Görüblər ki, qalıbdır ancaq beş-altı qoyun,
Onu da itlər yeyib, tutub sürünün toyun.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Misal: Qazanc qudurub mayanı yedi. Qorxan gözə çöp düşər.

Qab-qacaq

Həsən misgərxişanadan (*dəmirçi emalatxanasından*) atasının yanınca gedəndə gördü ki, misgərlər taq-tuq mis döyməkdədirlər. Dönüb atasından xəbər aldı: “Nə üçün onlar onu döyürlər?”. Atası bunun sirrini oğluna qandırdı (*açdı*): “Misi qızdırıb, çəkiclə döyüb qazan, səhəng, məcməyi, nimçə, kasa qayırlar (*düzəldirlər*)”. Dübərə (*təkrar*) Həsən soruşdu: “Bizim evdəki mis qabları da onlar qayırbdır?”.

¹Ununu – un kəpəyini.

(Atası təsdiq etdi:) “Bəli”. (Həsən sakit olmadı:) “Bəs niyə bizimkilərin rəngi ağdır, halbuki mis qırmızıdır?”. Atası cavab verdi: “Ondan ötrü ki, bizimkilər qalaylanıb. Hərgah (*əgər*) mis qabı qalaysız qoyarsan, onu jəng (*cəng, pas, paxır*) basar və içində şey (*heç nə*) yemək olmaz. Paxır ifrat (*həddindən artıq*) acı və zəhərlidir”.

– Bəs yerə düşəndə sınaq saxsı və çini qabları nədən qayırlar?

– O ki küpə, kuzə (*darboğazlı, aşığı enli, qulplu su və s. qabı*), bardaq və gülqabıdır, bunları sarı torpaqdan (*gildən*) dulusçular qayırib kürədə kərpic kimi bişirirlər. Qaldı ki, çini qablar: boşqab, fincan, nəlbəki və qeyriləri, bunları qayırlar karxanalarda (*fabriklərdə*) yaxşı, təmiz ağ torpaqdan. Torpağı xəmir kimi yoğurub könlü sevən qab qayırib kürədə qurudurlar və sonra üzünə mina çəkib, naxış vurub bişirirlər. Bu zikr olan şeylərdən başqa, qabı qayırlar gümüşdən, şüşədən, dəmirdən, ağacdan. Gümüş qab indi az işlənir və şəriətimizə görə qızıl və gümüş qab işlətmək haramdır.

Məsəllər: Neynirəm qızıl testi içində qan qusaram. Sərt (*tünd*) sirkə zərər edər. Boş çanağı dolu çanağa vurmazlar. El üçün ağlayan gözsüz qalar. Tökülən çanaq dolmaz. Çox gülən çox ağlar. Deyəcəyini fikirləş söylə. Su səhəngi suda sınar.

Tapmaca: 7) Altında qazan qaynar, üstə ocaq yanar. 8) O yanı çəpər, bu yanı çəpər, içində atlı çapar. 9) Özü bir qarış, saqqalı iki qarış. 10) Uzun qız oba gəzər. 11) Bir balaca boyu var, dam dolusu toyu var. 12) Bir öküzüm var, quyruqlamasan, dama girməz. 13) Bizdə bir kişi var, üç dişi var. 14) Bir öküzüm var, hər yetən çullar. 15) Səhərdən durar, dalıma minər. 16) Qaraquş yağını yalar.

III. Xörək və içki

Xörək: plov, bozbaş, dolma, sıyıq, xəşil, kabab, halva, bozartma, qovurma, xingal, çığırtma, dovğa, küftə, şilə (*qatı düyü şorbası*), şorba, sacıçı, doğramac, əriştə, yayma, umac.

İçki: su, ayran, şərbət, süd, çay, qəhvə, qəndab, qımız (*turşumuş at südündən hazırlanan qidalı içki*).

Pərgar (*dairə çəkmək üçün alət*), top, bozbaş, sərnici (*ağzıgen bir və ya iki dəstəli qab*), kürsü, çay, kitab, aftafa, ayran, qalı (*böyük xalça, xalı*), şərbət, səttarə (*xətkeş*), qəhvədan, qələm, süd, çığırtma, mazi (*mazi-mazi oyununda işlədilən kürəcik*), bərni (*piti qabı*), əriştə, palaz, dovğa, su, kabab, satıl (*armudu formada mis qab*), qovurma, çaydan, aşıq (*aşıq-aşıq oyununda işlədilən sümük*), qələmtaraş (*qələm çərtmək üçün bıçaq*), qəhvə, dəftər, xəşil, səndəl (*stul*), umac, qımız, şorba.

Xörək və içki

Xörək və içkisiz adam acından və susuzluqdan ölərdi. Xörəyi bişirirlər ətdən, nəbatatdan (*göyərtili və tərəvəzdən*) və duzdan. Adam susayanda içir ya çay, ya su, ya ayran, ya qəndab. Ömür keçirməkdən (*yaşamaqdan*) ötrü insana lazımdır məhz çörək və təmiz su.

Misal: Açıq ağız ac olmaz. Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın su səni.

Tülkü və qurd

Bir tülkü ilə bir qurd dost və yoldaş olmuşdular. Onlar bir yerdə gəzməyə gedib bir bağa yetişdilər və gördülər ki, bağın qapısı tikanla tutulubdur. Çevrəsini dolanıb bir deşik tapdılar: tülkü girməyə gen, amma canavar girməyə dar. Tülkü deşikdən asanlıqnan keçdi, amma qurd çox əzabnan özünü bağa saldı. Nə gördülər ki? Bağ doludur lövnbələv (rəngbəreng) meyvələrlə. Tülkü hiyləgərliyindən bağdan dışarı (çölə) çıxmaq halını nəzərdə tutub az yedi, amma gözü göy (ac) qurd xirtdəyinədək meyvələrdən yedi. Bu işdən bağban xəbərdar olub, bir dəyənək qapıb üz qoydu bunlara tərəf. İncəbelli hiyləgər tülkü cəld deşikdən sıçrayıb qaçdı, amma qarnını özgənin malıyla dolduran qurd qaçanda deşiyə tıxnaşib qaldı. Bağban gəlib əlindən gələni qurddan əsirgəmədi.

Məsəl (atalar sözü): Çox yemək adamı az yeməkdən qoyar.

Çörək

Çörəyi bişirirlər ya çörəkçi dükanda, ya evdə. Çörəyi bişirirlər xəmirədən təndirdə, ya kürədə. Xəmiri yoğururlar undan, sudan və xəmir mayasından. Unu üyüdürlər taxıldan. Buğda, arpa və qeyri taxıl dənələri bitir çöldə əkin yerlərində. Taxıl əkməkdən ötrü yeri sürürlər (şumlayırlar) kotan, ya xışla. Taxılı yetişəndən sonra biçirlər və xırmanda döyüb dəyirməndə üyüdürlər. İsti gün və yağış olmasa taxıl bitməz, amma isti günü və yağışı da göndərən Allahdır.

Məsəllər: Acın qurşağında çörək durmaz. Çörəyi çörəkçiyə ver, birin də artıq ver.

Qaraçı

Xırmançıların içinə bir qaraçı gəlib çıxmışdı. Nahara oturanda qabaqca bir neçə fəsəli gətirdilər. Xırmançılardan birisi xəbər aldı: “Kim istəyir?”. “Mən”, – deyib cəld cavab verdi qaraçı. Sonra xingal gətirdilər. “Bəs bu kimə?” – onlardan birisi soruşdu. “Mənə ver”, – deyib təkrarladı qaraçı. Nahardan qurtaranda xəbər aldılar:

– İndi xırman döymək kimin növbəsidir?

Qaraçı dedi: – O mənim işim deyil, zira ki (*çünki*), mən onsuz da iki iş görmüşəm, üçüncüsünü görə bilmərəm, onda mənə cəbr (*zölm*) olar.

Məsəllər: Yeyən bilməz, doğrayan bilər. Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş.

Uşaq və ilan

İstər ikən balıq tuta, ilan tutub bir uşaq
Parçalanıb qorxudan o vaxt onda dil-dodaq.

Novdan buzitək¹ donub, gömlək² kimi ağarıb,
Matü məəttəl qalıb, heyrət onu aparıb.

İlan baxıb uşağa: “Aqıl ol – deyib, – əgər
Artsa belə cürətin, çox zərər sənə dəyər.

Hifz elədi bu səfər Allah səni, şükür qıl!
Bundan sonra zarafat etdiyini tanı, bil!”.

¹Novdan buzitək – novdandan, navalçadan asılan buz kimi.

²Gömlək – köynək.

Bir məsəldir, deyərlər, Qaradağı, arığın
Nə işinə gərəkdir basa xalqın qoruğın?!

Həsənəliğa xan Qaradağı

Misal: Yatan ilanın quyruğunu basma. Sakit olan salim
(*salamat*) olar.

Lətaif (*lətifələr*)

Fəqirin (*kasıbın*) biri varlı qövmündən (*qohumundan*)
birinin evində nahar yeyərkən sahibxana (*ev sahibi*) ondan
sual edir: “Plov qayət (*son dərəcə*) ləziz (*dadlı*) bir təam ikən,
nə üçün süfrəyə lap axırda gəlir?”. Fəqir: “Bizim evdə ən
əvvəl gəlir”, – deyir.

Misal: Hər kəs öz kəndindən dəm vurur. Toxun acdan
xəbəri olmaz.

Su

Susuz dünyada nə bir canlı, nə də bitki qala bilər. Su
olmayan yerdə daş və qumdan başqa bir şey olmaz və belə
yerlərə biyaban deyirlər. Su olur çayda, kəhrizdə, göldə,
dənizdə və quyuda. Dənizin suyu içməli deyil: acı və
şordur, amma çayın, gölün və bulağın suyu şirindir. Yaxşı
suyun dadı, rəngi, iyi olmaz. Soyuqdan (*şaxtadan*) su donub
buz olur, amma istidən qaynayıb buğa dönür (*buxarlanır*).

Misal: Su hər şey(i) təmizlər, yalnız üz qarasını təmizləməz.

Molla Nəsrəddin

Molla Nəsrəddin bir dəfə bir bağçaya gedir. Beş-altı nəfər adam orada əyləşmiş görüb yanlarına varır (*gəlir*). İçlərindən biri: “Bu bağçada bir həftə qalıb kef edək”, – deyir. Biri də: “Çox əcəb, bir həftəlik yem (*yemək məsrəfi*) mənim (*boynuma*) olsun”, – deyir. O biri: “Çalğı da mənim boynuma olsun”. Bir başqası: “Çay və qənd məsrəfi də mənim üzərimə olsun”, – deyir. Molladan sorurlar: “Sən nəyi üzərinə alırsan?”. “Mən də əgər bir həftə buradan bir yerə getsəm, Allahın lənəti də mənim üzərimə olsun”, – deyir.

Məsəllər: Aclıq adama oyun öyrədən. Artıq tikə baş yarar. Əvvəl təam, sonra kəlam. Elə ye ki, həmişə yeyəsən. Tox ikən yeyən qəbrin dişiyə qazar. Çörək açanı qılınc açmaz. Dadanıbsan dolmaya, bəlkə bir gün olmaya. Dama-dama göl olar. Su axar, çuxuru tapar. Su bir yerdə qalanda iylənər. Su axdığı yerdən bir də axar. Qonşu əppəyi qonşuya borcdur. Laf ilə (*boş danışqla*) plov bişməz, yağ ilə düyü gərək. Məni aparan suya dərya deyərəm.

Tapmaca: 17) Ay gedər, il gedər, gecə-gündüz yol gedər.
18) Sarıca kişi yer dəlidir.

Yanıltmac: Bazarda nə ucuz? Mis ucuz, küncüt ucuz, duz ucuz.

IV. Libas (*geyim*) və ayaqqabı

Libas: çuxa, əba, şalvar, döşlük, qurşaq, təkbənd (*və*) ya toqqa, çərkəzi, papaq, kürk, küləcə (*qolsuz kürk*), çadurşəb (*çarşab*), cübbə, araxçın, bürünmə, don, çadra, cuna, yapıncı.

Ayaqqabı: çarıq, başmaq, çust, çəkmə, papış (*başmaq, ayaqqabı*), lafçın (*yüngül ayaqqabı*), zəngəl (*çəkmə boğazını əvəz edən dəri və gön qunc*).

Əba, küftə, qəndab, kasa, qələmdan (*qələmqabı*), xingal, sini, gəbə, davat (*mürəkkəbqabı*), top, sıyıq, qalıçə (*xalça*), bardaq, qurşaq, çəkmə, cübbə, çarıq, saciçi, sandıqça, qrifel, bürünmə, başmaq, tava, halva, doğramac, çust, tabaq, papış, məcməyi, araxçın, qədzən (*qələm yonmaq üçün xüsusi bıçaq*), əmmamə, bardaq, başlıq (*baş örtüyü*).

Paltar və ayaqqabı

Paltarı tikirlər şaldan, mahuddan, çitdən, bezdən, heyvan dərisindən və qeyri parçalardan. Mahudu və şalı toxuyurlar yundan və yunu qırxırlar qoyundan. Çiti və bezi toxuyurlar pambıqdan və pambıq da bitər isti yerdə. İpək parçanı toxuyurlar ipəkdən, ipəyi çəkirlər baramadan, baramanı da qayırır (*əmələ gətirir*) barama qurdu. Kürkü, küləcəni tikirlər qoyun, xəz, zərdəva (*kiçik yırtıcı heyvan*), dovşan dərisindən, başmağı, papışı və çəkməni tikirlər tumacdan (*nazik dəridən*), sağrıdan (*bel ilə quyruq arasındakı incə dəridən*) və göndən (*qalın dəridən*).

Dəvəsi itən kəs

Bir kişinin itmiş idi dəvəsi,
Axtaran zamanda tutub həvəsi.

Könlü açıq, şadü xürrəm¹ gəzərdi,
Tərənnümə gəlib², gahi süzərdi.

Düçar oldu ona bir mərdi-kahil³,
Dedi: “Nə şadlıqdır, divanə cahil?!”

Dəvəsi itən kəs gəzər mükəddər⁴,
Təriqi-əqldən⁵ uzaqsan məgər?!”.

Dedi: “Nə divanə, nə də biaram⁶,
Dağın o üzünə ümidvaram.

Əgər ki tapılsa, səadətimdir,
Tapılmasa, gəl gör, qiyamətimdir”.

Dedi: “Bildim, hələ dəxi biarsan,
Hərcayisən⁷, biməzəsən⁸, yəssarsan⁹”.

Qasım bəy Zakir

Misal: Dəvəni əvvəl bağla, sonra Tanrıya ismarla. Fitnəlikdə (*qarısqılıqda*) malını saxla, fərəğatlıqda (*əmin-amanlıqda*) başını.

¹Şadü xürrəm – şad və sevincək.

²Tərənnümə gəlib – yavaş səsle oxuyub.

³Mərdi-kahil – astagəl adam.

⁴Mükəddər – kədərli.

⁵Təriqi-əqldən – ağıldan.

⁶Biaram – arsızam.

⁷Hərcayisən – vecsizsən.

⁸Biməzəsən – bayağısan.

⁹Yəssarsan – fərsizsən.

Qurd və çoban

Deyirlər ki, bir çobanın sürüsü qırılıb tələf olmuşdu. Qurd xəbərdar olub çobanın yanına təsəlli verməyə gəldi və dedi: “Ay çoban qardaş, başın sağ olsun, mənim sənə çox yazığım gəlir. Allah əvəzini yetirsin”. Çoban qurdun sözünə cavab verdi: “Heyif ki, bilmirəm sən mənə yazığın gəlir, ya şikarın (*ovun*) azalmağına”.

Məsəl: Bildirçinin bəyliyi darı sovulanadəkdir (*bitənədəkdir*). Qurd qaranlıq sevər.

Quzu qurd cildində

Çirkinlikdən¹ bir quzu qurd dərisini geyib,
Gedib sürü içində özünə “Qurdam” – deyib.

Qəşənglədib özünü, durub orda gəzinib,
Ayaq alıb tazıtək², ora-bura təzinib³.

İtlər bunu bu halda görüb yəqin etdilər:
“Qurddur gəlib buraya”, dalısınca getdilər.

Gəlib onu tutdular, sürüdülər, çəkdilər,
Süpürləyib, gahi də ora-bura təpdilər.

Bəxti çəkib quzunun, yaxşı ki, itlər onu
Parçalayıb geydiyi dağıtmamış gen donu.

¹Çirkinlikdən – axmaqlığından.

²Tazıtək – ov iti kimi.

³Təzinib – fırlanıb.

Gendən¹ çobanlar görüb, tanıybən yüyürüb,
Xilas edib quzunu, itlərinə tüpürüb.

Gətiribən qoyublar bir yataqda² bucağa,
Bu işindən az qalib quzu gəlsin bıçağa.

İtlər ağzına düşmək deyil şuxluq hasili³,
Budur gərək olmamaq belə işin qafili.

Həsənəliyə xan Qaradaği

Möhsünün çuxası

Bir günləri Möhsün bağda oynayırdı. Bir də gördü ki, qardaşı Heydər gəldi ki, atam evdə səni çağırır. Möhsün həməən saat oynamağı qoyub yüyürdü evə. İçəri girib gördü ki, bir kişi əlində qayçı, arşın (*ölçü aləti*) və bir qəder qaytan (*ip, sap*) durub onu gözləyir. Atası Möhsünə dedi ki, gəl, ustad boyunu tutub (*ölçüb*) çuxa biçsin və tiksin. Möhsün çuxanın adını eşidəndə şadlıqla ustadın yanına yönəldi. Dərzi onun boyunu ölçüb qayıtdı dükana və bir top mahud açıb çuxanın qollarını, ətəyini, kürəyinin ortasını, döşünü və vəznəsini (*cibciklərini*) həməən mahuddan “Allah mübarək eləsin” deyib kəsdi. Sonra şagirdlərinə verdi tiksinlər. Şagirdlər çuxanın parçalarını bir-birinə tikdilər, ondan (*sonra*) ütü ilə tikişini yatızdırdılar və sonra qaytan qoyub astar çəkдилər. Çuxa hazır olanda təmiz silib, ütü çəkib şagirdin birisinə verdilər ki, aparsın Möhsüngilə. Şagird çuxanı gətirib Möhsünün atasına təslim etdi. Möhsün çuxanı geydi. Atası baxdı

¹Gendən – kənardan.

²Yataqda – heyvanat saxlanılan yerdə.

³Şuxluq hasili – zarafat.

gördü ki, həqiqətən, çuxa yerində tikilib, dərzinin mizdunu və xərcini şagirdə verib yola saldı və oğluna dedi: “Sağlıqla gey”. Möhsün (*həddindən*) artıq şad idi təzə çuxası olmağına və (*bunun*) bayram qabağına düşməyinə.

Misal: Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi.

Məsəllər: Ətə baxma, dona baxma, içindəki cana bax. Yörğanına görə ayağını uzat.

Tapmaca: 19) Aləmi bəzər, özü lüt gəzər.

V. Alətlər, yəhər əsbabları (*alətləri*) və imarətlər (*tikililər*)

Alətlər: bıçaq, balta, dəhrə, bıçqı (*mişar*), yaba, dəryaz, kürək, bel, kotan, külüng, qaycı, ling, iynə, iskenə, kərki, mala, maşa, vəl, xış, çəkic, zindan, neştər, biz, üskük.

Yəhər əsbabları (*alətləri*): üzəngi, tapqır (*yəhər qayışı*), sinəbənd, yüyən (*və*) ya cilov, yəhəriçi, quşqun (*və*) ya quyruqaltı, palan, noxta, təkaltı (*yəhəraltı keçə*), qaltaq, qacari (*atın belinə qoyulan naxışlı palaz*), yanlıq.

İmarətlər (*tikililər*): qazma (*yeraltı ev*), ev, məscid, minarə, kilisə, karxana (*fabrik, zavod*), dükan, körpü, dəyirman, qala, dam, bürc (*qala çıxıntısı*), hamam, vağzal, ya iskelə (*liman*).

Pərgar (*dairə çəkmək üçün alət*), qazan, kürsü, kitab, çiling, su, halva, sərnic (*ağzıgen bir və ya iki dəstəli qab*), cecim (*döşənək*), dolma, döşlük, başmaq, ling, sinəbənd, şərbət, çust, araxçın, qəhvə, balta, tapqır, mala, məscid, yüyən, süd, karxana, quyruqaltı, kərki, palan.

Qələm təlim şeyidir (*məktəb ləvazimatıdır*), amma süd içkidir. Bozbaş xörəkdir, amma əba ____. Sərnici qabdır, amma dovğa ____. Top oyun şeyidir (*oyuncaqdır*), amma bıçqı ____. Cilov yəhər əsbabıdır (*alətidir*), amma başmaq ____. Kürək alətdir, amma kürk ____. Çay içkidir, amma çaydan ____. Qayçı alətdir, amma bozartma ____. Plov xörəkdir, amma təkbənd ____. Arxalıq libasdır (*geyimdir*), amma küpə ____. Qəhvədan qabdır, amma minarə ____. Karxana imarətdir, amma iynə ____. Davat (*mürəkkəbqabı*) təlim şeyidir, amma dükan __.

İki kotan

Bir parça dəmirdən iki kotan qayırılmışdı (*düzəldilmişdi*). Onların birisini dəmirçi satdı əkinçiyə, amma o birisi qaldı dükanda. İttifaqən (*təsadiüfən*) bir müddət keçmiş bu kotanlar görüşdülər. Cütçüdə (*əkinçidə*) olan kotan gümüş kimi parlaq idi, amma dükanda qalanı qaralmışdı. Paslanmış kotan dedi: “Ay qardaş, biz hər ikimiz qayırılmışıq bir parça dəmirdən, səbəb nədir ki, sən gümüş kimi parıldayırsan?”. Əkinçinin kotanı cavab verdi ki, mənim ağ olmağımın səbəbi zəhmətimdir. Bir il var ki, mən zəhmət çəkib əkinçün yer sürürəm (*şumlayıram*), amma sən bekar dükanda yatırsan.

Misal: İnsan çalışmaq üçün doğulmuşdur.

Qovuc (köpürçək), küləş (saman) və çarıq

Biri varmış, biri yoxmuş, bir küləş, bir qovuc və bir çarıq varmış. Onlar bir gün yola düşüb səfərə getdilər və bir çayın qırağına yetişib gördülər ki, çayı keçmək mümkün deyil, ona görə durdular məsləhətləşməyə. Çarıq dedi: “Gəlin qovuğun üstünə minib keçək”. Qovuc bu əmrə (*işə*) razı olmadı və dedi: “Yaxşı olardı ki, küləş uzanaydı bu tərəfdən o tərəfə və biz dəxi (*də*) onun üstü ilə keçəydik”. Küləş bu işdən boyun qaçırmaıy körpü kimi uzandı. Çarıq cəld küləş körpünün üstü ilə rəvan oldu. Yolun yarısında küləş qırılıb, çarıq suya batdı. Qovuc bunu görəndə gülməkdən partlayıb dağıldı.

Misal: Çox çalışın çarıq yırtar.

Balta və sapı

Həmişə bir yerdə dostluq və mehribanlıqın iş görə və gün keçirən balta öz sapı ilə höcətləşib (*mübahisə edib*) bir-birindən ayrıldılar və hərəsi evin bir küncündə durub ədavətə başladılar. Təkəbbürlüklərindən bir-birinə yavıq (*yaxın*) düşməyib rişxənd edirdilər. “Mən heç vaxt getməyəm axmaq sapın yanına”. Bunu eşitcək balta sapı küncdən deyirdi: “O kobud balta mənim üzümü bir də görməz”. Bir müddət onlar bu minval bucaqda işsiz-gücsüz qaldılar. Baltanı pas tutdu, sap da çürüdü. Sahibi onların heç bir zada (*heç nəyə*) yaramadığını görüb baltanı götürdü tullazdadı köhnə dəmir qırıqlarının içinə, sapın da ocağa.

Məsəllər: Sonrakı peşmanlıq fayda verməz. Yalnız əldən səs çıxmaz.

İki siçan

Bir siçan şadlıqnan qonşusu mışovulun yanına gəlib dedi: “Sənə bir xoş xəbər gətirmişəm. Deyirlər zalım pişik aslan çənginə düşüb tələf olub”. Qonşusu bu sözə gülüb ona dedi ki, bu xəbər məhz xilafdır (*başdan-başa ziddiyyətlidir*), zira ki (*çünki*), pişik aslanla tutaşsa, o, aslanı həməən saat parça-parça edər. Mən pişiyin cırmağının gücünü görmüşəm və mənə yəqindir ki, ondan zorlu (*qüvvətli*) heyvan cəmi (*bütün*) dünyada yoxdur.

Misal: Hər atılan daşın dalısınca getməzlər. Pişik olmadığı yerdə siçanlar baş qaldırar.

Siçanlar

Bir deşikdə cəm olub qoca-cavan siçanlar,
Qara gözlü, xırda ayaq o dişləri tikanlar.

Quyruğu yerdən gedən, qulaqları şök duran,
Kürkləri boz, özləri oğru, yollar kəsdirən.

Ağıl-ağla veriblər, xəyal-pilav yeyiblər,
“Suxarını biz çəkək yuvamıza”, – deyiblər.

Bu tədbiri edəndən sonra siçandan biri
Deyib: “Bu qəsdə düşən qalmayacaqdır diri.

Bu fikirdən daşının, yaxşı olmaz bu hədyan,
Uzaq deyil sizlərdən, sizin dostunuz Məstan.

O sizi çox istəyir pəncəsinə keçirtsin,
Sizə ölüm şərbətin dadızdırıb içirtsin”.

Uşinski yazıbdır uşaqlara bu sözü,
Yazıb Qaradağı də, döndərikdir o sözü:

“Düşmənlərdən ehtiyat eyləyib silmək¹ gərək,
Qarıncatək² düşməni fil kimi bilmək gərək.

“İgidlərin igiddən nəyi artıq?” – deyiblər,
Ehtiyatı hər işdə tərif edib öyüblər”.

Həsənəliğa xan Qaradağı

Qurd və durna

Bir dəfə qurd ət yediyi yerdə boğazında bir sümük qaldı. O nə qədər cidd-cəhd etdisə, əziyyət çəkdisə, sümüyü çıxartmağa bir əlac tapa bilmədi. Az qalmışdı ki, həlak olsun. Bir durna ittifaqən (*təsadüfən*) keçdiyi yerdə canavarı görüb gəldi onun boğazından sümüyü dimdiyilə çıxartdı və ondan (*sonra*) qurda ərz etdi ki, mənə bir zad (*nəsə*) əta et (*bağışla*), çünki səni ölümdən qurtardım. Qurd dedi: “Sən özün gərək Allaha şükür edəsən ki, başını salamat ağzımdan qurtardın”.

Məsəllər: Azı bilməyən, çoxu heç bilməz. Qurd tükünü dəyişər, xasiyyətini dəyişməz. Qurd dartdığını bilər, udduğunu bilməz. Kotan nə bilir qayış nə çəkir?

---

¹Silmək – çəkinmək.

²Qarıncatək – qarışqa boyda.

Tapmaca: 20) Bir tirim var, yonduqca yoğunlaşır, kəsdikcə uzanır. 21) Bizlərdə bir kişi var, iki dişi var. 22) Bizim evdə dörd gəlin var, dördü də bir boydadır. 23) Bu yanı daş, o yanı daş, içində qırx-əlli baş. 24) Dağdan gəlir dağ kimi, qolları budaq kimi, su içəndə bağırar dağlarda ulaq kimi.

VI. Ev və çöl heyvanları

Ev heyvanları: inək, öküz, camış, at, it, qoyun, dana, quzu, dəvə, keçi, eşşək, qatır, pişik.

Çöl heyvanları: maral, fil, ceyran, aslan, qurd, ayı, kaftar (*goreşən*), çaqqal, dağkeçisi, tülkü, pələng, dələ, zərdəva (*kiçik yırtıcı heyvan*).

İnək ev heyvanıdır, amma maral çöl heyvanıdır. Üzəngi yəhər əsbabıdır (*vasitəsidir*), amma küftə ____. Qurd çöl heyvanıdır, amma öküz ____. Bel alətdir, amma fil ____. Məscid imarətdir, amma zərdəva ____. Papaq libasdır (*geyimdir*), amma qatır ____. Səhəng qabdır, amma güzgü ____. Qoyun ev heyvanıdır, amma aslan ____. Qaltaq yəhər əsbabıdır (*alətidir*), amma ceyran ____. Kilsə imarətdir (*tikilidir*), amma qurşaq ____. Kürsü ev şeyidir (*əşyasıdır*), amma mazi (*mazi-mazi oyununda işlədilən kürəcik*) ____. Bıçaq alətdir, amma pişik ____. Kabab xörəkdir, amma quzu ____. İskənə alətdir, amma kəsəyən (*siçan*) ____. Palaz fərşdir (*döşəmədir*), amma plov ____. Tülkü çöl heyvanıdır, amma külüng ____. Maşa alətdir, amma qaşığıq __.

Heyvanların bəhsi (*mübahisəsi*)

Belə rəvayət edirlər ki, bir kərə at, inək və it bir adamın qapısında olarkən öz aralarında höcətləşdilər: sahibləri onların hansına ziyadə (*daha çox*) məhəbbəti olması barəsində. İnək dedi: “Sahibimiz məni hamıdan artıq istəyir, çünki mən onun əhli-əyalına (*ailəsinə*) süd verirəm”. At dedi: “Xeyr, ağamız məni ikinizdən də çox sevir, o səbəbdən ki, mən cütünü əkirəm (*xışını çəkirəm*), malalayırım (*şumlanmış yeri hamarlayıram*), meşədən odununu daşıyıram və özünü də gəzdirirəm”. İt mırıldayıb (*donquldanıb*) dedi: “Malikimiz (*sahibimiz*) məni hamınızdan əziz tutur, zira ki (*çünki*), mən olmasaydım, oğrular və quldurlar onun malını çoxdan aparıb tələf etmişdilər”. Sahibləri bu bəhsi eşidib dedi: “Bica (*boş*) yerə höcət edirsiniz, çünki hamınız mənə ziyadə (*çox*) lazımsınız və bir-birinizin yerini tutmaq sizə məqdur (*mümkün*) deyildir”.

Misal: Tər lan yerini sar tutmaz.

At

Dördayaqlı ev heyvanlardan göyçək və ilin hər fəslində işə gərək olanın biri də atdır. Atın başı uzunsovdur, qulaqları balaca və dikdir. Qulağının (*qulaqlarının*) arasında asılıb tel (*tüklər*). Boynu uzun və yallıdır (*tüklüdür*), bədəni lülədir (*şümşaddır, hamardır*). Quyruğu qısa və uzuntüklüdür. Ayaqları nazik və hündürdür. Atın hər ayağında var bir dirnaq, ona görə ata birdirnaqlı heyvan deyirlər.

İnsan atı minir, yükləyir və (*arabaya*) qoşur; tükündən keçə qayırır (*düzəldir*), qılından ələk. Hətta bir para (*bəzi*) yerlərdə ətin də yeyirlər və südündən qımız qayırıb dərman yerinə içirlər. Atı bəsləyirlər ot, saman və arpayla. Atı saxlayırlar tövlədə, ya çəməndə.

Məsəllər: Atın ölməyi itin bayramıdır. At olmayan yerdə eşşək də atdır. At təpiyinə at dözər. Yeyin (*cəld*) at özünə qamçı vurdurmaz.

Siçan təsəvvürüncə pişik də yırtıcıdır

“Qonşu, yaxşı xəbər var, – bircə siçan söyləyib,
Bir mışovlu görüb durub şadlıq eyləyib, –

Söyləyirlər ki, pişik keçib şirin çənginə¹,
Olmaz idi bu sayaq, getməsəydi cənginə.

Bizlər qorxu çəkməkdən yaya² dönüb incəldik³,
Allaha şükr eylərəm, indi hamı dincəldik”.

“Gözüm nuru, şad olma, ümid bağlama buna, –
Cavab verib mışovul, belə söyləyib ona, –

Dırnaqbazlığa⁴ işlər qalsa, şəkkim yox buna,
Pişik qalar, şir ölər, çünki deyil tay ona.

¹ Cənginə – savaşa, vuruşa.

² Yaya – ox yayına.

³ Incəldik – arıqladıq, üzüldük.

⁴ Dırnaqbazlığa – cırmaqlamağa, dırnağı ilə dərisini qoparmağa.

Zorda¹ pişikdən artıq olur bir yırtıcı olsun?
Gümanım yox, bu aləm gər yırtıcıyla dolsun”.

Siçan təsəvvürüncə pişik də bir kişiymiş,
Yırtıcılıq hamıdan artıq onun işiymiş.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Ördək, balıq və xərçəng

Bir dəfə balıq, ördək və xərçəng – üçləri bir yerdə bir yükü çəkib aparmağa iqdam etdilər (*girişdilər*). Cidd-cəhd ilə özlərini yükə verib (*gücə salıb*) əldən-ayaqdan çıxdılar, amma yükü yerindən çəkib bir yana apara bilmədilər, zira ki (*çünki*), ördək havaya qalxırdı, balıq suya tərəf sürünürdü, xərçəng də geri çəkirdi.

Qoyun

İnsan çox qədim vaxtlardan qoyunu saxlayıb mənfəətbərdar olub (*faydalamb*). Qoyuna nəinki köçərilər, kəndlilər, hətta şəhər adamları da möhtacdırlar. Qoyunun yunundan cürbəcür qalılar (*xalçalar*) və palazlar toxuyub fərş edirlər (*döşəyirlər*) məscidlərdə, evlərdə. Köçərilər də yundan alaçıq keçələri (*qalılar*) saldırıb yaylaqlarda alaçıq qurub üstünə çəkirlər. Çul toxuyub bir para (*bəzi*) heyvanlara verirlər və zikr olanlardan başqa

---

¹Zorda – gücdə, qüvvətdə.

yumşaq yunundan şal, mahud və qeyri yun parçaları qayırib (*düzəldib*) libas (*geyim*) tikirlər. Qoyunun südünü və ətini yeyib dərisindən ayaqqabı və piyindən şam, buynuzundan bıçaq sapı, bağırsağından yay kirişi (*ip*) qayırlar. Sadaladığım nəflərə (*faydalara*) insan kifayət etmir (*kifayətlənmir*). Dırnağından yapışqan qaynadırlar və kamallı (*inkişaf etmiş, ağıllı*) tayfalar (*xalqlar*) sümüyündən də əl çəkmirlər: onu yandırır, əzib əkin yerinə tökürlər (*ki,*) yer qüvvətə gəlsin, necə ki, bizlərdə peyin tökürlər. Qoyunun xeyrinə görə zəhməti ifrat (*çox*) azdır.

Qoyunun hədsiz (*çoxlu*) faydalarını zikr edib bir neçə sifətlərinə (*xüsusyyətlərinə*) diqqət etməmək olmaz. Qoyun dördayaqlı ev heyvanıdır. Onun başı bədəninə görə yekə deyil, amma burnu da dikdir. Erkək qoyunların çoxusunun başında buynuzu olur. Qoyunun buynuzunun içi qaramalın buynuzu kimi boş olur. O səbəbdən ona gavış (*koğuş, içi boş*), ya boşbuynuz heyvan deyirlər, amma marala, ceyrana – dolubuyuzlu. Qoyunu ildə bir kərə, ya iki dəfə qırxaqlar. Qoyunu qırxandan qabaq gərək yuyasan ki, çirki getsin.

Məsəllər: Qoyun quzusunun ayağın basmaz. Qoyunu qurda tapşırtdı. Qoyun olmayan yerdə keçiyə “Kərəmağa” deyirlər. Qoyunu qoyun ayağından asarlar, keçini də keçiyə ayağından.

Ayı və qurd

Bir qurd bir ayı ilə düşmən olmaq səbəbindən həmişə fürsət axtarırdı ki, ona zərər yetirsin. Bir gün girəvələyib (*imkan tapıb*) bu ayını yaraladı. Ayı yarasını müalicə edib şəfa tapandan sonra qoyun sürüsündən iki çağ (*kök*) toğlu öz evinə gətirdi. Sabahsı gün qurdu qoyunları yeməyə qonaq təklif (*dəvət*) etdi. Qurd ondan sonra hər vaxt ayını görəndə tutduğu işin xəcalətini çəkirdi.

Məsəl: Yaxşılığa yamanlıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq hər kişinin işidir.

Məsəllər: Arxalı köpək qurd basar. İt hürər, karvan keçər. Özgə atına minən tez düşər. Bəy verən atın dişinə baxmazlar. Boş torbayla at tutmazlar. Dəvəni yatırmasan, yüklənməz. Qurd nə bilir ki, qatır bahadır. Qonşu iti qonşuya hürməz. Qurda rəhm etmək, qoyuna zülmüdür. Köpək köpəyi yeməz. Keçiyə qurd dəyməsə, Həccə gedər.

Tapmaca: 25) Altı hovuz içərlər, üstü zəmi biçərlər.

VII. Dördayaqlı heyvanlar və quşlar

Dördayaqlı heyvanlar: at, pişik, öküz, fil, dəvə, çaqqal, ceyran, aslan, ayı, tülkü, eşşək, camış, kirpi, zərdəva (*kiçik yırtıcı heyvan*), maral, siçan, it, qaban.

Quşlar: toyuq, sığırçın, qarğa, tovuz, laçın, sağsağan, sərçə, ördək, göyərçin, turac, qırqovul, yelbə, çil (*alabəzək kiçik meşə quşu*), kəklik, leylək, durna, qutan (*qutanquşu*), qu, şanapipik, ağacdələn, qırlanğıc (*qaranquş*), bildirçin, qızılquş, qaratoyuq.

Maral dördayaqlı heyvandır, amma laçın quşdur. Ördək quşdur, amma tülkü ____. Ayı çöl heyvanıdır, amma dəvə ____. Aslan dördayaqlı heyvandır, amma turac ____. Küpə qabdır, amma yelbə ____. Qırlanğıc quşdur, amma siçan ____. Ayran içkidir, amma sağsağan ____. Göyərçin quşdur, amma quzu ____. Qoyun ev heyvanıdır, amma çaqqal ____. Zərdəva çöl heyvanıdır, amma camış ____. Toyuq quşdur, amma pələng ____. Qarğa quşdur, amma qədzən (*qələm yonan*) ____. Qurşaq libasdır (*geyimdir*), amma çəkmə ____. Kabab xörəkdir, amma tovuz ____.

Canavar və çoban

Canavar qoyun yatağının yanından keçirdi. Gördü ki, çoban bir kök qoyun sürüdən seçib, biləyini çırmalayib soyur, amma köpəklər də qulaqlarını sallayıb səssiz-küysüz ona tamaşa edir. Qurd bir qədər həsrətlə baxandan sonra üz çevirib getməyə məşğul oldu və dedi: “Bu işi tutan əgər mən olsaydım, itlərin küyü aləmi tutmuşdu, indi gör necə kirmiş (*dinmədən*), farağat (*sakit*) baxırlar?!”.

Misal: Oğru elə xəyal edər (*ki*), aləm oğrudur. Qurdla qoyun, qılıncla oyun bir yerdə olmaz. Qurddan çoban olmaz.

Qarı

Qoca qarının bir çil yumurtar (*yumurtlayan*) toyuğu vardı. O toyuq Allahın verən günü qarıya bircə yumurta verirdi. Tamah qarıya güc verdi: istədi ki, toyuq gündə iki yumurta versin, çünki eşitmişdi ki, inəyin yemini artıq verəndə çox süd verər. Ona görə toyuğun dənini gün-gündən artırdı. Bir müddət keçdi ki, toyuq yağlanıb yumurtadan kəsildi. Binəva (*zavallı*) qarı varlığa tələsdiyi yerdə yoxluğa düşdü.

Misal: Artıq tamahlıq baş yarar. Çox yemək insanı az yeməkdən qoyar.

İki kəsəyən (*siçan*)

Bircə cavan kəsəyən bir qoca kəsəyəne:
“Ərbabımız¹ zillədir², xəsisdir – deyib – yenə

Pişikləri buraxıb, tələləri qurubdur,
Hər bir yerdə bizləri tutmaqlığa durubdur.

Nə olacaq bir azca şama, piyə biz dəysək,
Bir az çörək xırdası, iki-üç buğda yesək?!”.

“Bu sözlərin doğrudur, – qoca siçan söyləyib,
Ona bunun sirrini durub bəyan eyləyib,

---

¹Ərbabımız – sahibimiz.

²Zillədir – alçaqdır.

³Nəhayət – həddindən artıq sox; son.

– Bizlərin hər birinə – deyib – bir az kifayət,
Olur bir bu qədərdən sahibinə nəhayət³.

Damcı damar, yığışar, Qaradaği, göl olur,
Bir məsəldir: “Əyri əl evə dəysə çöl olur”.

Həsənəliğa xan Qaradaği

Fil

Bir şəhərdə bir fil saxlayırdılar. O həmişə azadə gəzirdi və heç kəsi incitməzdi. Padşahın bargahını (*sarayını*) tikəndə həməən fil bənnalara qazanda su daşıyırdı. İttifaqən (*qəflətən*) filin su gətirdiyi qab deşildi. O vaxt fil qazanı misgərə verdi ki, yamasın, çünki bazarda gəzəndə görmüşdü ki, qab sınıanda yamadırlar. Elə ki fil qazanı gətirdi, gördü ki, o yenə axır, bu surətdə (*işi belə gördükdə*) fil qazanı doldurub gətirdi misgərin başı üstə tutdu. Su qazandan axıb misgəri islatdı. Misgər dübarə (*ikinci dəfə*) qazanı möhkəm yamayıb verdi filə.

Misal: Kişinin hörməti öz əlindədir. Alim olmaq asandır, adam olmaq çətindir.

İki xoruzbeçə (*cavan xoruz*)

İki xoruzbeçə döyüşdülər və birisi (*digərini*) qovdu. Məğlub qaçıb arabanın altına təpildi (*soxuldu*), amma qovan uçub qalxdı divarın üstünə və banladı: “Quqquluqu!”. Qəflətən bir tər lan ildırım kimi şığıyıb məğrur (*lovğa*) çolpanı qapıb özü üçün təam etdi.

Tutulmuş quş

Bir quş düşdü uşaqlar toruna birdən,
Dedilər: “Qoymarıq, biz ilə ol sən”.

“Mən siz ilə niyə olum, əziz uşaqlar,
Açın toru uçum, gəzim budaqlar”.

“Buraxmarıq səni, qal bizlər ilə,
Verək sənə konfet, çay suxar ilə”.

“Çay sevmərəm, konfet dimdikləməyəm,
Çöldə cücü tutub, toxum dənələrəm”.

“Qış çöldə, buzlarsan sən budaq üstə,
Bizdə dolanarsan qızıl qəfəsdə”.

“İsti yerə uçmaq qışda asandır,
Qəfəs cənnət olsa, mənə zindandır”.

“Ax, ey quş, biz səni çox istərdik,
Sığallayıb, qəmsiz, xoş bəslərdik”.

“Sığalınıza inanıram, uşaqlar,
Qorxuram ki, birdən gözümü bağlar”.

“Doğrudur, quş, dayanmazsan zindana,
Allah sən ilə olsun, uç, get hər yana”.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Pişiyin əli ətə çatmaz, deyər: “Qoxuyubdur!”

Bir tülküyə aclıq artıq qələbə etmişdi (*güc gəlmişdi*). O, şikar (*ov*) axtarmaq qəsdilə bir bağa girib gördü ki, orada çox yaxşı dəymiş üzüm var. Tülkü istədi üzümdən yeyib aclığını rəf etsin (*aradan qaldırsın*). Nə qədər söylə üzümün o tərəfinə, bu tərəfinə dolandısı da, əli ona çatmadı. Axırda kor-peşman bağdan çıxıb dedi: “Hərçənd dəymişə oxşayır, amma hələ yetişməyib, qoradır. Yesəydim, şəksiz, dişim qamaşardı”.

Məsəllər: İki it bir aslana dav (*güç, öhdəsindən*) gələr. Camışın xoşablığı (*xoş rəftarı*) dananı öldürər. Darıya girən donuz yabanı özünə qəbul edər. Zənn etmədiyin yerdən tülkü çıxar.

Tapmaca: 26) Getdim gördüm bir dərədə yeddi təpə, hər təpədə yeddi dəlmək (*yuva*), hər dəlməkdə yeddi tülkü, hər tülkünün yeddi balası.

VIII. Ət və ot yeyən heyvanlar

Otyeyən heyvanlar: at, öküz, maral, dəvə, fil, ceyran, keçi, dağkeçisi, qoyun, dovşan.

Ətyeyən heyvanlar: it, qurd, pişik, şir, ayı, kaftar, tülkü, çaqqal, pələng, zərdəva (*kiçik yırtıcı heyvan*), vaşaq.

Öküz ot yeyir, amma çaqqal ____. Aslan ət yeyir, amma ceyran ____. Zərdəva ət yeyən heyvandır, amma qoyun ____. Kəsəyən (*siçan*) dördayaqlı heyvandır, amma xoruz ____. Göyərçin quşdur, amma pələng ____. Həm vaşaq, həm

tülkü çöl heyvanıdır. Həm at, həm it dördayaqlı heyvandır. Həm qızıl, həm polad mədənidir (*metaldır, mədəndən çıxır*). Çaqqal da, toyuq da heyvandır. Həm palaz, həm səndəl (*stul*) ____. Həm boşqab, həm çaydan ____. Həm halva, həm əriştə ____. Həm ayran, həm qəhvə ____. Həm kürk, həm cübbə ____. Həm kotan, həm balta ____. Həm qazma (*yeraltı daxma*), həm minarə ____. Həm maral, həm pişik ____. Həm keçi, həm qatır ____.

Qurd və övrət (*qadın*)

Bir ac qurd obanın yanından ötəndə gördü ki, bir evdə uşaq ağlayır və anası da ona deyir: “Ağlama, səni qurda verərəm”. Qurd bunu eşidib durdu ki, görsün uşağı haçan ona verəcəklər. Bir azdan sonra övrət oğluna dedi: “Ağlama, balam, əgər qurd gəlsə, biz onu öldürərik. O nəkarədir (*nəçidir ki*), səni aparsın”. Xatının (*övrətin*) bu sözləri qurda çox giran (*ağır*) gəldi. “İnsanın sözü ilə tutduğu əməlinin təfəvütü (*fərqi*) çoxdur”, – deyib yola düşdü.

Misal: Ata oğluyla dalaşdı, əbləh (*sadalövh, ağılsız, nadan*) ona inandı.

Tülkü və üzüm

Bir ac tülkü gəlib girdi bir bağa,
Dolanıb ol bağı başdan ayağa.

Hər tərəfə baxıb, gözün gəzdirib,
Ağacları diqqət edibdir, durub.

Görübür ki, üzüm tamam tazə-tər,
Yetişibdir tənəklərdə sərasər¹.

Yaqutvəş² hər bir üzüm allanıb,
Salxımlanıb budaqlardan sallanıb.

Tamah edib, onun ağzı sulanıb,
Gövşəyib, tamsınıb, könlü bulanıb.

Əli yetməz, bilməz nələr söyləsin,
Tülkü yerdə, üzüm göydə. Neyləsin?

Gah tullanıb, cumulubdur, oturub,
Gah ağaca sırmaşmağa³ o durub.

Çox çalışıb tullanıbdır, əlinə
Bir zad düşüb dəyməyibdir dilinə.

Çarəsiz qalarkən tamam bir saət,
Qeyznən gedibən deyib: “Nə hacət

Mən bu qədər durum burda dolanıb,
Zəhmət çəkim, şəhə batım bulanıb?”

Kal meyvədir, yetişməyib o hələ,
Əgərçi nəzərə xoş gəlir belə.

Neçün qora yeyim dişim qamaşsın,
Ağzım da büzüşsün, dilim də çaşsın?”

Həsənəliyə xan Qaradağı

---

¹Sərasər – tamamilə.

²Yaqutvəş – yaqut kimi.

³Sırmaşmağa – dırmaşmağa.

Göyərçin və sığırçin

Sığırçin dən dənlədiyi yerdə cələyə (*tələyə*) düşüb çabalayırdı ki, özünü xilas etsin. Bu dəmdə bir bala göyərçin onu müsibətə giriftar (*düçar olduğunu*) görüb rişxənd etdi və dedi: “Heç utanmadın bu günün günorta çağı özünü tora saldın? İnan, etiqad (*qəbul*) et, hərgah (*əgər*) sənin yerinə mən olsaydım, belə aldanmazdım”. Göyərçin sözünü qurtarmamış özü cələyə dolaşıb bəlaya giriftar oldu.

Misal: Gəndən gələnə (*uzaqda durana*) döyüş asan gələr.

Aslan

Aslan yırtıcı heyvanlardan ən heybətli (*qorxulusu*) və rəşididir (*cəsarətli*). Ona şir və aslan dəxi (*da*) deyirlər. Aslan əksər ovqat (*vaxt*) isti yerlərdə sakin olur, amma mütədil (*nə isti, nə soyuq*) yerlərdə yenə xeyli vaxt yaşaya bilir.

Şir pişik surətindədir (*şəklindədir*), amma ondan nəhayət (*çox*) böyükdür və quyruğu ifrat (*həddindən artıq*) qüvvətlidir. O hirsələndiyi vaxt boynundakı saçlar qabarıq. Aslan canına qəsd etmək istəyən adamı, ya heyvanı görcək gözüne heç bir şey görünməyib türfətüleyində (*bir göz qırpımında*) onun üstünü alır.

Şirin bağırtısı belə bir dərəcədə qüvvətlidir ki, səsi çöllərdə göy gurultusu kimi əks salır. Dişi aslan balalarını sərt və bərk yerlərdə (*qayalıqlarda, mağaralarda*) saxlar. Onun xörəyi heyvanların ətidir. Aslan hər nə qədər heybətli və yırtıcıysa da, yenə insan onu ovlayır.

Tülkü və xərçəng

Bir dəfə tülkü xərçəngin yanına varıb (*gəlib*) dedi: “Gəl, yüyürüşək (*qaçmaqda yarışaq*)”. Xərçəng cavab verdi: “Eyib etməz, gəl”. Tülkü yola rəvan olanda xərçəng sıçrayıb onun quyruğundan yapışdı. Elə ki tülkü mənzilə (*razılaşıqları yerə*) yetişdi, həmən dəqiqə döndü geri baxdı ki, görsün yoldaşı nə qədər ondan dalda qalıb. O vaxt xərçəng tullanıb düşdü yerə və dedi: “Mən səni çoxdan burada gözləyirəm”.

Qurd və çoban

Dolanıbən qapısın bir çobanın gəzərkən,
Bir qurd görüb çəpərdən ora-bura tezərkən¹.

Bir yaxşı qoyun seçib bir sürüdən çobanlar,
Başın kəsib, araya alıb onu soyarlar.

Dinc və dinməz itləri orda halay² durublar,
Qoyun soyan kəs soyur, soymayanlar durublar.

Qeyzi tutub o zaman, gedə-gedə qurd söyüb:
“Belə pis iş olurmu, ay camaat, – həm deyib, –

---

¹Tezərkən – vurnuxan.

²Halay – dövrə.

Əgər onu mən edəm, hamıları durarlar,
Oyadarlar xalqları, qıyırığı vurarlar¹”.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Məsəllər: Allah saxlayanı qurd yeməz. İt acından oğurluğa gedər. Camişla gəzən dananı qurd yeyər. Dərə xəlvət, tülkü bəy. Qurdun dəvətinə getsən köpəyi özünlə apar. Girmə tülkü kölgəsinə, qoy yesin aslan səni.

Tapmaca: 27) Gecə gəzər leylxan (*qayğısız*), gündüz gəzər leylxan, göy otların başında düymə düzər leylxan.

IX. Ev və çöl quşları

Ev quşları: toyuq, xoruz, qaz, ördək, hindtoyuğu, tovuz, göyərçin.

Çöl quşları: qaraquş (*qartal*), bülbül, torağay, yapalaq, qaratoyuq, qu, sığırçın, leylək, bildirçin, laçın, alacəhrə (*sərçə fəsiləsindən bir quş*), şanapipik, durna.

Ağacdən nə qayırırlar (*düzəldirlər*)? Ağacdən qayırırlar tabaq, kürsü, kürək. Misdən nə qayırırlar? ____. Qızıldən nə qayırırlar? ____. Gümüşdən nə qayırırlar? ____. Saxsıdan nə qayırırlar? ____. Dəmərdən, yundan, pambıqdən nə qayırırlar? ____.

---

¹Qıyırığı vurarlar – qışqırq salarlar.

Xoruz və mirvarid danəsi (*dənəsi*)

Xoruz peyini eşəndə bir dənə mirvarid tapdı və ona diqqətlə baxıb dedi: “Adamlar axmaq deyillərmi ki, bunu ifrat (*həddindən artıq çox*) əziz tutub artıq qiymət qoyurlar, bir arpa mənə bundan yaxşıdır”.

Məsəllər: Zər qədrini zərgər bilər. Naxırçının könlü naxır çörəyi istər.

Qarı və qarabaşları (*qulluqçuları*)

Qarının bir neçə qarabaşı var idi. Sübh açılmamış qarı durub qulluqçuları oyadıb işlədirdi. Qarının bu tövr (*cür*) hərəkəti axırda binəvaları (*zavallıları*) təngə gətirdi. Bir gün qarabaşlar bir yerə cəm olub məsləhət gördülər ki, xoruzu öldürsünlər, bəlkə, qarı səhərədək yata və onları oyatmaya. Xoruzu tələf etdilər. Bainhəmə (*bununla belə*) muradları (*istəkləri*) hasil olmadı (*baş tutmadı*), bəlkə bir az da artıcaq (*daha artıq*) bəlaya giriftar (*düçar*) oldular: qarı onları nəinki sübh açılanadək qoyurdu yatsınlar, hətta həmişəki vaxtından irəli (*qabaq, daha erkən*) oyadıb işlədirdi.

Məsəllər: Qul xətasız olmaz, ağa ətəsiz. Yaxşı günə dözməyən yaman günə heç dözməz.

Sıdırçin və göyərçin

Azadəkən bir sıdırçin necolub
Qeydə¹ düşüb, bir çirtmada tutulub.

Təpinib, dolanıb, yıxılıb, durub,
Qurtarmağa çarəsi yox o görüb.

Pərişanxatirli², pis dimağidə³,
Müsibətli vaxtdə, yaman çağidə

Bir cavan göyərçin onu görübdür,
Hücum edib, lovğalanıb durubdur.

Vəsf edib özünü, gərdənin⁴ çəkib,
Sıdırçına gülüb, qəlbinə dəyib.

Zəmm⁵ dilin açıb, ona sataşıb,
Məsxərə eyləyib, söyüb, savaşıb.

Deyib: “Kor deyildin, düşdün bəs necə
Dama⁶ bu gündüzdə, deyildir gecə?”

Mən sənin yerinə olaydım əgər,
Çirtmanın⁷ səmtinə düşərdim məgər?”.

Bu heyndə⁸ özü düşüb cələyə,
Gülməsəydi, düşməz idi tələyə.

---

¹Qeydə – tələyə.

²Pərişanxatirli – kədərli, qüssəli.

³Pis dimağidə – pis damaqda, dilxor.

⁴Gərdənin – boynunu.

⁵Zəmm – acı, məzəmmət.

⁶Dama – tələyə.

⁷Çirtmanın – tələnin.

⁸Heyndə – anda.

Müsibətə düşən kəsin halına
Kişi yanar, baxmaz canü malına.

Müsibət əhlini¹ görən rəhm eylər,
Hər kəs nəyə gülsə, başına gələr.

Həsənəliğa xan Qaradaği

Məsəllər: Bu gün mənə isə, sabah sənədir. Xəncər yarası sağalar, dil yarası sağalmaz. Döymə qapımı, döyərlər qapını. Yıxılana təpik vuran çox olur.

Toyuq

Bir günləri Həsən pəncərədə oturub qapıdakı toyuqlara və xoruzlara tamaşa edirdi. Dürüst diqqət edib gördü ki, onun xoşuna gələn toyuq yoxdur. Tez qaçıb anasından onu xəbər aldı. Anası dedi: “Çil toyuq kült (*kürt*) düşüb, anbarda yumurta üstə yatır”. Bu sözü Həsən qanmayıb (*anlamayıb*) anasından təvəqqe (*xahiş*) etdi ki, ona “kült düşməyi” qandırsın (*anlatsın*). Anası durdu nəql etməyə: “Çil toyuğun altına yumurta qoymuşuq cücə çıxartsın. O, iyirmi gün yumurtanın üstə yatacaq, iyirmi birinci gün onun altına qoyulan yumurtalardan cücə çıxacaq. Cücələr əvvəlki gün heç bir şey yeməzlər, sonra onları bir on gün islanmış çörəklə bəsləyirlər. Cücələr altı, ya yeddi həftə anasının yanında gəzinib dürüst dənleməyə adət edib, sonra ondan ayrılacaqlar və bu gördüyün toyuq-

¹Müsibət əhlini – bəlaya düşər olmuşları.

xoruzlar kimi olacaqlar. Yayda ev quşları özləri cücüdən, kəpənəkdən, göy otdan, taxıl dənəsindən tapıb güzəran edərlər. Amma elə ki qış fəsli olur, sahibləri onlara dən töküüb saxlayırlar. Toyuğun adama artıq (*xeyli*) nəfi (*foydası*) var: ətini, yumurtasını yeyərlər, tükündən yastıq qayırlar (*düzəldirlər*). (*Adam*) toyuğa görə yaxşı müqəyyəd olsun (*qeydinə qalsın*), dənini (*nə az, nə çox*) həddində versin, yerini təmiz və quru saxlasın. O ildə iki yüzə qədər yumurta verər, amma nə fayda, bizimkilər altmışdan ziyadə (*artıq*) vermirlər”.

Məsəllər: Toyuq bir su içər, bir Allaha baxar. Bugünkü yumurta sabahkı toyuqdan yaxşıdır. Ortaqlı toyuqdan yalqız (*tək bir*) yumurta yaxşıdır. Cücəni payızda sanarlar (*sayarlar*).

Qaraquş (*qartal*)

Yırtıcı quşların ən şöhrətli və qüvvətli qaraquşdur. Onun dişisi erkəyindən böyük olur. Qaraquş nə qədər ac olsa da, yenə kiçik quşlara toxunmaz və cəmdək (*nəs*) üstə enməz. Onun gözü aslan gözü rəngində (*itiliyində*) olub qayət (*olduqca*) uzaq görür, səsi ifrat (*çox*) vəhşətlidir (*qorxuludur*). Qaraquş alıcılıqda (*yırtıcılıqda, ovçuluqda*) və qüvvətdə sair quşlardan artıq olduğundan, quzu və xırda buzov caynağına keçirib havaya qalxa bilir. Yuvasını sərt və uca qayalarda tikir. Balaları ibtida (*əvvəl*) ağ rəng, bir az sonra sarımtıl və getdikcə (*rəngləri*) qaralır və axırda yenə kamilən (*tam*) ağarır. Qaraquş az su içər və yüz sənə (*ilə*) qədər yaşar (*yaşayar*). Qaraquşun balasını tutub öyrətmək mümkündür.

Tər lan balası

Tər lan öz həmcütü (*dişi tər lanı*) ilə bir uca qayada yuva tikib balalarının yemindən ötrü şikar (*ov*) edirdi. Bir gün dəxi (*həmişəki kimi*) erkək tər lan sey d (*ov*) üçün yuvadan uçub getmişdi, amma o birisi (*dişi tər lan*) mən zildə (*yuvada*) qərar tutmuşdu. Ol (*o*) vaxt dişi tər lan bir göyərçinin havada dövr etdiyini görüb həmə n saat qalxıb onu aldı və balalarının arasında qismət etdi (*böldü*). Böyük bala anasının şücaətini görüb təvəqqə (*xahiş*) etdi ki, onu da özü ilə ova aparsın. Anası cavab verdi ki, hələ sən tifi lsən (*kiçiksən*), şikara (*ova*) gedən vaxtın deyil. Əgərçi (*hər nə qədər olsa*) bala tər lan sakit oldu, lakin onun qəlbində ov arzusu qaldı. İttifaqən (*təsadüfən*) bir vaxt tər lanın ikisi də yuvada yox idi. Ov qəsdində olan bala tər lan bir göyərçin görüb onu tutmaq muradı (*arzusu*) ilə yuvadan uçdu. Çünki qanadı-quyruğu kamil deyildi, göyərçini şikar (*ov*) etmək bacarmadı və qayanın dibinə düşdü. Hərçənd (*nə qədər*) səy etdisə, yuvaya qalxa bilmədi. Bu heyndə (*arada, anda*) bir tülkü onu tutub yedi.

Məsəllər: Dedi bir türk: “İyi, canım, tələsmə, ayaq bir-bir qoyarlar nərdivana. Anlayana bir bəsdir, anlamaza min azdır. Tər lan yerin sar tutmaz. Qır satıb qazanc etdiyimiz idi, dağarcıq (*torba*) da bada getdi.

Məsəllər: Ac toyuq yuxusunda darı görər. Xoruz olmasa aya (*məgər*) sabah açılmaz? Sərçədən qorxan darı əkməsin. Qərib (*yad yerdə yaşayan*) quşun yuvasını Tanrı yapar.

Tapmaca: 28) Altı qoyun, üstü keçi, başı fındıq, quyruğu qayçı. 29) Bir barda qda iki su. 30) Dörd yanı qaya, içində sarı maya.

X. Alıcı (*yirtici*), oxucu (*oxuyan*) və üzücü quşlar (*su quşları*)

Alıcı (*yirtici*) quşlar: laçın, qaraquş (*qartal*), qırğı, yapalaq, bayquş, sar, tər lan, qızılquş.

Üzücü (*üzən*) quşlar: qaz, ördək, leylək, durna, qu.

Oxucu (*oxuyan*) quşlar: bülbül, alacəhrə, torağay, qırlanğic (*qaranquş*), sığırçın, qaratoyuq, bildirçin, şeyda (*çox ötən*) bülbül.

Ağ rəngdə nə olur? Ağ rəngdə olur qaz, pambıq. Qara rəngdə nə olur? ____. Yaşıl rəngdə nə olur? ____. Göy rəngdə nə olur? ____. Badımcanı rəngdə nə olur? ____. Sarı rəngdə nə olur? ____. Qırmızı rəngdə nə olur? ____. Boz rəngdə nə olur? ____.

Yerli (*əkinçi, kəndçi*) və fəhlə

Yay fəslı toran qovuşanda bir yerli öz fəhləsi ilə qoruqda (*əkında, bostanda və s.*) ot çalıb ormanlıqnan (*çalınmış otla*) evə gəlirdi. Qəflətən bir zorba ayı bunların üstə (*qarşısına*) çıxıb yerliyə göz açmağa macal verməyib süpürləyib basdı. Ayı durdu (*başladı*) onu hövkələyib əzməyə (*sıxmağa, əzişdirməyə*). Az qaldı ki, binəvanın (*zarvallahın*) canı ayının altında çıxsın. Yerli üzünü fəhləyə tutub: “Başına dönüm! Ayı məni öldürdü, qoyma. Allah rızasına, məni bunun əlindən xilas elə!”. Gözünə döndüyüm fəhlə əjdəha kimi cumub ayının kəlləsinə bir balta elə vurdu ki, heyvanın başı qarpız kimi ayrıldı və sonra cəld dəmir yabanı qarıb vurdu böyrünə. Bu iki tutarlı yarıdan sonra ayı bərk böyürüb yıxıldı. Yerli ayının altından qalxıb başladı fəqir (*yazıq*) fəhlənin üzünü danlamağa: “Kor deyildin ki, dərini yırtıb əməldən çıxartdın (*zay etdin*)!”.

Bülbül və eşşək

Bir bülbülü gördü dedi bir eşşək:
“Mahnıda mahirsən, deyirlər, bişəkk.

Ustadi-qabilsən¹, mürşidi-kamil²,
Musiqidə mahir, özün bir aqil.

Mən istərəm özüm eşidim, görüm,
Qeyrilərdən sənin tərcihini verim³”.

Bu sözü elə ki eşidib bülbül,
Gah səsinə bəm eyləyib, gahi zil.

Qülqülə salıbdır⁴ ərzü səməyə,
Gətirib quşları tamam nəvaya⁵.

Dağılıb meşəyə, düşüb çöllərə,
Dağlara-daşlara səsi, göllərə.

Aşiq edib orda həтта çobanı,
Şura⁶ salıb dördəyaxlı qovanı.

Cəh-cəh vurub min nəğmələr oxurkən,
Dəstgahları tamam edib ötürkən

Söyləyib bülbülə deyib: “Nə fayda,
Səsin çox gözəldir, bilmirsən qayda.

¹Ustadi-qabilsən – qabiliyyətli, bacarıqlı ustadsan.

²Mürşidi-kamil – mükəmməl yol göstərən, rəhbər.

³Tərcihini verim – üstünlüyünü görüm.

⁴Qülqülə salıbdır – fəryad edib, hay-küy salıb.

⁵Nəvaya – quşa, həvəsə.

⁶Şura – həyəcana.

Bizim xoruzlar axtar, harda var,
Onlara yapışib yaxarıb-yalvar.

Təlim alıb, ucalt sən onlar kimi
Öz səsini, banla xoruzlar kimi”.

Bu divanı bülbül eylə ki, görüb,
Uçub getməyin qəsdinə durub.

Pərvaz edib qalxıb övci-səmaya¹,
Uzaqlaşib bağdan, düşüb səhraya.

Bizləri də saxla belə divandan,
Bar-ilaha², qurtar çəngi-nadandan³.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Lətifə

Bir hərif (*nəfər*) dəllək dükanına (*dəlləkxanaya*) gedir. Dəllək onun başını tərəş edərkən (*qırxarkən*) bir neçə yerini kəsir. Əyyar (*dünyagörmüş adam*) ona ikiqat muzd verir. Dəllək üzünə baxanda hərif deyir: “Biri tərəş, biri də həcamət (*qanalma əməliyyatı*) puludur”.

---

¹Övci-səmaya – səmanın ən uca nöqtəsinə.

²Bar-ilaha – Pərvərdigara.

³Çəngi-nadandan – nadanın əlindən.

Nəsihətçi quş

Nəql edirlər ki, bir dəstə meymun bir dağda dolanıb onun meyvəsi və alafı ilə ruzigar (*ömür, gün-güzəran*) keçirərdi. Bir gecə ifrat (*çox*) soyuq və sazaq (*şaxta*) oldu. Onlar özləri üçün bir sığınacaq axtaranda naghah (*gözlənilmədən*) bir şüşə parasına rast gəlib onu od hesab etdilər və onun çevrəsinə odun yığıb hər tərəfdən üfürdülər ki, yandırıb qızınsınlar. İttifaqən (*təsadiüfən*) onların başının üstə ağacda bir quş oturmuşdu. O, meymunların bu halətini (*halını*) görəni kimi fəryad etdi ki, ay binəvalar (*zavallılar*), siz üfürdüyünüz köz deyil, şüşədir, nahaq yerə özünüzü incitməyin. Meymunlar quşun sözünə qulaq asmadılar. Bu əsnada bir qeyri quş əhvalatı bu qərarla (*bu cür*) görəndə, nalə vuran quşa dedi ki, ay fəqir (*yazıq*), zəhmət çəkmə, bunlar sənin biqərəz sözünü qəbul etməzlər, çünki bir vaxt onu od deyib yaxalayıblar (*od biliblər*). Fəryad edən quş həmcinsinin sözünə baxmadı və xəyal etdi ki, bəlkə, səsi onlara çatmır. Ona görə ağacdən aşağı düşdü ki, yaxından onları xəbərdar etsin. Binəva (*zavallı*) ayağın yerə basmamış meymunlar onun başını üzdülər.

Bir kimsə etməyə gər nəsihəti qəbul,
Bihudə¹ söyləmə, onu həm eyləmə məlul².

¹ Bihudə – boş yerə.

² Məlul – kədərli, qüssəli.

Durna

Hədsiz (*sayı çox*) olan quşları iki yerə qismət edirlər (*növə ayırırlar*). Onların bir cürəsi vətənlərin heç vaxt dəyişməzlər, məsələn, sərçə, qarğa, sağsağan. Amma o biriləri – qırlanğıc (*qaranquş*), durna, leylək və qeyriləri yay fəsli şimal tərəfinə və qışda cənuba gedərlər.

Bir dəfə şimaldan qibləyə (*cənuba*) bir sürü durna gündüzlər uçub, gecələr su kənarında, yaxşı çəmənlərdə mənzil (*dayanacaq*) edə-edə gedirdilər. Bir gecə onlar çay kənarında mənzil etmişdilər. Durnalardan birisini gözətçi təyin edib qalanı yuxulamışdı. Çayın yavığında (*yaxınlığında*) bir tülkü olurdu. O, durnaların əhvalından xəbərdar olub gecə yarısı onların mənzilindən yuxarı çayın qırağına gəlib bir kötük suya buraxdı. Gözətçi durna qaraltını görüb yoldaşlarını oyatdı. Təməmiyi-durnalar (*durnaların hamısı*) yuxudan durub mülahizə edəndə (*anlayanda, onun – qaraltının*) kötük olduğunu yəqin edib yenə yuxuladılar. Bir saat aradan keçəndə tülkü yenə də çaya bir kötük saldı. Pusquçu durna qaraltını görəni kimi rəfiqlərini (*yoldaşlarını*) çağırırdı. Onlar qalxıb diqqətlə baxıb gördülər ki, əvvəlkindəndir. Belə olan surətdə gözətçini çox məzəmmət edib şirin yuxuya məşğul oldular. Tülkü üçüncü dəfədə özü suya girib bunlara tərəf üz qoydu. Pusquçu hərçənd tülkünün qaraltısını anladı, amma keçmiş xətalınının xəcalətindən səsini çıxartmadı. Tülkü gəlib əvvəl onun özünü və sonra yatanları bir-bir boğub həlak etdi.

Xoruz və mirvarid danəsi (*dənəsi*)

Eşərkən peyini bir xoruz tapıb
Bir danə mirvarid, götürüb atıb.

Söyləyib: “Bu nəyə gərəkdir görüm,
Yeməli ki deyil onu götürüm?”

Əbəs yerə bu dünyada şöhrəti
Olub dəxi bunun artıb izzəti.

Axmaq deyillərmi buna bu qədər,
Baha verib el tərifi həm edər?!

Bir arpa yaxşıdır bundan tapaydım,
Yeyibən gəzinib gedib yataydım.

Nəzərdə gər arpa deyilsə bir zad,
Tox eyləyir məni, ancaq qılır şad”.

Həsənəliyə xan Qaradaği

Məsəllər: Ət yeyən quş dimdiyindən məlum olur. Qaz uçdu, qarğa qondu. Qaraquş (*qartal*) sümüyü ölçər, (*sonra*) udar. Qurdun səbəbinə quşun da qarnı doyar. Quş var ətini yeyərlər, quş var ət yedirərlər.

Tapmaca: 31) Göydən gedən yüz qaz, nə deyərsən, yalqız qaz? Bizə bizcən də gərək, bizim yarımızcan da gərək, dörddən birimizcən də gərək, sən də bizim içimizdə (*ki*), onda olaq yüz qaz.

XI. Balıqlar, ilanlar və cücülər (*cücü və həşərat*)

Balıqlar: ağbalıq, şamayı, laxa (*naqqa*), kütüm, durnabalığı.

İlanlar: koramal, qızıl ilan, əfi (*zəhərli ilan*), suilanı, gürzə, şahmar ilan, qara ilan, kor ilan.

Cücülər: arı, milçək (*və*) ya çibin, kəpənək, dozanqurdu, qarınca (*qarışqa*), qısqac, pərvanə, xar (*böcək*), ditdili (*ağcaqanad*), gənə, çeyirtkə.

Top kimi nə olur? Top kimi olur alma, alça, adam başı, narınc və nar. Uzun və qısa nə olur? ____. Yoğun və nazik nə olur? ____. İti və küt nə olur? ____. Böyük və kiçik nə olur? ____. Bərk və yumşaq nə olur? ____. Düz və əyri nə olur? ____. Şirin nə olur? ____. Acı nə olur? ____. Turş nə olur? ____.

Ditdili və aslan

Bir dəfə bir ditdili uçaraq aslanın yanına gəlib dedi: “Yoxsa sən elə fikir edirsən (*fikirləşirsən*) ki, mən səndən gücsüzəm?”. Aslan dedi: “Əlbəttə ki, mən səndən güclüyəm, səndə nə güc var (*ki*)?”. Ditdili bu sözləri eşidəndən sonra dambatlıqnan (*lovğalıqla, ədabazlıqla*) aslana dedi: “Hərgah hünərin varsa, gəl çıx meydana dava edək”. Elə ki aslan davaya çıxdı, ditdili dızıldayıb onun bir başından, bir gözündən sancdı. Şir nə qədər çalışdısa, ditdiliyə bir zəfər (*zərbə, zərər*) yetirə bilmədi və axırda özü yorulub qüvvətdən düşdü. Mığmığ uçub gedəndə qəflətən hörümçək toruna

düşdü. Hörümçək onun qanını sorub həlak edəndə didili öz-özünə dedi: “Şir kimi heyvanı basdım, amma bir balaca cücünün əlində tələf oldum”.

İt və at

Bir qapıda bircə it bir at ilə olarkən,
Atı əskik, özünü artıq bilib qılarkən.

Duruşubdur¹ at ilə bu it nələr söyləyib,
Əbəs yerə yanşayıb², onun qəlbin teyləyib³.

“Elə ki mən bilirəm, – deyib, – gərəkdir səni
Bu qapıdan qovalar, saxlayalar bir məni.

O bir artıq iş deyil sən gedib yer əkirsən,
Şələ alıb dalına, yainki yük çəkirsən.

Mənlə sənin bərabər olmaqlığın məhaldır⁴,
Sən dolduran dağarcıq⁵, mən dolduran çuvaldır.

Gecə-gündüz zəhmətim həddən aşıbdır mənim,
Çalışmaqdan, görürsən, əldən düşüb bədənim.

Gündüz sürü saxlamaq, gecə kəsdirmək qapı,
Adət olub bir mənə, kimin var buna tabı?”.

¹Duruşubdur – qarşı-qarşıya durub.

²Yanşayıb – zəvəyib, danışib.

³Teyləyib – yaralayıb.

⁴Məhaldır – mümkünsüzdür.

⁵Dağarcıq – kiçik torba.

At o itə söyləyib, deyib: “Sözün doğrudur,
Haqqı batil eyləyən füssaqdır¹, oğrudur.

Əgər mənim əkməyim, əziyyətim, zəhmətim,
Cahan içrə olmaya sən kimiyə rəhmətim,

Nə qapını saxlayar, nə də sürü qoruyar,
Nə də hürər, ovlayar, nə də ki, diri qalar”.

Bir məsəldir: “Qayanın kölgəsində it yatar,
Deyər, bəs öz kölgəsi olubdu, şillaq atar”.

Həsənəliğa xan Qaradaği

Dəvə və tikan

Dəvə çöldə otlayanda bir yarpaqlanmış tikan koluna yetişib istədi ki, onun qanadlarını (*uclarını*) yesin. Ağzını kola tərəf uzadanda gördü ki, onun içində bir qara ilan qıvrılıb yatıb. Dəvə geri qayıdıb tamah dişini (*tamahını*) ondan çəkdi. Kol xəyal etdi ki, dəvə onun tikanından qorxub çəkildi. Dəvə onun fikrin duyub dedi: “Mənim xofum (*qorxum*) o gizlənmiş qonaqdandır, nəinki səndən”.

Məsəl: Köpək qaya kölgəsində yatar, elə bilər ki, öz kölgəsidir.

¹Füssaqdır – əxlaqsızdır.

Qurbağa

Bir qurbağa bir ilanın yavığında (*yaxınlığında*) vətən tutmuşdu (*yuva qurmuşdu*). Qurbağa bala çıxardan kimi ilan onun balalarını tələf edirdi. Axırda qurbağa təngə gəlib xərcəngin yanına getdi və dedi: “Ay qardaş! Allah rızasına, mənim haqqımda bir tədbir et. Mənə bir düşmən qalib olub (*gəlib*), məni bala üzünə həsrət qoyubdur. Nə onunla dava etməyə qüdrətim var və nə buradan bir başqa yerə köçməyə”. Xərcəng dedi: “Qəm etmə, düşmən nə qədər qüvvətli olsa da, hiyləylə onu dəf etmək mümkün olar. Filan yerdə bir kirpi var, gərəkdir neçə balıq tutub onun dəlməyindən (*yuvasından*) ilanın mənzilinəcən (*yuvasınadək*) bir-bir atasan ki, kirpi balıqları yeyəndən sonra ilana yetişib onu dəxi (*da*) həlak etsin və səni onun zərəmindən qurtarsın”. Qurbağa bu tədbirlə ilanı öldürdü.

Meymun və gözlük

Bir meymunun gözləri qocalıqdan zəf edib¹,
“Qüvvət gərəkdir” – deyib, çarə dalınca gedib.

Eşidibdir xəlqidən: “Belə gözə gərəkdir
Gözlük gözə eylədir, necə dama dirəkdir”.

Bu cəhətdən axtarib aldı gözlük əlinə,
Salıb, baxıb, iyləyib, gahi sürtüb dilinə,

Gah keçirib burnuna, gahi taxıb başına,
Qulağına, boynuna, çənəsinə, qaşına.

---

¹Zəf edib – zəifləyib.

Salıb gahi ağzına, quyruğu üstə qoyub,
Təsiri yox gözünə, görüb, gözlüyə söyüb.

Sonra durub tüpürüb, deyib: “Xəlq sözünü
Eşidən axmaq imiş, kor edirmiş gözünü.

Xəlq məni tovlayıb, neçün baxdım hər sözə,
Tük qədəri nəfi¹ yox bunların heç bir gözəl!”.

Deyib birdən qeyz edib, ora-bura tezibdir²,
Gedib bir daş gətirib, gözlükləri əzibdir.

Ey Qaradağı, çalış nadanlıqdan özünü
Qurtarasan, kor etmə sən də görər gözünü.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Hekayət

Nəql edirlər ki, bir dəfə Molla Nəsrəddin qonşusundan bir qazan əmanət istədi. O verməkdə bəhanə gətirdisə də, amma Molla yalvarıb-yaxarıb aldı və hacətini (*ehtiyacını*) yerinə yetirəndən sonra bir qazança da üstə qoyub sahibinə verdi. Qonşu qazançıyı görüb xəbər aldı: “Bunu niyə gətirib-sən?”. Molla cavab verdi ki, qazanın doğub. Qonşu sakit olub şad və xürrəm (*sevincək*) qazanı və “balasını” evinə apardı. Bir neçə gündən sonra Molla Nəsrəddin gəlib yenə həmsəyəsindən (*qonşusundan*) bir böyük qazan istədi. Bu səfər qonşu qazanı üzr və bəhanəsiz Mollaya verdi.

¹Nəfi – xeyri, faydası.

²Tezibdir – vurnuxub.

Müddət keçdi, Molla qazanı qaytarmaq fikrinə düşmədi. Qonşu tab gətirməyib qazanı tələb etdi. Molla Nəsrəddin cavabında dedi: “Başın sağ olsun, qazan dünyadan vəfat etdi”. Qonşu: “Qazan da ölürmü?”, – deyib dad vurdu. Molla dedi: “Bəs qazan da doğarmı?”.

Məsəllər: İlanın ağına da lənət, qarasına da. Balığın ölümü sudan çıxmağıdır. Tısbəğanı ya öldürdün, ya arxası üstə çevirdin. Çibin (*milçək*) qana uyuşur (*toplaşır, yığılır*). Çibin murdar deyil, amma könül bulandırır.

Tapmaca: 32) Bu quş necə quşdur, qanadları fırlanquşdur (*fırfıradır*), ot otlar qoyun kimi, su içməz, necə quşdur? 33) Aşıq eldən yuxarı, şana (*daraq*) teldən yuxarı, aşıq bir şey görüb, dizi beldən yuxarı. 34) Yol üstə qaynar qazan.

XII. Taxıl, çiçək, səbzəvat (*göy-göyarti, tərəvəz*) və meyvə

Taxıl: buğda, arpa, çəltik, qarğıdalı, darı, düyü.

Çiçək: qızılgül, lalə, qərənfil, bənövşə, süsən, zanbaq, gülxətmi, nəstərən (*ağ çiçəkli yabanı gül*), yasəmən, gülsabah (*sahəgülü*), novruzgülü.

Səbzəvat (*göy-göyarti, tərəvəz*): nanə, kəvər, soğan, kələm, sülx (*və*) ya çuğundur, turp, kartof, lobya, şüyüd, razyana, paxla, noxud, kök (*həvic*), keşniş, mərzə, vəzəri (*və*) ya acıtərə, isbanaq, tərşun.

Meyvə: alma, armud, tut, şaftalı, alça, albalı (*və*) ya gilənar, göyəm, üzüm, ərik, əzgil, gavalı, əncir, heyva, nar, gilə, moruq.

Arpa taxıldır, amma soğan ____. Şaftalı meyvədir, amma darı ____. Süsən çiçəkdir, amma göyəm ____. Sülx (*çuğundur*) səbzədir (*tərəvəzdir*), amma tut ____. Çin (*oraq*) əyridir, amma səttarə (*xətkeş*) ____. Mum yumşaqdur, amma dəmir ____. Qurğuşun (*qurşun*) ağırdır, amma tük ____. Bal şirindir, amma sirkə ____. Yarpaq yaşıldır, amma zəfəran ____. Qızıl sarıdır, amma gümüş ____. Buz soyuqdur, amma od ____. Mürəkkəb qaradır, amma qar ____. Yay istidir, amma qış ____. Zəhər acıdır, amma qənd ____. Qarpız top kimidir, amma əsa __.

Qərənfil ləki

Üç uşaq hərəsi anasından bir lək qərənfil aldı. Qərənfil hələ düymə (*qönçə*) idi. Onun açmağını uşaqlar çox arzu edirdilər. Kiçik qardaşı səbir edə bilməyib bir səhər tezdən qaçıb ləkin düymələrini birbəbir açdı və əl çala-çala qardaşlarına dedi: “Görürsünüzmü, mənim qərənfillərim necə tez açıldı, amma sizinkilər hələ düymədir”. Elə ki gün qalxıb çeşt yerinə (*günortaya*) yetişdi, bunun qərənfilləri saralıb-soldu. Tələsən qardaş öz ləkinin üstə durub yandığından abi-neysan (*aprel (bahar) yağışı, leysan*) kimi gözünün yaşını tökdü.

Məsəllər: Səbrnən halva bişər, ay qora, səndən, saxlasan, atlaz olar tut yarpağından. Hər şey öz vaxtında bitər. Qaydadan çıxan peşman olar.

Çiçəklər

Çəmən olub dağü bağ, çiçəkləyib ağaclar,
Otlar qalxıb, döşənib, düzəlildir yamaclar.

Süsən, sünbül, nilufər, qızılgüllər bağlarda,
Açıb hər bir çiçəklər, lalələr də dağlarda.

Bir yanda nərgizgülü, qərənfilü zanbaqlar,
Gülüzarda güllərdən tutulubdur tabaqlar¹.

Ətir qalxıb güllərdən hər bir yerdə qoxuyur,
Hər nə xoşsövt² quş vardır hamı tamam oxuyur.

Xiyabanlar açılıb, yollar həmvar³ olubdur,
Seyr qılanlar⁴ da gəlib indi bağa dolubdur.

Əl-ələşə tutuşub qol-qola ki, gəzirlər,
Şadlığından uşaqlar bağ uzununu tezirlər.

Oynayırlar, gahi də danışirlar, gülürlər,
Xudahafız eyləyib, onda evə gəlirlər.

Qaradaği, uşaqlar seyr edirlər azadə,
Günlərdə dərsü bəhsi dəxi salırlar yadə.

Həsənəliyə xan Qaradaği

---

¹Tabaqlar – çələnglər.

²Xoşsövt – xoş səsli.

³Həmvar – hamar.

⁴Seyr qılanlar – gəzintiyə çıxanlar.

Arpa və buğda

Arpa buğdaya dedi: “Gəl gedək qızıl olan ölkəyə, orada yaxşı güzəran edib ləzzət apararıq”. Buğda ona cavab verdi: “Ay arpa, hərçənd sənin qılçığın (*üzərindəki tikanaoxşar saçağın*) uzundur, amma ağıln ifrat (*həddindən artıq*) azdır! Bizim qızıl dalına düşüb gəzməyimizdənsə, yerimizdə oturmağımız səlahdır (*məsləhətdir*), zira ki (*çünki*), qızıl özü buraya gələcək”.

Durna və tülkü

Bir durna ilə tülkü dostlaşdı bir-birini qonaq təklif etdilər (*çağırtdılar*). Tülkü nahara dovğa hazır edib, tabağına töküb durnanın qabağına qoydu və o ki lazım idi (*o ki var*) dil-ağız etdi: “Buyur, əzizim, utanma, öz evin kimi bil”. Binəva (*zavallı*) durna nə qədər dimdiklədisə, ağzına bir zad (*şey*) getmədi, amma tülkü dovğanı laqqıldadıb tabağı yaladı. Durna kor-peşman geri qayıtdı.

Növbə durnaya yetişəndə lətif (*ləzzətli*) bozbaş bişirib tülkünü qonaq çağırdı və bozbaş bir dar boğazlı küpəyə töküb tülkünün qabağına qoydu və təvəqqe (*xahiş*) etdi: “Buyur, dostum-kirvəm, utanma, bağışla, bir özgə xörək qayıрмаq (*bişirmək*) məqdur (*imkan*) olmadı”. Tülkü küpənin ətrafına nə qədər dolandısı, başını ona salıb bozbaşdan yeyə bilmədi, amma durna rahat dimdikləyib yedi. Belə qonaqlıqdan sonra onların dostluğu tərək oldu (*pozuldu*).

Misal: Hər nə doğrarsan çanağına və o da çıxar qaşığına.

Bənövşə

Bənövşə bir güldür küpə əkilmiş,
Rəngi bənövüş, boynu əyilmiş.

Ətri ziyadə, ömrü bir həftə,
Qızılgül həsrəti varkən xəstə.

Kökündən kübərir¹, gülünü sıxır,
Bu cəhətdən təkcə-təkcə gül çıxır.

Saplağı nazik, qəddi² bir barmaq,
Dərəndə mümkündür onu sarımaq.

Dəyirmi yarpağı kökdən çox olur,
Gülünün yarpağı azca tez solur.

Bənövşə dağlarda, bağlarda olur,
Səhrada, çəməndə bitir, həm solur.

Toxum verir bu da sair gül kimi,
Gərçi³ bitir öz-özünə cil kimi.

Şərbəti içilə gər⁴ bunun səhər,
Zatürriyə⁵, zatülcənbə⁶ nəf⁷ edər.

İnnab, səpistan⁸, beh⁹, daneyi-badam¹⁰,
Xaşxaş ilə sinəyədir nəf müdam¹¹.

Həsənəliğa xan Qaradaği

¹Kübərir – qabarıb qalxır, çıxır, böyüyür.

²Qəddi – boyu.

³Gərçi – buna baxmayaraq.

⁴Gər – əgər.

⁵Zatürriyə – ağciyər iltihabına.

⁶Zatülcənbə – sətəlcəmə.

⁷Nəf – xeyir.

⁸Səpistan – müalicəvi bitki.

⁹Beh – heyva.

¹⁰Daneyi-badam – badam dənəsi.

¹¹Müdam – həmişə, daima.

İki yoldaş

Nəql edirlər ki, iki həqiqi, yəni bir-birinə artıq məhəbbəti olan yoldaş axşam çağı şirin söhbət edə-edə gəzirdilər. İttifaqən (*təsadiifən*) bir ev qabağından keçəndə bir it onların ixtilatını (*damişğını*) eşidib hürdü. Elə ki onun səsinə o biri itlər də eşitdi, bir az vaxtda dəxi (*daha*) bir sürü it dörd tərəfdən cəm oldu. Yoldaşın biri cəld yerdən daş qapıb itləri özlərindən rədd etmək qəsdilə istədi ki, atsın. Bu halda o biri yoldaş bunun qolundan tutub dedi: “Ay rəfiq (*yoldaş*), mən onların xasiyyətini bilirəm, daş atsan dəxi (*daha*) ziyadə (*artıq*) acıqlandırarsan. Bəs yaxşısı budur ki, məhəl qoymayıb yolumuzla gedək”. Əlbət (*nəticədə*) daş götürən gördü ki, yoldaşının sözü haqdır (*doğrudur*), əlindən daşı salıb yenə getməyə məşğul oldu. Bir neçə qədəm (*addım*) getmişdilər gördülər ki, itlər səsinə kəsib dağıldı.

Məsəllər: İt hürər, karvan keçər. Dəyirman bildiyin edər, çaxçax başını ağırdar. Yel qayadan nə aparar?

Darı və buğda

Darı

Mənə darıcan deyərlər,
Yağ-balla yeyərlər.
Allah-Allahnan (*ehtiyatla*) götürüb
Gücnən saca yetirərlər.

Buğda

Yastı-yastı yatarsan,
Kol dibində bitərsən,
Məndən sənə qarışmasa,
Palıddan da bitərsən.

Məsəllər: Ağac səmtinə yığılar. Ağacın yemişin (*bəhrəsini*) ye, qabığın soyma. Ayı meşədən küsüb, meşənin xəbəri yox. Ot kökü üstə bitər. İki qarpız bir qoltuğa sığmaz. Tikan əkən gül dərməz. Xəstənin könlü armud istər, amma armud öz vaxtında dəyər. Gül istəyən tikanları da istəmək gərəkdir. Gül tikansız, səfa cəfasız olmaz. Hər nə əkərsən, onu biçərsən.

Tapmaca: 35) Ağac başında unlu dağarcıq. 36) Ağac başında darı quyusu. 37) Ağac başında sarı yumaq. 38) Bir quşum var alaca, getdi qondu ağaca, bir yuva tikdi, nə qapısı var, nə bacası. 39) Çatı (*hörülmüş qalın ip*) su içər, dana köpər. 40) Yer altında qızıl qamçı.

XIII. Adamlar, heyvanat, nəbatat (*bitki*), mədəniyyət (*faydalı qazıntılar*)

Adamlar: ata, ana, qardaş, bacı, uşaq, kişi, övrət (*arvad*), tacir, dilənçi, dərviş, dülgər, molla, sərraf (*pul dəyişən adam; qiymətli şeylər taciri*).

Heyvanat: quşlar, süd əmən heyvanlar, balıqlar, ilanlar, cücülər.

Nəbatat: ağac, gül, taxıl, ot, göbələk, mamır.

Mədəniyyət (faydalı qazıntılar): qızıl, gümüş, mis, dəmir, polad, duz, kükürd, neft, almaz, əqiq, zümrüd, firuzə, yaqut, qır, bürünc, qalay.

Adam olur qoca, cavan; ucaboylu, kütah (*gödək*); şəxsiyyətli, xozya (*şəxsiyyətsiz*); donqa (*düşüncəsiz*), uzaqgörən; güclü, zəif; kök, arıq; dövlətli, fəqir (*kasıb*).

Qızıl mədəniyyətdir (*faydalı qazıntıdır*), amma cücü ____. Uşaq adamdır, amma göbələk ____. Balıq heyvandır, amma almaz ____. Əmir ucaboyludur, amma Azad ____. Ot nəbatatdır (*bitkidir*), amma quş ____. Babam qocadır, amma qardaşım ____. Dilənçi fəqirdir, amma sövdəgər (*tacir*) ____. Dərviş insandır, amma dəmir ____.

Mehriban qardaş

Həsən darvazanın ağzında oynayırdı və hərdənbir baxırdı ki, görsün qonşuları ağacdan necə meyvə dərir. Qonşu Həsəni görüb bir böyük, dəymiş armud ona verdi. Həsən istədi yesin, birdən evdəki naxoş bacısı yadına düşdü. Evə yüyürüb anasından xəbər aldı: “Gövhərə armud vermək olarmı?”. Anası: “Olar”. Həmən dəqiqə gəlib bacısının yanına armudu ona verdi.

Seyr edənlər (*yoldan keçənlər*) və itlər

İki dostlar bir kərə axşam çağı gəzərkən,
Hər fəqərə¹ söhbətlər bir-birilə edərkən.

Bir qapıdan qəflətən bir it çıxıb onların
Gəlib üstə, pözubdur damaqların bunların.

Bu itin səs-küyünə bir neçə it də gəlib,
Bir dəqiqədə əlli it bunlar kimi dikəlib.

O dostlardan birisi əlinə bir daş alıb,
Özünü hifz² etməyin qeydinə orda qalıb.

Mane olub orada o biri dostu ona:
“İtin hürmək adəti olur, – deyibdir buna –

Mən onların zatını tanıyıram, gəl gedək,
Gözəl sözlər yarımçıq qalmasın, söhbət edək”.

Beş-on addım addıyıb onlar keçəndən sonra
İtlər səsin kəsibdir, dağılıb ora-bura.

Bilmərrə¹ it səsini eşitməyib gediblər,
Onlar yenə başlayıb söhbətlərin ediblər.

Həsənəliyə xan Qaradağı

¹ Bilmərrə – birdəfəlik.

² Fəqərə – mövzuda.

³ Hifz etməyin – qorumağın.

Duz

Duzsuz insan ömür edə bilməz, zira ki (*çünki*), o, diriliyə ümdə səbəbdir. Bədənə duzun zərur (*lazım*) olmağı ondan məlumdur ki, onun əsəri (*izi*) mövcuddur qanda, tərdə, tüpürçəkdə və göz yaşında. Duzsuz adam sağ qala bilmədiyini görüb qədim vaxtlarda günahkarlara şit xörək verərlərmiş. Bu binəvalar (*zavallılar*) ifrat (*həddindən artıq*) əziyyət və əzab çəkə-çəkə həlak olurlarmış. Duz təama (*xörəyə*) ləzzət (*dad*) verməkdən maəda (*başqa*) mədədə onun həzminə artıq (*çox*) səbəb olur. Duz lazımdır nəinki insana, heyvana, bəlkə nəbatata (*bitkilərə*) da xeyri var. O səbəbdəndir ki, kamallı (*inkişaf etmiş*) tayfalar (*xalqlar*) duznan yeri qüvvətə gətirirlər. Duzlu yerə şor yer (*şoranlıq*) deyirlər. Şor yer taxıl əkməyə yaxşı olmaz. Zikr olandan (*qeyd olunandan*) başqa, duzun adama yenə mənfəəti var. Sabun bişirəndə və bir para (*bəzi*) parçaların rəngini ağardanda duz işlədirlər. Balığı, ətini və sair tamlı (*tez xarab olan, iylənə biləcək*) şeyləri duzlayıb saxlayırlar.

Duzu haradan alırlar? Onu duz dağlarından sal-sal sındırıb satırlar və yenə (*həmçinin*) duz olur dərya (*göl*) və dəniz sularında. Dənizin suyu dəryadakından (*daha*) şor olduğuna görə duzu onun suyundan alırlar. Dənizin üzündə duz yığılıb qat bağlayır, necə ki, su üzündə buz donan kimi. Duzlu sudan xalis duz əmələ gətirməkdən ötrü suyu qaynadırlar. Su buğ olub (*buxarlanıb*) havaya qalxır, amma duz qabın dibində lillənir qalır. Onu sonra qurudub işlədirlər. İsti tərəflərdə dəryanın kənarında çala qazıb ona dəryadan su buraxıb doldururlar. Bir müddətdən sonra həmən su günün əsərindən (*təsirindən*) buğ olub havaya qalxır, duz yatır çuxurun dibinə.

Duzsuz xörək bədənə çox zərərdir və ələlxüsus ki, yağlı təam. Duzu mədəniyyətdən (*metaldan*) qayırılmış (*düzəldilmiş*) qabda görə saxlamayasan.

İnsan və ayı

Ayı bir adamla kələm əkməyə şərik oldu. Onlar şərt bağladılar ki, axırda kələmin kökünü ayı götürsün, başını adam. Elə ki kələm əmələ gəldi, hər ikisi hazır olub becərdikləri kələmi qismət etdilər (*aralarında böldülər*): adam kələmin başını götürdü, kökünü ayıya təslim etdi. Bölgüdən sonra ayı kor və peşman evinə qayıtdı.

Sonki (*sonuncu*) il yaz fəsli adam varıb (*gəlib*) ayıya dedi ki, ayı qardaş, gəl bu il də şərakətli (*şərikli*) bir şey əkək. Ayı razı oldu, amma dedi ki, gərək bu dəfə kökünü sən götürəsən, başını mənə verəsən. Adam bu təklifi qəbul etdi və dedi: “Qoy sən deyən olsun”. İkinci dəfə bol turp əkdilər. (*O*) vaxtı ki, turpu qazıldılar, adam kökünə malik olub, başın da ayıya verdi. Ayı dübarə (*ikinci dəfə*) insanın hiyləgərliyini görüb ondan uzaq düşdü.

Məsəl: Yoldaş yoldaşla tən gərək, tən olmasa gen (*uzaq, aralı*) gərək.

Dəmir

Gözümüzə görükən şeylərin çoxusu dəmirdən qayırılıb (*düzəldilib*), məsələn, şəkil asdıgımız mismar, qapının rəzə və həncaməsi (*dəstə və cəftəsi*), pəncərənin işkəli (*caftası, qarmağı*), hacətlər (*ev aşıyaları*) və qeyriləri. İnsan dəmirsiz məişətini yaxşı yola apara bilməzdi, zira ki (*çünki*), qızıldan, gümüşdən, misdən qayırılan alətlər onun yerini verə bilməz yumşaqılıq cəhətindən. Mədəndə saf dəmir nüdrətən (*nadir hallarda*) tapılır, çünki dəmir olur torpaq, kiran (*gil*) və çaxmaq daşıyla (*kükürd tərkibli daşlarla*), ya

qeyri-mədəniyyatların (*tərkibində metal olmayan maddələrlə*) qarışıq. (*Tərkibində*) qarışıq (*olan*) dəmiri qoyurlar kürəyə. Onun torpağı yanır, amma özü əriyir toj (*çuqun*) olur. Tojdan tökürlər qazan, tiyan, aftafa və özgə qablar. Toj dəmirdən kövrək olur. Tojdan qayırırlar dəmir və polad. Dəmir poladdan, tojdan asan əyilir, yastılanır, yumrulanır. Polad dəmirdən, tojdan möhkəm və bərk olduğuna görə ondan həcətlər (*ev aşıyaları, lazımlı şeylər*) qayırır dəmir işi onun vasitəsi ilə görürlər. Dəmiri satırlar sal-sal, parça-parça, təbəqə-təbəqə (*lay-lay*). Təbəqə dəmirə “jest” (*tənəkə*) deyirlər. Dəmir olur nəinki mədəni şeylərin (*faydalı qazıntıların*) içində (*tərkibində*), bulaq suyunda, hətta göydən düşən daşlarda da. Dəmirli suyun bəzi naxoşluğa nəfi (*faydası*) var.

Ahənrüba (*maqnit*)

Qədim vaxtda Asiyayi-qərbində (*Qərbi Asiyada*) bir Maqnis adlı çoban varmış. Bir günləri onun qoyunlarından birisi itir. Maqnis qoyunu araya-araya bir dağa çıxdıqda çəkməsi daşa yapışır. Çəkmənin altına və daşa baxanda görür ki, hərçənd (*baxmayaraq ki,*) onların ikisi də qurudur, amma bununla belə bir-birinə yapışır. Maqnis bu hala təəccüb edir. Bu əlamətin sirrini bilməkdən ötrü çəkməni çıxarıb onun üstünü və altını daşa sürtür, amma bir əsər sadir (*heç bir təsiri*) olmur. Elə ki çəkmənin nalını daşa vurur, yenə

yapışmaq zahir olur (*baş verir*). Maqnis sonra əsasının ağacı ilə daşı imtahan edir, bir şey görə bilmir, amma dəmirli ucunu daşa toxunduranda, onların bir-birinə yapışmasına daxi də (*daha da*) heyrətlənir. Maqnis daşa diqqətlə baxıb onun dəmirə çox oxşamağını mülahizə etdi və bir neçə parça həməən daşlardan götürüb evə gətirdi. O zamandan məzkur (*adı çəkilən*) daş maqnitis (*ahənrüba*) ismi ilə məşhur oldu.

Ördək, balıq və qırxayaq

Yoldaşlıqda gər olmaya ittifaq,
Əmrlər yeriməz¹, olunar nifaq.

Düz gətirməz əhli-nifaq² işləri,
Ağrılar başları, sınar dişləri.

Söyləyib bir balıq, qırxayaq, ördək,
Bir araba yükü çəkməyə gedək.

Gəlib onlar ona özlərin qoşub,
Hər biri bir səmtə başlayıb düşüb.

Əldən düşüb, qabıq qoyub hər üçü,
Hər biri bir səmtə verərkən gücü.

Balıq suya çəkib, ördək havaya,
Qırxayaq geriyə, düşüblər vaya.

Əziyyət çəkdilər onlar orada,
Getməyib araba, qalıb arada.

---

¹Əmrlər yeriməz – işlər getməz.

²Əhli-nifaq – nifaq salanların.

Arabanı çəkərdilər çox asan,
Əgər onlar olmasaydı pərişan¹.

Doğrudur ki, zərər dəyər nifaqdan,
Mənfəət gələcək hər ittifaqdan.

Həsənəliğa xan Qaradaği

Palıd ağacı və fındıq ağacı

Meşədə palıd ağacından bir dənə palıd (*qozası*) fındığın dibinə düşdü. Fındıq ağacı palıd ağacına dedi: “Məgər öz altında yer azdır ki, palıdını mənim altına salırsan? Burada mənim öz budaqlarım çətinliklə sığışır və hətta yersizlikdən (*yer azlığından*) öz meyvəmi xalqa bağışlayıram”. Palıd bunun cavabında dedi: “Mən dünyada iki yüz il ömür edirəm və məndən törəyən palıdcığaz da yenə o qədər müddət baqi qalır (*yaşayır*)”. Fındıq ağacı palıdın sözünə acıqlanıb qeyzlə (*hiddətlə*) ona dedi: “İndi ki belə oldu, mən sənin palıdını kölgəmin altında gör necə üç gündək tələf edərim”. Palıd fındığın qəzəblənməyinə əsla məhəl qoymadı. Palıd (*qozası*) bir az müddətdən sonra çatlayıb, cücərib kök saldı və zoğ (*pöhrə*) atdı. Fındıq ağacı nə qədər cidd-cəhd etdisə onu qoymasın (*artmağa*), amma bir zad (*heç nə*) bacarmadı. Palıd gün-gündən qalxıb fındığın kölgəsində yekəldi. Yüz il çəkmədi ki, fındıq ağacı qurudu, tərək oldu (*aradan getdi*), amma palıd şax budaqlanıb adəti (*öz təbiətinə uyğun*) ağac oldu.

¹Pərişan – dağımıq.

Məsəllər: Ağac bar verəndə başını aşağı tutar. Pas dəmirdən qılınc olmaz. Meşə çaqqalsız olmaz. Qızıl-gümüşü sərraf (*qiymətli şeylər taciri*) bilər.

Tapmaca: 41) Bir damım var tək dirəkli. 42) Suya girər lillənər, sudan çıxar dillənər. 43) Quyruğu ilə su içər, dimdiyi ilə balalar.

Yanıltmac: Bu mis nə pis mis imiş, bu mis Kaşan misiymiş.

XIV. Həftə günləri və gecə-gündüzün hissələri

Həftə günləri: şənbə, bazar (*yekşənbə*), bazar ertəsi, sal (tək (*və*) ya xas günü), çərşənbə (*çərşənbə*), pəncşənbə (*və*) ya cümə axşamı, cümə.

Gecə-gündüzün hissələri: səhər, axşam, günorta, ikinci (*gününün günbatana yaxın hissəsi*), yarıgecə (*gecənin yarısı*).

Səhər nə olur? Gün qalxır, işıq olur. Quşlar oyanır, oxuyur, uçur və özləri üçün yem axtarır. Xalq durub geyinir, dəstəmaz alıb namaz qılır, çay içir, çörək yeyir, işə gedir. Uşaqlar heybəni götürüb məktəbə gedirlər.

Dünən səhər nə olurdu? Gün qalxırdı ____. Sabah səhər nə olacaq? Gün qalxacaq ____. Dünən səhər nə oldu? Gün qalxdı ____. Sabah səhər nə olar? Gün qalxar, işıq olar ____.

Bir alma ağacının hekayəsi

Meşədə bir cır alma ağacı bitmişdi. Payızda ondan bir alma düşdü. Quşlar onu dimdikləyib yeyəndə bircə dənə toxum yerə sancılıb qaldı. O, tamam qış qarın altında qalıb bahar olcaq torpağın altına kök atıb, üstə bir cüt zoğ buraxdı və sonra düymələyib (*tumurcuqlanıb*) yarpaqladı, xülasə, beş ilin müddətində o böyüyüb ağac oldu.

Yaz fəsli bir bağbanın nəzəri həməən alma ağacına düşdü. Bağban onu kökündən çıxartdı. Alma ağacı belə fikir etdi (*fikirləşdi*) ki, ta o tərək oldu (*artıq o məhv oldu*), bir də onun ağac olmağı məhaldır (*mümkünsüzdür*). Amma bağbanın muradı özgə idi: o, almanı diqqətnən çıxardıb gətirdi bağına və (*torpağı*) qüvvətli (*olan*) yerdə əkdı.

(O) zəmani ki, almanın kökü yer tutdu (*inkişaf etdi*), o başladı şadlıq etməyə. Bir gün dörd ətrafına göz yetirib gördü ki, bu bağdakı ağacların çoxusunun başı kəsik və sarıqlıdır. Yoldaşlarını və qonşularını hər dəm (*dəfə*) bu sifətdə görəndə özünün qanadına (*qol-budağına*), yarpağına baxıb şad və xürrəm (*sevincək*) olardı və belə xəyal edərdi ki, dünyada ondan qəşəng ağac az tapılar.

İkinci sənə (*il*) yenə yaz fəsli bağban dəhrəni götürüb məzkur (*həmin*) almanı lülədən (*gövdədən*) yuxarı üsulnan (*xüsusı qayda ilə*) kəsdi. Binəva (*zavallı*) almanın canına titrəmək düşdü, çünki xəyal edirdi ki, axır günüdür. Bağban alma ağacının başını vurandan sonra kəsdiyi yeri yarıb cins alma ağacından bir qələm kəsib yarığa sancdı və sonra xəmir qoyub əski ilə sarıdı. Alma ağacı özünün calağına və başının sarığına baxıb ziyadə (*çox*) qüssələnirdi. Bir az vaxt çəkmədi ki, calaq tutub bitişdi və dörd-beş ilin

ərzində çox əla alma ağaclarından birisi oldu. Hətta bir mərtəbə (*bir qədər*) də şirin və kövrək alma gətirdi ki, sair bağlardan gəlib ondan calaq üçün qələmə apardılar.

Ayı və bağban

Bir bağban tamam ömrünü sərf edib bir bağ bina etmişdi (*salmışdı*) ki, lətafət və tərəvətdə misli yox idi və hər cürə meyvələrdən və müəttər (*ətirli*) olan güllərdən onda mövcud idi. Bağban bir mərtəbədə (*o dərəcədə*) bağa meyl və məhəbbət bağlamışdı ki, gecə və gündüz əhli-əyalından ayrılıb ancaq tək və tənha onda ruzigar (*ömir, gün-güzəran*) keçirirdi. Bir gün yalqızlığından tənqə gəlib gəzməyə çıxdı. Bir ayıya rast gəlib onunla dostluq binasını (*əsasını*) qoyub təvəqqelə (*xahişlə*) bağına gətirdi. Bağban həmişə işdən xilas olanda (*işini bitirəndə*) onunla söhbətə məşğul olardı və yatan vaxtda ayı dəxi (*da*) onun başının üstə durub mehribanlıqnan çibinləri (*milçəkləri*) qovlayırdı. Bir gün bağban yatanda onun başına ifrat (*həddindən artıq*) çox çibin yığıldı. Ayı nə qədər səy etdisə, onları rədd etmək bacarmadı. Axırda qeyzə gəlib (*qəzəblənib*) milçəkləri öldürmək qəsdilə bir ağır daşı götürüb bağbanın başındakı çibinlərin üstə saldı. Heyvanın bu cürə ixlası (*səmimiyyəti, saf niyyəti; işi həll etməsi*) onlara heç bir zərər yetirmədi, amma mehriban olan yoldaşının başını əzdi.

Misal: Dəli dostdan ağıllı düşmən yaxşıdır.

Kəsəyənlər (siçanlar)

Bir mülkədarın anbarında çox buğdası varıydı. Bir siçan anbara yol tapıb buğdaya zərər yetirirdi. Hətta buğdanı anbarda bol görüb yoldaşlarına da xəbər verdi. Kəsəyənlər dəxi (*də*) anbara gəlib təzimlə o siçanın əlini və ayağını öpüb özlərinə rəis etdilər. Müddəti-mütəmadi (*uzun müddət*) həməən anbarda eyş və işrətə məşğul olub günlərini keçirdirdilər. Bir gün sahibi anbara gəlib mülahizə edəndə (*yoxlayanda, göz gəzdirəndə*) siçanların vurduğu zərəri dərk edib buğdanı qeyri yerə daşıtdı. Kəsəyənlər adətlərinə görə anbara girib buğdadan həbbə (*bir dən*) də görmədilər. Sonra rəislərinə heç biri ehtiram etməyib, hərəsi bir səmtə üz qoyub getdilər.

Misal: Bağda ərik var idi, salam-əleyk var idi, bağdan ərik qurtardı, salam-əleyk qurtardı.

Dörd fəslin ünvanı (*adı*)

Yaradıcı¹ açıb səxavət əlin,
Qoyubdur zikr üçün yaranmış dilin.

Odu, suyu, həm torpağı, havanı
Yaradıb təhtində², qoyub imkanını.

Baharı, payızı, yayı, həm qışı,
Bu dörd fəslin təbincədir³ hər işi.

¹Yaradıcı – Allah-taala, Yaradan, Xaliq.

²Təhtində – Yer üzündə.

³Təbincədir – təbiətinə uyğundur.

Müxtəlif surətdə heyvan yaradıb,
Bitəni və bitməzi¹ heyran yaradıb.

Yaradıb aləmi Adəm-Həvvanı²,
Deyibdir hər birə³: “Bir məni tanı!”.

Peyğəmbər göndərib, özün andırıb,
Əmrü nəhyin⁴ sirrini xalqa qandırıb.

Həsənəliyə xan Qaradaği

Günlər və gecələr

Yayda günlər uzun olur, gecələr gödək, amma qışda gecələr uzun olur, günlər qısa. Bizim tərəflərdə qışın düşməyi münhəsirdir soyuq olmağa (*özünü soyuğun olması ilə göstərir*). O səbəbdəndir ki, bizlərdə qış həmişə bir vaxtda olmur, gah tez olur, gah gec. Təqvimə görə qış dekabr ayında daxil olur. Dekabrın onunacan (*yeni təqvimlə iyirmi ikisinədək*) gecə artır, gündüz əskilir. Günlərdən məhz (*ən*) gödəyi, gecələrdən ən uzununu dekabrın onunda (*iyirmi ikisində*) olur. Sonra gecələr yavaş-yavaş gödəlir və günlər də uzanır. Martın doqquzunda (*iyirmi birində*) eydi-Novruz (*Novruz bayramı*) olanda gecə-gündüz gəlib bərabərləşir və yazda açılır çəmənlər, meşələr, dağlar yaşillanıb insana, heyvana fərəh verir. Novruzdan o yana yenə günlər artır

¹Bitəni-bitməzi – canlı-cansız.

²Aləmi Adəm-Həvvanı – aləmi və Adəmlə Həvvanı.

³Hər birə – hər birinə.

⁴Əmrü nəhyin – icazə verilmiş və qadağan olunmuş şeylərin, halal-haramın.

(uzanır). İyunun onunda (iyirmi ikisində) çox uzun və isti gün olur. Yayda gün azalır, gecə uzanır. Sentyabrın doqquzunda (iyirmi birində) gəlib bərabərləşir, mart ayındakı kimi. Ondən (sonra) payız fəslı düşür, xəzanın yelı əsır, gülü, sünbülü, ağacların yarpağını pamal edır (ayaq altına salır). Bu yerlərdə sərt soyuq olmur və qar da tez ərıyır, amma şımal tərəfə getdıkə soyuq ifrat (həddindən çox) artır və günlər də gödəlır. Rus vılayətinın paytaxtı olan Peterburqda qışın günü altı saat, gecəsi on səkkız saat olur. Peterburqdan başqa da şımalrəq (daha şımalda) yerlər var kı, il müdam (boyu) qarı və buzu ərıməyib, təl atılıb (təpələnib) bu ildən o ilə qalır. Hərgah (əgər) üzümüzü qıbləyə (cənuba) tutub rəvanə olsaq (yola düşsək), getdıkə qabağımız istiyə çıxar, hətta elə məkanlara çatırıq kı, orada qış olmaz. Məsələn, Ərəbistan vılayəti kimi və ondan cənubrəq (daha cənubda) yerlər var kı, Ərəbıstandan da istıdır və həmişə gecəsi, gündüzü bərabərdir. Bu axırda zıkr olan yerlərdən o yana – cənuba tərəf getdıkə soyuq olur və axırda elə yerə çatırıq kı, oradan qar qərinələrlə (əsrələrlə) əskik olmaz, necə kı, şıimaldan olmur.

Yavaş gedən uzaq gedər

Bir günləri bir nəfər (bir) dəvə vətənindən (məskəni olan yerdən) çıxıb qeyri yerə səfər edirdi. Yolda bir ceyran ona rast gəlib yoldaş oldular. Bir az yol gedəndən sonra ceyran dəvənin ahəstə (asta, ləng) yeriməyindən təngləşib (təngə gəlib) rəfiqini (yoldaşını) dalda qoyub ötdü qabağa. Dəvə

aramla yolu gedərkən bir uçurum dərəyə yetişib ceyranı hərəkətsiz düşmüş gördü. Əhvalpürsan olandan (*halım xəbər alandan*) sonra ceyran cavab verdi ki, mən səndən ayrılıb cürətlə yelli (*tez, iti*) gedirdim, bu dərəyə yetişdikdə özümü saxlaya bilmədim, uçdum və qıçım sındı. Dəvə dəxi (*də*) ceyranı həməən dərədə qoyub salamatlıqla məqsuduna (*məqsədina, getdiyi yerə*) çatdı.

Məsəllər: Axşam isə (*axşamdırsa*) yat, sabah isə (*səhərdirsə*) get. Bu günün işini sabaha qoyma. Yatanın oyaqdan xəbəri olmaz. Yaxşı günə dözməyən, yaman günə heç dözməz.

Tapmaca: 44) Ağamın bir donu var, qatlamaq olmaz, içi dolu əşrəfidir, sanamaq (*saymaq*) olmaz. 45) Bir tabaq alma, sabaha qalma.

XV. İlin fəsilləri, aylar və bayramlar

İlin fəsilləri: yaz (*və*) ya bahar, yay, payız, qış.

Aylar: məhərrəm, səfər, rəbiüləvvəl, rəbiülaxir (*rəbiü-düvvüm*), cəmədi-əvvəl (*cəmədi-əzəl*), cəmədi-axir (*cəmədi-düvvüm*), rəcəb, şaban, ramazan, şəvval, zilqədə, zilhiccə.

Bayram günləri: Oruc bayramı (ya eydi-Fitr), Novruz, Qurban bayramı, Mövludi-Nəbi.

İndi bahardır. Qar əriyir, ot göyərir, mal çıxır otlamağa, çiçəklər açılır, qırlanğıc (*qaranquş*) qayıdır, əkinçi yer sürür (*şumlayır*) və taxıl səpir. Ağaclar yarpaqlanır, qoyuna qırxım düşür.

Ötən yaz nə olurdu? ____. Gələn bahar nə olacaq? ____.
Bildir yaz nə oldu? ____. Gələn yaz nə olar? ____.

Yağışdan qurtardım, yağmura düşdüm

Bir əkinçi dəyirmanı dən aparırdı. Yolda çuvalın deşiyindən bir qədər dən səpələndi. Bu halda bir sürü göyərçin yola tökülüb durdular dənləri yeməyə. Bir xoruz gəlib göyərçinləri qovdu. Onlar gedib çalağana ərz etdilər (*xəbər verdilər*). Çalağan bunların şikayətinə yetişdi: əvvəl başdan xoruzu yedi, sonra da göyərçinləri bir-bəbir parçaladı.

Mövsümlərin ibtidası (*başlaması*)

Haçan yayü payız, qışü yaz olur?
Haçan gecəvü gündüz artır, az olur?

Martın səkkizindən bir az ziyadə¹
Keçəndə yaz olur dari-dünyadə².

Gecə, gündüz təfavütdə olunur³,
Gündüz artır, gecə əskik bulunur.

İyunun onu olan kimi⁴ yay girir,
İsti dəyir meyvələri yetirir.

Yayda gün azalır, gecə çoxlaşır,
Payızadək gəlib bərabərləşir.

¹Yeni təqvimlə: İyirmi bir mart ayı tarixində.

²Dari-dünyadə – dünya evində.

³Təfavütdə olunur – arasında fərq olur.

⁴Yeni təqvimlə: İyirmi iki iyunda da.

Doqquzu¹ sentyabr payız yetişir,
O vaxt ağaclardan yarpaqlar düşür.

Gecə artır, gündüz o vaxt əskilir,
Onda da bir para toxum səpilir.

Ağac çıpraqlanır², bitənlər solur,
İsti gedir, soyuq gəlir, qış olur.

Dekabr onu, Qaradağı³, qış girir,
Gecə əskik, gündüz artmağa durur.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Balıq və pişik

Bir balıq istədi ki, siçan ovuna getsin. Pişikdən təvəqqe (*xahiş*) etdi ki, onu yanınca aparsın. Pişik dedi: “Aparmaqda əyyaram (*zirəkəm*), amma qorxuram ki, özünü bədnam (*rüsvay*) edəsən, çünki siçan tutmaq sənin əsla sənətin deyildir”. Balıq dedi: “O barədə xatircəm ol, hərçənd siçan tutmamışam, amma ondan zirək balıqları çox tələf etmişəm”. Xülasə, bir qədər bəhsdən (*mübahisədən*) sonra pişik razı olub anbara qədəm qoydu. Pişik bir neçə siçan tutub gəldi rəfiqindən (*yoldaşından*) bir xəbər bilsin. Yoluxub (*yoxlayıb*) nə gördü ki: balıq zul (*tirtap*) uzanıb can verir və nəinki kəsəyən (*siçan*) tutub, hətta quyruğun da bada veribdir. Pişik əhvalatı bu surətdə görəndə balığı sürüyüb saldı gölə və dedi: “Bu sənə görk (*ibrət*) olsun, bir də öz bildiyini qoyub özgə peşənin dalınca getmə”.

¹Yeni təqvimlə: İyirmi bir.

²Çıpraqlanır – yarpağın tökür.

³Dekabr onu, Qaradağı – (yeni təqvimlə: İyirmi iki dekabrda.

Aylar

Məhərrəm, səfərdir, rəbiüləvvəl,
Rəbii-düvvümdür, cəmadi-əzəl.

Cəmadi-düvvüm, şəhri-ehsani-rəcəb.
Olur eysü işrət¹ şəbanda tərəb².

Məhi-rəməzani-mübarək³ gəlir,
İbadət zamanı yetir, düzəlir.

Tutariq oruc biz, qılarıq namaz,
Bu bir əmri-Baridir⁴ Biniyaz⁵.

Şəvval, zilqədə, zilhiccə gəlir,
Qaradaği, bir il edir, düzəlir.

Həsənəliəğa xan Qaradaği

Qaraquş (*qartal*) və pişik

Bir pişik öz balalarını başına yığıb günəşdə oynayır. Bu halda göydən bir qaraquş ildirim kimi şığıyıb pişiyin balalarından birisini vurdu qaynağına (*caynağına*). Qaraquş qalxanadək pişik özünü yetirib ona həmlə (*hücum*) etdi. Qaraquş pişiyin balasından əl çəkib onunla tutaşdı. Bir az cəld boğuşandan sonra qaraquş müddəisinin (*rəqibinin*)

¹Eysü işrət – kef, eys və işrət.

²Tərəb – sevinc.

³Məhi-rəməzani-mübarək – mübarək Ramazan ayı.

⁴Əmri-Baridir – Allah-taalanın əmridir.

⁵Biniyaz – Ehtiyacı olmayanın.

gözünün birini töküb və dərisini cırdı. Pişik girəvə (*fürsət, imkan*) tapıb gözünün tökülməyinə və dərisinin cırılmağına baxmayıb hücum edib quşun sağ qanadını üzdü (*qopardı*). Qaraquş qüvvətdən düşüb pişiyə dəxi (*daha*) yara yetirə bilmədi. Axırda pişik qaraquşu həlak etdi və qana bələndiyini nəzərə almayıb başladı zəxmlənmiş (*yaralanmış*) balasını yalamağa.

Məsəllər: Bala baldan şirindir. Bala uğrunda ata və ana can qoyar.

İlin hesabı

Gecə və gündüz neçə saət eyləyir?
Hər kəs tarix tutub hardan söyləyir?

Gecə və gündüz iyirmi dörd saətdir,
Yeddi gün həftədir, belə hacətdir.

Altmış dəqiqə saət, altmış saniyə
Dəqiqədir, hər kəs istər tanıyə.

Dörd həftə bir aydır, on iki də ay
Bir il edir, öyrəş, ayı, günü say.

Otuz il dövrüdür, yüz il əsrdir,
Qəmər ili şəms ilindən kəsrdir¹.

Qəməri il üç yüz həm əlli beş gün,
Edər şəmsi altmış beşlə üç yüz gün.

İl etibar olur bizdə hicrətdən,
Bir min üç yüz keçir indi o vaxtdən.

¹Kəsrdir – azdır.

Miladi-İsadan hesab edirlər,
Məsihilər il hesabın gedirlər.

Min səkkiz yüz həştad üç il miladdan,
İndi keçir, Qaradağı, o vaxtdan.

Həsənəliğa xan Qaradağı

Hekayət

Bir günləri əyan (*zadəgan*) və alim məclisində bir cavan mükəlimə (*danışiq, söhbət*) vaxtı çox axmaq (*axmaqcasına*) danışdı. Əhli-məclis onun biməna (*mənasız*) sözlərinə güldülər. Bu halı görəndə cavan fəxr etdi (*lovğalandı*): “Mənim atam məşhur, qanacaq alim idi və o, vəz edən (*moizə dediyi*) vaxt cümləniz (*hamınız*) sakit olub ədəb-ərkanla qulaq asardınız. İndi mənim sözümə heç iltifat (*etina, hörmət*) etməyib gülürsünüz”. Bir şəxs onun cavabında dedi: “Atan alimi-bimisl (*mislə olmayan alim*) idi, amma sən nəhayətdə (*son dərəcə*) cahilsən:

Totalım ki, atan alim, çox fazildir¹,
Fəzlü hünərindən² sənə nə hasildir?”.

¹Fazildir – fəzilət sahibidir.

²Fəzlü hünərindən – elm və məharətindən.

Oruc bayramı – eydi-Fitr

Oruc bayramı Ramazan ayının orucundan sonra olan bayramdır. Məzkur (*adı çəkilməmiş*) ayı gərəkdir tamam oruc tutaq, yəni sübhədən qüruba kimi şəriətcə bəyan olunan şeylərdən pəhriz edək və ictimab edək (*çəkinək*). Ramazan ayı iyirmi doqquz gündən az və otuz gündən artıq olmaz. Bu ayda hər gün xələyiq (*camaat*) məscidə cəm olub Quran oxunur, moizə olunur. Əziz gecələrindən biri Qədr gecəsidir hansında ki, Qurani-Şərif nazil olmuşdur və həm də imamımız Həzrəti-Əli (ə) o gecədə zərbətlənib (*yaralamb*) iyirmi birində şəhadətə yetişibdir. Ramazan ayının axırncı gecəsi gərəkdir ki, hər bir müsəlman özündən və əyalından (*ailə üzvlərindən*) ötrü başa (*adam başına*) yeddi girvənkə buğda və ya onun qiymətini möhtac, yetim, əlsiz-ayaqsız və ümumən fəqir (*kasıb*) adamlara versin. Buna fitrə deyilir. O səbəbdən məzkur (*qeyd olunan*) bayrama ərəbcə “Eydi-Fitr” deyirlər.

Bayram şənvalın əvvəlinci günüdür. Oruc tutmaq onda günahdır. Gün çıxandan təxminən bir saat keçmiş camaat məscidi-cameyə (*məscidlərə*) və ya bir düz səhraya (*açıq yerə*) cəm olub bayram namazı əda edərlər (*qırlarlar*). Elə ki namaz qılındı, sonra pişnamaz və ya başqa bir alim minbərə çıxıb moizə edər, xələyiq (*camaat*) dadlı-dadlı (*hikmətamiz*) sözlər eşidib feyziyab olurlar (*faydalanırlar*). Moizədən sonra xalq bir-birilə görüşüb bayramlaşarlar.

Bu gündə hər kəs (*maddi*) halına görə yağlı çörəklərdən və həlviyyat (*halvadan*) və noğuliyatdan (*noğullardan*) tədarük edər və gəlib-gedən yeyib-içib şad və xürrəm (*sevincək*) gəzərlər.

Ah, heç unutmazam o günü ki, uşaqlıqda mən də atam ilə eydgaha (*bayram keçirilən yerə*) gedib qoca və hörmətli kişilər cərgəsində durub namaz qıldım və moizəyə qulaq asdım, alimin əlindən öpdüm, o da mənə xeyir-dua verdi.

Səfərəli bəy Vəlibəyov

Məsəllər: Ölmə, eşşəyim, ölmə, yaz gələr, yonca bitər. Dəliyə hər gün bayramdur. Gün keçər, ömür tükənər, dəli sevinər ki, bayram gəlir. Hər fəslin bir meyvəsi olur.

Tapmaca: 46) Otuzunda ölər, on dördündə kamala yetər. 47) Üçü bizə yağdır, üçü cənnət bağdır, üçü yığar-gətirər, üçü durub dağdar.

XVI. Pul, ölçü, çəki, vaxt

Pul (və) ya ağça: manat, abbası (*iyirmi qəpiklik gümüş pul*), qəpik, quruş, imperial (*11,61 q çəkisi olan qızıl pul*), şahı (*beş qəpiklik qara pul*), polimperial (*yarımimperial, 5,78 q çəkisi olan qızıl pul*), əsrəfi (*beş manatlıq qızıl pul*).

Ölçü: gərəh (*6,5 sm*), çərək (*17,8 sm*), arşın, mil, ağac, versta (*və*) ya çağırım, sajun.

Çəki və ayar: noxud (*0,18 q*), misqal (*4,2 q*), istil (*211,4 q*), girvənkə (*406 q*), batman, tağar (*82 kq*), xalvar, çuval (*60-70 kq*).

Vaxt hesabı: il, ay, həftə, gün, saat, dəqiqə, saniyə; dövr, əsr.

Bildir yay nə olurdu? Gün uzun və isti olurdu. Taxıl çöldə yetişirdi. Xalq onu biçirdi və xırmanda döyürdü. Bəzi meyvələr dəyirdi.

Gələn yay nə olacaq? ____. Bu yayda nə olur? ____. Gələn yayda nə olar? ____.

Adil (*ədalətli*) padşah

Bir padşah şikara (*ova*) çıxmışdı. Günorta vaxtı xahiş etdi (*istədi*) ki, nahara otursun. Nökərin birisi ərz etdi ki, padşah sağ olsun, duz yoxdur. Sultan buyurdu: “Get, köydən (*kənddən*) pulnan al gətir”. Vüzəradan (*vəzirlərdən*) birisi dedi: “Ey padşah, bir az duzdan kəndə nə zərər olar?”. Adil padşah buyurdu ki, şey nə qədər az olsa da, yenə gərək sahibinə qiyməti çata.

Bahar

Yazda duman olur, bulud tutaşır¹,
Yağır yerə, hava vurur, gün düşür.

Qar əriyir, don açılır, buz gedir,
Yer qızıdır, hava hərəkət edir.

İldırım şaxıyır, göy guruldayır,
Dolu düşür, yağış yeri sulayır.

Sellər gedir, sular axır, səslənir,
Toxumlar cücərir, yerdə bəslənir.

---

¹Tutaşır – tutulur.

Bitir hər bitənlər, çiçəklər açır,
Arılar bal üçün səhraya¹ qaçır.

Ağaclar bəzənir, güllər qoxuyur,
Çöllər çəmən olur, quşlar oxuyur.

Fərəh verir hər bir nəfsə², şad edir,
Cəh-cəh vurur bülbül, gülün yad edir.

Hər zinəfs³ özünə yoldaş istəyir,
Quşlar yuva tikir, bala bəsləyir.

Bu yaz fəslində də əkin əkiqlər,
Çox toxumlar səhralara⁴ səpirlər.

Etidalda⁵ hava üç ay yaz olur,
Yay gəlcək bitənin çoxusu solur.

Həsənəliəğa xan Qaradaği

Qarınca (*qarışqa*) və quş

Bir zəif qarınca yüz min şadlıqla nəhayət mərtəbədə (*həddindən artıq çox*) zəhmət çəkə-çəkə bir anbarın arpasını daşıyırdı. Bir quş buna təəccüb edib dedi: “Ay biçarə, bu nə ağıldan uzaq işdir görürsən?”. Qarınca dilə gəlib dedi: “Mən bir adamla şərt bağlamışam bu anbarın arpasını tamam daşıyam. Ona görə bu işə əl qoymuşam və indi cidd-cəhd edirəm ki, sözümlü yerinə yetirəm”. Quş dedi: “Bu güman

¹Səhraya – açıq yerlərə.

²Nəfsə – kəsə, adama.

³Zinəfs – canlı.

⁴Səhralara – düz yerlərə.

⁵Etidalda – orta hesabla.

(*düşüncə, təxmin, istək*) ki, sən edirsən, qüdrətdən xaricdir, zira ki (*çünki*), sənin qolunda o qədər güc yoxdur ki, bir anbar arpanı buradan daşıyıb aparasan”. Cavabında dedi: “Şərtimi yerinə yetirməyə çalışaram, əgər başa çıxartdım, çox yaxşı və illa (*əgər*) çıxarda bilməsəm, yenə üzrüm qəbuldur”.

Daş-tərəzi

(*Bir*) şeyin ağır və yüngül olmağını bilməkdən ötrü işlədirlər neçə cürə tərəzi və çəki daşları. Artıq istemal olan (*çox işlədilan*) tərəzinin köndələn dəmirinə şax deyirlər və şaxın ortasından şök (*dik*) qalxan dəmirə mil, ya dilçək ad qoyublar. Şax hərlənir oxun üstə, oxu da keçiriblər əl tutacaq (*əl ilə tutmaq üçün*) maşa kimi yastı dəmirə (*maşanın ucu kimi qarmağa*). Tərəzinin hər qolundan bir qarmaq asılıb, hər qarmaqdan da asıblar tərəzinin gözünü. Tərəzinin şaxı, mili, qarmağı, əl tutacağı qayırılıb (*düzəldilib*) dəmirdən. Tərəzinin gözü olur dəmirdən, misdən, ya bürüncdən, amma bağını qayırırlar qayışdan, ya zəncirdən.

Ağac tərəzinin bağından savayı, qalan hissələri ağacdan olur. Lap böyük tərəziyə qapan, xırdasına misqal tərəzi deyirlər.

Çəki daşlarından böyüyü puddur. Pudda var qırx girvənkə. Girvənkədə var doxsan altı misqal (*və*) ya otuz iki lut. Lut üç misqaldır. Misqal iyirmi dörd noxuddur. Misqalın dördədən birinə dang deyirlər.

Novruz

Novruzi-bəhar¹ oldu, cahan tazə-tər oldu,
Rəf oldu² ələmlər³,
Dağıldı bu şadlıq xəbəri dərbədər⁴ oldu,
Yandı oda qəmlər.
Qırx yeddi rəqəm sındı zimistan⁵ qələmindən⁶,
Fürsət gülə düşdü⁷.
Meydani-tərəbdə⁸ bu nə türfə⁹ hünər oldu,
Sərf oldu kərəmlər¹⁰.
Göydən yerə yağdı nə gözəl şəbnəmi-rəhmət¹¹,
Bitdi gülü lalə.
Xoş nəğmələninib bülbüli-şeyda¹² ötər oldu¹³,
Açıldı irəmlər¹⁴.
Yüz həmdü səna mayili-seyri-çəmən¹⁵ oldu,
Şad oldu könüllər.
Bir mövsümi-güldür bu ki, Həqdən nəzər oldu,
Xoş gəldi bu dəmlər.

Molla Vəli Vidadi

¹Novruzi-bəhar – baharın ilk günü.

²Rəf oldu – yox oldu, aradan qalxdı, bitdi.

³Ələmlər – qəm-qüssələr, acılar.

⁴Dərbədər – qapı-qapı.

⁵Zimistan – qış.

⁶Qələmindən – yazısından, yəni əbcəd hesabı ilə z (yeddi) və m (qırx) düşdü.

⁷Fürsət gülə düşdü – oldu gülüstan.

⁸Meydani-tərəbdə – şənlik meydanında.

⁹Türfə – misli-bərabəri olmayan, təəccüblü.

¹⁰Kərəmlər – pay vermələr.

¹¹Şəbnəmi-rəhmət – mərhəmət şəhi.

¹²Bülbüli-şeyda – vurğun bülbül.

¹³Ötər oldu – ötdü, cəh-cəh vurdu.

¹⁴İrəmlər – bağlar.

¹⁵Mayili-seyri-çəmən – çəmənə seyr etməyə meyilli.

Məsəllər: Azı bilməyən, çoxu heç bilməz. Ağ pul qara gün üçün yığılar. İki yumruq bir başa gücdür. Ucuzdan baha zad (*heç nə*) olmaz. Pulu az olanın qüssəsi də az olar. Pulun getdiyinə baxma, işin bitdiyinə bax. Dostla ye-iç, alış-veriş etmə. Abbasını (*iyirmi qəpik*) bəyənməyən beş şahı (*iyirmi beş qəpik*) çıxardar. Kasıb xərcini bilsə, gündə məxmər geyər.

Tapmaca: 48) Sarıdır, zəfəran deyil, yazıdır, Quran deyil.

Qurban bayramı – eydi-Əzha

Qurban bayramı zilhiccə ayının onuncu günüdür. Bu bayram dinimizcə vacib və əziz bayramların ümdəsidir (*ən əsasıdır*). Bu gündə Həccdə olan müsəlmanlar üçün vacibən (*şəriətlə vacib buyurulan*) əməllər vardır. Cümləsindən (*onlardan*) biri də Minada (*Kəbə qurbangahında*) qurban kəsməkdir. Müctəhidlərdən (*ruhani alimlərdən*) bəziləri Həccdə olmayanlara qurban kəsməyi yenə də vacib bilirlər. Buna görə müsəlmanlardan az adam tapılar ki, o mübarək gündə qurban kəsməsin. Qurban şəriətcə üç hissəyə bölünür: bir payı füqəranın (*kasıbların*), ikinci qonşuların, üçüncüsü ev sahibinindir.

Ramazan bayramı kimi bunda da xəlayiq (*camaat, xalq*) məscidi-cameyə və ya səhraya (*açıq yerlərə*) toplanıb namaz qılınır, moizə olunur və xütbə oxunur.

Bu gündə qurban kəsmək şüarı (*ənənəsi, mərasimi*) Peyğəmbərimizin (s) ən ulu babası olan İsmail peyğəmbərin qurban aparılmağına və əvəzində Haqq-taala tərəfindən qoç gəlməyinə işarədir. Buna səbəb dəxi (*də*) o idi ki, ol (*o*) Həzrətin nəslindən gərək idi Peyğəmbərimiz (s) – Axırzaman peyğəmbəri (*sonuncu peyğəmbər*) – vücuda (*dünyaya*) gələymiş.

Səfərəli bəy Vəlibəyov

XVII. İmarətin (*tikilinin*), heyvanatın və nəbatatın hissələri

Quyruq, kök, yarpaq, bünövrə, pəncə, yal, qanad, budaq, divar, qulaq, pəncərə, göz, dam (*və*) ya taxtapuş (*çardaq*), dırnaq, diz, ayaq, bədən, buxarı (*divar ocağı*), baş, tağ, günbəd (*və ya günbəz*), qabıq, çardaq, qapı, sütun, taxça, pilləkən, boyun, lülə (*gövda*), saplaq, döş, qol.

Gələn payız. Payız gələcək, günlər gödələcək və gecələr uzanacaq, yağış yağacaq, bağlarda meyvə solacaq, hava gün-gündən soyuqlaşacaq.

Gələn payız nə olar? Payız girər, günlər gödələr ____. Payız nə olur? Günlər gödələr, gecələr uzanır ____. Keçən payız nə oldu? Günlər gödəldi ____.

Axmaq və onun dəvələri

Əbləh (*gic, sarsaq*) on dəvə qabağına salıb gedirdi. Bir az piyada yol gedib dəvənin birini mindi və qalanını saydı, gördü ki, doqquzdur. Öz-özünə dedi: “Mənim on dəvəm var idi, bəs biri necə oldu?”. Özünü dəvədən salıb o yanabu yana yüyürdü, amma dəvədən bir nişan tapmayıb bikef geri qayıtdı. Dəvələrin yanına gəlib saydı, gördü ki, ondur. Şad olub piyada yola düşdü. Bir qədər gedib yenə dəvənin birinə süvar olub yerdə qalanını sanadı (*saydı*), gördü ki, doqquzdur. Dəvədən cəld sıçrayıb dörd ətrafı axtardı və dəvədən bir əsər(-*alamət*) görməyib geri gəldi və gördü ki, dəvələri ondur. Neçə kərə belə etdi axırda dedi: “Dəvə minəndə dəvələrim doqquz olur, amma piyada yeriyəndə on. Bəs yaxşıdır ki, piyada gedəm”.

Yay

Yayda hava qızır, torpaq qızıdır,
Gün vurur otları, solur, büzüşür.

Toxumlar yetişir, meyvələr dəyir,
Bağlarda ağaclar başların əyir.

Biçin düşür səpilənə: biçilir,
Döyün¹ düşür biçilənə: döyülür.

Döyüləsi taxıl o vaxt döyülür,
Döyülməz də qalır taya² qoyulur.

---

¹Döyün – taxılın döyülməsi.

²Taya – kisəyə.

Pişxurd edib¹ köçərilər köçürlər,
Yerli² qalıb biçdiklərin döyürlər.

Xırmanlar yığışır, anbarlar dolur,
Sular azalır, alaflar solur.

Şumlanır qüvvətsiz yer, saxlanır,
Payızadək qüvvətlənir, canlanır.

Dolu az-az düşür, yağış az yağır,
Daşan sular çox azalır, az axır.

İsti artır, bürkü olur, milçək də,
Ditdilər çoxlaşır, dəyir³ gerçəkdə.

Yaydan bir az qalmış el dağdan enir,
Quyruq doğur⁴, onda hava da sınır.

Həsənəliğa xan Qaradaği

Tülkü və çaqqal

Günlərin bir günündə bir ac çaqqal dəlməyindən (*yuvasından*) çıxıb ruzi axtaranda, bir parça dəriyə rast gəlib ağzına götürüb xəlvətə çəkildi. Bu əsnada gördü ki, bir neçə toyuq yavıqda (*yaxınlıqda*) gəzir. Çaqqal toyuqları gördükdə dəri parçasını fəramuş edib (*unudub*) onların tərəfinə mütəvəccəh oldu (*üz tutdu*). Bu halda bir tülkü

¹Pişxurd edib – məhsul yetişməmişdən qabaq satıb.

²Yerli – əkinçi.

³Dəyir – sancır.

⁴Quyruq doğur – “quyruq doğan” vaxt avqust ayının axırlarına təsadüf edir.

gəlib əhvalpürsan olandan (*hal-əhval tutandan*) sonra çaqqal ona dedi: “Hərçənd Allah-taala mənə bu dəri parçasını ruzi yetiribdir, amma o görükən toyuqlara gözüm sataşandan bəri bu xəyala düşmüşəm ki, onlardan birisini çəngimə gətirəm (*əlīmə keçirəm*)”.

Tülkü cavab verdi ki, bu fikirdən daşın. Mən də dəxi (*həmçinin*) elə xəyal edirdim, amma məzkur (*dediyin*) toyuqların bir gözətçisi var ki, bizim kimilərini onların ətrafına bilmərrə (*heç vaxt*) qoymaz. Sən tapdığın dəri parçasını qənimət bil, tamahkarlıqdan əl çək. Çaqqal dedi: “Ay qardaş, qayətdə (*son dərəcə*) ədnalıqdır (*aşağılıqdır, axmaqlıqdır*) bu gunə (*bu cür*) ləzzətli şeydən əl çəkib dəri qırığına qənaət edəm (*qane olam*)”. Tülkü yenə dedi: “Əzizim, qənaət (*qane olmaq*) rahatlıqdır, sənin bu tamahından qorxuram axırda dəri də əlindən çıxa”. Tülkünün sözü ağzından düşməmiş çaqqal dəri parçasını atıb toyuqlara tərəf üz qoydu. Bu əsnada bir çalağan havada dövr edirdi. O, dərini görüb ildirəm kimi şığıyıb onu qaynağına (*caynağına*) götürdü qalxdı. Lələyün (*acgöz*) çaqqal seydinə (*ovuna*) çatmamış toyuq otaran bir salba (*şəlbə; ağac parçası*) atıb onun başına zəxm yetirdi (*başını yaraladı*). Biçarə çaqqal qorxusundan toyuqları unudub qaçaraq özünü dəri olan yerə saldı, amma nə fayda, ondan bir əsər(-*alamət*) görmədi. Elə ki göyə baxdı, gördü ki, çalağan dərini çəngəlinə (*caynağına*) götürüb deyir:

“Sən özün bilmədin bunun qədrin,
İstədin yeyəsən toyuq sədrin¹.”

Həm toyuq olmadı, bu da getdi,
Söyü hiylən nə var isə itdi”.

¹Sədrin – döşünü.

Qaz

Həmid havada bir sürü qaz görüb atasından soruşdu: “Dədə! Ev qazları da bu tövr (*cür*) qəlbidən (*yüksəkdən*) uça bilərmimi?”. Cavab: – Yox. Sual: – Çöl qazlarının yemini kim verir? Cavab: – Onlar özləri azuqələrini tapırlar. Sual: – Bəs qışda necə dolanırlar? Cavab: – Payız girən kimi vəhşi qazlar uçub gedir qiblə tərəfə (*cənuba*), isti yerə və tamam qış orada qalıb bahar fəslə geri qayıdır. Sual: – Əl qazları niyə bu tövr (*cür*) uça bilmir və niyə qışda isti yerə uçmur? Cavab: – Ondan ötri ki, cəmi (*bütün*) ev heyvanları əvvəlki zorunu (*gücünü, qüdrətini*), zirəkliyini və zənnini (*hissiyatını*) itiriblər, çünki insan onların hər hacətini (*ehtiyacını*) rəf edir (*ödəyir*) və onlar da o cəhətdən tənbelliyə adət edib və şimdiki (*indi*) özbaşlarına dolana bilməzlər. Bəs gərəkdir ki, hər bir uşaq və cavan öz işini kəndisi (*özü*) görsün və qeyriyə ümid bağlamasın, yoxsa ağıl və kamal, fəhm sahibi olmaz və həmişə özgəyə möhtac olar. Həmid: “Bundan sonra mən hər işimi və hacətimi özüm görəyəm, Allah eləməmiş, birdən mən də qaz kimi tənbelləşərəm”.

Məsəllər: Tənbellik azar (*xəstəlik*) törədir, işləmək canı safa çıxarar. Allah tənbel kimsəni sevməz.

Alma ağacının hissələri

Hərçənd alma ağacına danışmaq, duymaq, öz ixtiyarına məkanından hərəkət etmək məqdur (*mümkün*) deyil, amma bəinhəmə (*bununla belə*) o, dünyada ömür edir: yekəlir, bəslənir, yarpaqlayır, çiçəklənir, bar gətirir, axırda da qocalıb quruyur, fəvt (*yox, məhv*) olur. Alma ağacının heyvanınkı (*heyvanda olduğu*) kimi bir para (*neçə*) əzaları

(*üzvləri*) var, məsələn, kök, lülə (*gövdə*), yarpaq, çiçək, meyvə. Almanın kökündən budaqlar ayrılır yerə gedir, lülədən budaqlar ayrılan kimi. Kökün sap kimi nazik saçaqları dörd tərəfə dağılıb yerdən şirə çəkir və həmən şirəni də ağac içir. Əgər o nazik kökləri kəssən, ağac quruyar. Onu mənzurunda (*nəzarində*) tutub bağban ağacı əkəndə, ya yerini dəyişəndə diqqət edir ki, nazik köklər xarab olmasın.

Adamın yaşını bilmək məqdur (*imkanı*) olan kimi, ağacın da qaç (*neçə*) sinniliyini (*yaşını, ilini*) saymaq olar. Gərək onu köndələninə bıçqılayıb (*mişarlayıb*), sonra sayıb görəsən neçə dairədən əmələ gəlir. Dairələrin ədədi neçə olsa, bir o qədər ağac ömür edib. Hər il qabığın altında bir dairə artır.

Ağacın lüləsi (*gövdəsi*), budaqları, qanadları, bürcləri (*ucları*) zinətlənib (*örtülüüb*) qabıqla. Körpə ağacın qabığı hamardır, amma qocanın ki coddur (*nahamardır*). Hərgah (*əgər*) ağacın üst qabığını qopartsan, onun altından bir yumşaq dairə çıxar və həmən dairədən ağacın qatları, qabığı əmələ gəlir. Saplağından yarpaq asılır. Saplağın bir ucu yarpağın ortasıyla gedir və ondan yarpağın hər iki tərəfinə xırdaca damarlar ayrılır, lülədən budaqlar kimi. Əgər yarpağı mikroskop, yəni şeyi adəti həddindən (*öz ölçüsündən*) neçə kərə böyük göstərən şüşə altına qoyub baxsan, balaca deşiklər görürük və bunların vasitəsilə ağac nəfəs çəkir. Ağaca da hava lazımdır, heyvanata birinci mərtəbədə (*dərəcədə*) lazım olan kimi.

Alma ağacının çiçəyindən alma olur, içindəki danələrdən (*tumlardan*) alma ağacı bitir, keçəndə (*yuxarıda*) nəql etdiyimiz qərarla (*izah etdiyimiz kimi*).

XVIII. Adam cəsədinin (*insan bədəninin*) hissələri

Baş, bədən, əl, ayaq, boyun, çiyin, döş, qarın, arxa, qol, diz, bud, daban, barmaq, dırnaq, üz, təpə, göz, gözqabı (*göz qapağı*), qaş, gözün ağı və qarası, bəbək, qulaq, burun, ağız, diş, dil, dodaq, boğaz, çənə, kiprik, yanaq, gicgah, süysün (*boyunun bel sütünü ilə birləşən hissəsi*), əmgək (*kəllə sümüyünün ön və orta hissəsi*), bilək.

İndi qışdır. Qar yağır, sular donubdur, xalq isti libas (*geyim*) geyib buxarı (*divarda hörülmüş ocağı*) qalayır, uşaqlar qardan top qayırırlar (*düzəldirlər*).

Gələn qış qar yağacaqdır ____. Ötən qış qar yağdı ____.
Gələn qış qar yağar, sular donar ____. Bildir qış qar yağdı, sular dondu ____.

Pişik və balıq

Bir vaxt balığın fikrinə düşdü,
Pişiyin sənəti bir yaxşı işdi.

Balıq istədi ki, pişiyə desin,
Aparıb özüylə siçan yedirsin.

Dedi: “Nolur, gəzdirəsən yanınla,
Görüm hər bir ovlaqları səninlə?”

Dedi: “Necə bacarırsan işlətmək,
Mənim ilə siçan ovuna getmək?”

Balıq gülüb dedi: “Bu çox asandır,
Çünkü burda açıq, suda pünhandır¹”.

Sözün qəbul etdi balığın pişik,
Özüylə aparıb, tapdı bir deşik.

Dedi: “Burada dur, gözlə siçanı,
Gələndə tutubən ye, ləzzət tanı!”.

Özü getdi ovlamağa bir yerə,
Orada siçanı yeyib kef görə.

Yedi, içdi, onda kefi düzəldi,
Birdən dedi: “Görüm balıq necəldi?”.

Gəlib gördü balıq can verməkdədir,
Siçan quyruq-qanadın yeməkdədir.

Götürüb aparıb saldı bir gölə,
Dedi ki, bu işlər sənə azdır hələ.

Hər kim tutmaz öz bildiyi peşəsin,
Çəkər əndamına zəhmət tişəsin².

Həsənəliyə xan Qaradağı

¹Pünhandır – bulanlıqdır.

²Tişəsin – küllüngünü.

Kərpic

Kərpici qayırırlar (*düzəldirlər*) sarı torpaqdan kərpicxanada. Əvvəl sarı torpağa su qatıb batdaq (*bataq, palçıq*) edirlər və içindən xırda daşları seçirlər. Ondan sonra qum həll olunca ayaqlayırlar. Batdaq hazır olanda ondan götürüb qəliblərin içini doldurub, üzünü hamar edib kərpic kəsirlər. Kəsilən kərpicləri əvvəl günəşdə qoyurlar, sonra ahəstə-ahəstə (*asta-asta, ehtiyatla*) onları yığırlar və bir müddət çardağın altına düzürlər ki, yel vurub qurutsun. Çiy kərpicləri kürəyə cərgə-cərgə yığıb bişirirlər. (*O*) vaxtı ki, kərpic yüngülləşdi, qızardı və bərkləşdi, onu kürədən çıxadırlar və adına bişmiş kərpic deyirlər. Hərgah (*o zaman ki, nə vaxt ki,*) kərpic kürədən çıxanda göy rəngə çaldı, o çox davamlı və möhkəm olur. Kərpicin rəngi göy olmağa səbəb torpağa qarışmış ufaq (*az miqdarda*) dəmirdir.

Məsəllər: Ordunda (*ovurdda*) yaxşı yer edibsən, əgər baqqal (*ərzaq dükançısı*) armud versə. Xalqın ağzını bağlamaq olmaz. Dəyirman bildiyin edər, çaxçax başın ağrıdar. Gəzən ayağa daş dəyər.

Tapmaca: 49) Ətindən kabab olmaz, qanından kasa dolar. 50) Bir damım var, içi dolu adamlar, qapısı yox. 51) Bir quşum var iki qanadlı, ha uçar yerində qalar. 52) Suya girdi dağıldı, sudan çıxdı yığıldı. 53) Kök atar, yarpaq çıxartmaz, o nə ağacdır?

Yanıltmac: Ay qılquyruq qırqovul, gəl bu kola gir, qılquyruq qırqovul.

At və eşşək

Deyirlər ki, bir yüksüz köhlən (*harın, bəslənmiş*) atla bir ağır yüklü eşşək sahiblərinin qabağında gedirdilər. Yolda eşşək ata dedi: “Ay yoldaş, nə olur ki, mənim bu yükümdən bir hissə götürəsən, az qalıbdır canım çıxsın”. At eşşəyin təvəqqesini (*xahişini*) qəbul etmədi. Bir qədər yol gedəndə, eşşək yükün ağırlığından yığılıb gəbərdi. Bu halda yiyəsi nəinki onun yükünü, hətta dərisini də ata üstəlik yükləyib sürdü. At peşman olub fikir etdi (*fikirləşdi*) ki, əgər eşşəyin yükündən bir az götürsəydim, o da diri qalardı və mən də bu zəhməti çəkməzdim.

Misal: Dəvə ölsə, dərisi eşşəyə yükdür.

Aslan, qurd və çaqqal

Görmüşəm nüsxədə¹ bir türfə² misal³,
Keçən zamanlarda bir qurd, bir çaqqal

Qızmış⁴ aslana tutmuşdu ülfət,
Yedilər, içdilər bir neçə müddət.

Təqdiri-qəzadan⁵ üç gün, üç gecə
Ov keçmədi ələ, oldusa necə.

¹Nüsxədə – əlyazmada.

²Türfə – əcaib.

³Misal – təmsil.

⁴Qızmış – qəzəbli.

⁵Təqdiri-qəzadan – bədbəxtlikdən, iş belə gətirdi ki.

Aqibət¹, tapdılar sabaha yavuşq²
Bir qoyun, bir quzu, bir də bir toyuq.

Qalib olmuş idi şirə iştaha,
Qurda dedi: “Bölgü sənindir, durma,

Təqsim eylə³, olaq yeməyə məşğul”.
Anlamayıb fikrin qurdi-biüsul⁴,

Dedi ki, ey sərvər⁵, cənabi-Bari⁶
Öz əliylə göydə bölüb bunları.

Qoyun sənini, quzu mənim, çaqqala
Göndərib toyuğu Xaliq nəvalə⁷.

Giran⁸ gəlib bu söz şirin xahişinə,
Bir pəncəni saldı qurdun başına.

İki gözü o biçarə fəqirin
Çıxıb yerə düşdü zərbindən şirin.

Ondan sonra üzün tutub çaqqalə,
Dedi: “Bölgü oldu sənə həvalə,

Qismət elə⁹, məlum olsun əməlin,
Eşitmişəm, vardır bölgüdə əlin”.

¹Aqibət – nəhayət.

²Sabaha yavuşq – səhərə az qalmış.

³Təqsim eylə – böl.

⁴Qurdi-biüsul – biclik bilməyən, hiyləgər olmayan qurd.

⁵Sərvər – başçı, rəis.

⁶Cənabi-Bari – Allah-taala.

⁷Nəvalə – bəxşiş, ehsas, pay olaraq.

⁸Giran – ağır.

⁹Qismət elə – böl.

Çaqqal dedi: “Elə qismət edim mən,
Ta ruzi-Qiyamət¹ deyəsən: “Əhsən!”

O ki qoyun, padşahın naharı,
Quzunu saxlarıq axşam iftarı.

Toyuq da səhərin qəlyanaltınə,
Əlbəttə ki, Allah yetirər yenə”.

Şir dedi: “Afərin sənə, ey pürfən²,
Bu bölgünü kimdən öyrənibsən sən?”.

Dedi ki, bilməzdim binadan-başdan,
Öyrəndim o gözü çıxan qardaşdan.

Qasım bəy Zakir

Sağsağan və qarğa

Bir sağsağan budaq-budaq sıçrayıb aramsız zəvzəyirdi (*boş-boş danışır*), amma qarğa farağət (*sakit*) budaqda oturmuşdu. Sağsağan ondan soruşdu: “Dostum, niyə mənə cavab vermirsən, aya mənim sözümə bəvər etmirsən (*inanmırsan*)?” Qarğa cavabında dedi: “Sözünə inana bilmərəm, zira ki (*çünki*), çox danışan ziyadə (*həddindən artıq çox*) yalan deyər”.

Məsəllər: Çox söyləyən çox yanılar. “Qarğa, məndə qoz var”, – deyər zəvzək (*boşboğaz*).

¹Ta ruzi-Qiyamət – Qiyamət gününədək.

²Pürfən – bilikli, fəndgir.

İnsanın əzaları (*bədən üzvləri*)

Nəql edirlər ki, günlərin bir günündə adamın əzaları höcətləşib (*mübahisə edib və*) söz qoydular ki, bir-birinə hörmət və xidmət etməsinlər. Ayaqlar dedi: “Nə üçün biz bu yüklükdə cəsədi (*bədəni*) gəzdiririk, qoy (*bədən*) əlavə ayaq qayırsın (*düzəltsin*) və nə qədər kefidir, seyr etsin (*gəzsin*)”. Əllər dəxi (*də*) ayağa baxıb dedi ki, biz də istəmirik bədənə qulluq edək, qoy özgə əl tapsın işlətsin. Ağız bu sözləri eşidəndə dinc durmadı, dilə gəlib dedi: “Mən dəli ki deyiləm əbəs yerə qarından ötrü təam (*yemək*) çeynəyib yumşaldam və o da rahat uzanıb həzm edə, yox, mən onun tutma nökeri (*hambalı*) deyiləm”. Göz dedi: “Cünun (*dəli-divanə*) deyiləm ki, həmişə cəsədə yol göstərib onu bəlalardan mühafizət edəm (*qoruyam*)”. Xülasə, bu qərarla qalan əzalar da dəxi (*həmçinin*) işdən əl çəkдилər. Bunların bu cür namünasib (*yersiz*) hərəkətləri nəinki ancaq (*yalnız*) cəsədə təsir etdi, bəlkə özlərini də zəif edib candan və qüvvətdən saldı. (*O*) vaxtı ki, bu qəziyyə (*hadisə*) onlara üz verdi, əməllərinin səfehliyini gördülər və dedilər: “Bu tövr (*cür*) güzəran keçirmək hamımıza zərərdir”. Heyifsilənib, yenə irəliki (*əvvəllər olduğu*) kimi öz işlərinə məşğul oldular. Əndək (*qısa*) zamanda qüvvətə gəlib əvvəlki hədlərinə (*ölçülərinə*) düşdülər.

Payız

Payız olan kimi xəzanın yeli
Əsir, pamal edir gülü sünbülü.

Çəməninin, çiçəyin xəzanı olur,
Təravət bağının gülləri solur.

Bağü bostan, gülüstanlar pozulur,
Yarpaqlar tökülür, alafklar solur.

Payız duman gəlir, hava tutuşur,
Yağır yağışlar da, hər yerə düşür.

Şurdən¹ düşür bülbül kəsir nəvasın,
Pərişan eyləyir fikrin həvasın.

Suyu qaçır hər bir şeyin, türki sözü,
Dadı gedir, xəzan² da yumur gözü.

Köçərilər hər nə varsa yığışır,
Qışlağa gəlibən payızda düşür.

Hər kəs öz biçdiyini o vaxtı döyür,
Anbara, quyuya, çuvala qoyur.

Maşü küncüt³, çəltiklər də biçilir,
Döyülür dingdə, düyü seçilir.

Tədarük eyləyir hər kəs qış üçün,
Bucaqlar da dolur düş-biş üçün.

---

¹Şurdən – həvəsdən.

²Xəzan – payız.

³Maşü küncüt – maş (*lobya*) və küncüt.

Alış-veriş olur, şeylər satılır,
Hər bir vec¹ nağd olur, geri atılır.

Cütlər qoşulur, əkin əkilir,
Yerlər şüxm olur², toxum səpilir.

Bəsdir, Qaradaği, payızın işi
Bilindi, indi də yazginən qışı.

Həsənəliğa xan Qaradaği

Məsəllər: Ağızdan çıxan başa dəyər. Bal-bal deməklə ağız dadlı (*şirin*) olmaz. Bal tutan barmaq yalar. Dil adamı bəyan edər. Dilini zəbt edən (*damışğını bilən*) başını qurtarar. Qorxan gözə çöp düşər. Kar könlündəkin anlar. Kəsilsin iki əl ki, bir başı saxlamaya. Kor ya burda, ya Bağdadda. Korun istədiyi nədir: iki göz. Lalın dilini anası bilər. Hər saqqaldan bir tük çəksən, kosa da saqqallı olar.

Tapmaca: 54) İki qardaş var, biri yolun bu tayında oturur, biri o tayında, nə bu onu görür, nə o bunu. 55) Otuz iki quşun bir sərkdəsi var. 56) Dam dolusu ağ yarmaça (*odun parçası*).

¹Vec – vecə gələn mal, əşya.

²Şüxm olur – şumlanır.

XIX. Nisbət və (qohum-)əqrəba

Ata, ana, oğul, qız, qardaş, bacı, baba, nəvə, əmi, dayı, xala, əmioğlu, əmiqızı, dayıoğlu, dayıqızı, bibi, yeznə, giyov (*kürəkən*), mama (*bibi; mamaça*), kirvə, nəticə, qayın, qayınata, qayınana, baldız, elti (*qayınxatını, qayınarvadı*), bacanaq, kötücə (*kötükca, nəticənin (nəvə uşağının) uşağı*).

Uşaq çəməndə gəzir, oynayır, çiçək dərir və kəpənək tutur.

Mən çəməndə gəzirəm, oynayıram, çiçək dərirəm və kəpənək tuturam. Sən çəməndə gəzirsən, oynayırsan ____. Biz çəməndə gəzirik, oynayırıq ____. Siz çəməndə gəzirsiniz, oynayırınsız ____. Onlar çəməndə gəzirlər, oynayırlar ____.

Dünən uşaq çəməndə oynayırdı, çiçək dərirədi və kəpənək tuturdu.

Mən çəməndə oynayırdım, çiçək dərirədim ____. Sən çəməndə oynayırdın ____. Siz çəməndə oynayırdınız ____. Biz çəməndə oynayırdıq ____. Onlar çəməndə oynayırdılar ____.

Bala məhəbbəti

Bir uşaq küçədə yüyürdüyü yerdə atın altında qalıb qıçı sındı. Onu evə gətirəndə ufultusunun səsinə naçaq (*xəstə*) anası oyanıb ürəyi getdi. Uşaq həməən saat sızıldamağını kəsdi. Sınıqçı onun qıçını düzəldib sarıyınca ondan heç bir səs çıxmadı. Sınıqçı uşağın farağat (*sakit*) olmağına təəccüb edib xəbər aldı: “Məgər səni ayağın incitmir?”. Uşaq dedi:

“İfrat (*həddindən artıq*) əziyyət verir, amma bürüzə verə bilmirəm ki, anam eşitməsin. Onun mənə çox məhəbbəti var, mənim sızıltıma dözməz”.

Məsəllər: Bala baldan şirindir. Ata olmayan ata qədrin bilməz.

At və eşşək

Saxlarkən bir eşşəyi bir dəcəl,
Bəsləyib, artıcaq¹ qoyurmuş məhəl.

Pərvəriş eyləyib² daim himarın³,
Səhər-axşam eylər imiş tumarın.

Bu eşşəyin ancaq işi bir suya
Getmək imiş, bir də yeyib yuxuya.

Bununla belə hamı kəsdən özünü
Yaxşı bilib həm işini, sözünü.

Qaldırıb başını havaya sarı,
Qulağın, burunun tutub yuxarı.

Bəyənilib özünü, təşəxxüs edib⁴,
Yerişin yanılib⁵, yola kəc⁶ gedib.

At olmağa istər ikən yetirib,
At olmayıb eşşək özün itirib.

¹ Artıcaq – çox, həddindən artıq.

² Pərvəriş eyləyib – bəsləyib.

³ Himarın – eşşəyini.

⁴ Təşəxxüs edib – lovğalanıb.

⁵ Yanılib – dəyişib.

⁶ Kəc – əyri.

Bir arıq eşşöyi çəməndə görüb,
O zaman dayanıb gülməyə durub.

Döndərib üzünü, ağzını büzüb,
Ətinə, qanına baxmağa durub.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Bizim külfət

Bizim külfətimiz çoxdur. Mənim var atam, anam, üç qardaşım, iki bacım və bir qoca nənəm. Nənəm məni hamıdan artıq sevir və əzizləyir. Bunlardan əlavə bir dayım, iki xalam və dörd əmioğlum var, amma onlar bizdən ayrı olurlar. Atamın əlinin zəhmətilə biz güzəran edirik. Anam və bacılarım evdarlıq edirlər: silirlər, süpürürlər, xörək bişirirlər və libas (*geyim*) tikib əynimizə geydirirlər.

Qış

Qış olcağın soyuq düşür, qar yağır,
Boran olur, sular donur, az axır.

Dağları, daşları, meşəni, çölü,
Qar yağır bürüyür otları, gülü.

Gün az əsər¹ edir, zəmanə dönür,
Bürudət² çoxlaşır, yer üzü donur.

Yer donur, buxarı altına dolur,
Günün də təsiri yerə az olur.

¹Əsər – təsir.

²Bürudət – soyuqluq.

Buz tutulur, buzxanalar bağlanır,
İsti vaxta sərf etməyə saxlanır.

Sırsıra bağlayır ağaclar, çəpər,
Soyuq da eyləyir hər nəfsə¹ əsər.

Səhradan, meşədən yığışır həvam²,
Qılləyə girirlər qış fəslə təmam.

Soyuq yerdən isti yerə gedirlər,
Bəzi quşlar qışı orda edirlər.

Hər canlı üzünə bir qapı açır,
Qış fəslə soyuqdan istiyə qaçır.

Qış fəslə varlılar yaxşı dolanır,
Qəm oduna ancaq fəqir³ qalanır.

Bir yandan çörəgü libası olmur,
Bir yandan bucaqü çuvalı dolmur.

Əlsiz-ayaqsızlar, yetimlər, korlər
Təngəşir⁴, soyuqdan üşüyür övrlər⁵.

Qışda fəqir ahı oba yandırır,
Varlılar kef edir, soba yandırır.

Qaradaği yanar fəqir halına,
Zalim olar tamah etsə malına.

Həsənəliyə xan Qaradaği

---

¹Nəfsə – canlıya.

²Həvam – zərərvericilər, həşərat.

³Fəqir – kasıb.

⁴Təngəşir – təngə gəlir.

⁵Övrlər – bədənin açıq hissələri.

Daşçı

Bir cavan bir qoca ilə şerik daş qırıb cüzi mədaxil (*qazanc*) hasil edib biehtiyac (*ehtiyacsız*), rahat, farağat (*dinc*) gün keçirirdilər. Bir gün cavana bir adam düçar olub (*rast gəlib*) dedi: “Ay fəqir (*yazıq*), bir parça çörəkdən ötrü kişi özünə bu zəhməti verib canını çürütməz. Əgər mənim yoldaşlığımı qəbul etsən, asanlıqnan sənə çox nəf (*xeyir; qazanc, mənfəət*) yetirərəm və daşçılığın məşəqqətindən xilas edərəm”. Sadədil (*sadalövh*) cavan bu adamın sözünə etibar edib qocadan əl çəkdi və onun təklifinə razı oldu. Ol (*o*) adam cavanla bağa bal oğurlamağa getdilər. Bağda arı səbətlərini sındırıp balını cəm etməyə (*toplamağa*) məşğul oldular. Bağban arılarının pərakəndə (*dağılib səpələnmiş*) olmağından xəbərdar olub bir neçə adamla qafil (*qəflətən*) bağa varıb (*gəlib*) onların hər ikisini tutub divanbəyinə (*asayış keşikçisinə*) verdi.

Məsəllər: Əyrini tox görmədim, doğrunu ac. Mənə məndən olur hər nə olursa. Yaşın oduna quru da yandı.

Əhvalpürsanlıq (*əhvallaşma, hal-əhval soruşma*)

Bir sövdəgər (*tacir*) bir özgə şəhərə ticarətə getmişdi. Bir günləri o, həmsəhərlisinə (*həmsəhərlisinə*) rast gəlib xəbər aldı: “Mənim evimdən və uşaqlarımdan bir əhval bilirsənmi?”. Dedi: “Bəli, şükür Allaha, tamamən sağ və salamatdırlar”. Tacir bu hala şad olub sordu: “Görəsən, mənim Çənbər adlı itim var idi, o dururmu?”. Həmsəhəri dedi: “Xeyr, ağa, o mənim yanımda gəbərdi, sən sağ ol!”. Bazərgan (*tacir*) soruşdu: “Onun ölməyinə səbəb nə oldu?”. Həmsəhəri

dedi: “Əz bəs ki, (*çünki o qədər*) sənin atın(*m*) ətindən çox yemişdi”. Sövdəgər: “Mənim atıma nə oldu ki, öldü?”. Həmşəhri: “Mərhumə validənizin (*ananızın*) təziyəsində (*yasında*) odun, su daşımaqdan yorğun düşüb gəbərdi”. Tacir: “Məgər anam dünyadan rehlət edibdir (*köçübdür, dünyasını dəyişibdir*)?”. (*Həmşəhri:*) “Bəli, Allah ona rəhmət eləsin”. Tacir soruşdu: “Azarı (*xəstəliyi*) nə idi?”. Həmşəhri: “Zəlzələ oldu və sənin evin uçub o binəvanın (*zavallının*) üstə töküldü”.

Məsəllər: Adam adama gərəkdir. Tısbağaya xalası, hər kəşə öz balası. Düşmən səni daş ilə, sən düşməni aş ilə. Eyibsiz dost axtaran dostsuz qalar. Qonşunu iki inəkli istə ki, özün də bir inəkli olasan. Qonşuya ümid olan şamsız yatar. Min dost az, bir düşmən çox.

Təpmaca: 57) Dəryada bir gül bitib, adı yox, şirinlikdən yemək olmaz, dadı yox.

XX. Müsəlman (*Azərbaycan*) adları

Məhəmməd, Əli, Osman, Ömər, İsa, Musa, Həsən, Hüseyin, Abdulla, Kərim, Əsədulla, İbadulla, Nəsrulla, Nasirəddin, Seyfəddin, Sədrəddin, Süleyman, Şəfi, İskəndər, İsmayıl, Yusif, Qasım, Haşım, Müqim, Əziz, Məcid, Səməd, Sadiq, Əyyub, Həmid, Heydər, Qafar, Səttar, Riza (*Rza*), Rüstəm, Rəşid, Muxtar, Mahmud, Rəhim, Əhməd, Cavad, Aslan, Əmir, Azad, Şəhriyar, Şərif, Lətif, Ələkbər, Ələsgər, Səfərəli, Mühyiddin (*Mühiddin, Məhyəddin*), Zəkəriyyə, Yəhya, Məhərrəm, Əlimərdan, Murad, Fəzləli,

Cəlil, Cəlal, Rəsul, Fəthəli (*Fətəli*), Feyzulla, Vəli, Firidun, Allahyar, Abbas, Tağı, Nağı, Əbdülsalam (*Əbdüssalam*), Zülfüqar, Zeynalabdin, Nadir, Bahadur, Bəhram, Fəttah, Mustafa, Mürsəl, Abbasqulu, Mürtəza (*Murtuz*), Abutalıb, Əbdülmanaf, Səfi, Saleh, İbrahim, Qulu, Şükür, İsfəndiyar.

Dünən mən çəməndə gəzdim, oynadım, çiçək dərdim və kəpənək tutdum. Sən çəməndə gəzdin ____. O, çəməndə gəzdi ____. Biz çəməndə gəzdik ____. Siz çəməndə gəzdiniz ____. Onlar çəməndə gəzdilər ____.

Sabah mən çəməndə gəzəcəyəm, oynayacağam, çiçək dərəcəyəm və kəpənək tutacağam. Sabah sən çəməndə ____. Sabah o, çəməndə ____. Sabah biz çəməndə ____. Sabah siz çəməndə ____. Sabah onlar çəməndə ____.

Sabah mən çəməndə gəzərəm, oynaram, çiçək dərərəm və kəpənək tutaram. Sabah sən çəməndə ____. Sabah o, çəməndə ____. Sabah biz çəməndə ____. Sabah siz çəməndə ____.

Sabah sən çəməndə oyna, gəz, çiçək dər və kəpənək tut. Sabah siz çəməndə gəziniz, oynayınız ____. Sabah o, çəməndə gəzsin, oynasın ____. Sabah onlar çəməndə gəzsinlər, oynasınlar ____.

Hatəm Tainin hekayəsi

Hatəm Tai çox səxavətli, rəhmdil, insaflı və açıqsüfrəli məşhur padşah idi. Birisi ondan sual etdi ki, aya, özündən himmətdə (*comərdlikdə*) böyükrəq (*daha böyük*) bir adam gördünmü, ya eşitdinmi? Hatəm cavab verdi ki, bəli, bir gün qırx dəvə qurban kəsib ərəblərin böyükləri ilə səhraya çıxmışdım. Qayıdan vaxt gördüm ki, bir kişi bir şələ çırpı dalında şəhərə aparır. Elə ki o kişi arxasında şələ şəhərə daxil oldu, bir fəqir (*kasıb*) övrət (*arvad*) ondan təvəqqe (*xahiş*) etdi ki, Allah xatiri üçün çırpının yarısını mənə ver, uşaqlarım soyuqda qalıb. Müşarileyh (*adıçəkilən*) gətirdiyi çırpını ona verib dübarə (*ikinci dəfə*) meşəyə getdi.

Nəsihət

Olma tarik¹ dərşdən, ey nuri-cananım² Əli³!
Pəndimi⁴ eylə qəbul, ey xanü xaqanım Əli!

Var ümidim etməyə zayə⁵ əfəndi⁶ səyini,
Qoymaya dərşində bir kəm-kəsir Osmanım, Əli!

Mən səninçün eylərəm xeyri-dualar ruzü şəb⁷,
Saxlasın hişzü himayətdə Sübhanım, Əli!

¹Tarik – tərək edən.

²Nuri-cananım – gözümün nuru.

³Əli – Əliğa – Mustafa ağa Arifin oğlu.

⁴Pəndimi – öyüdümü, nəsihətimi.

⁵Zayə – zay.

⁶Əfəndi – növbəti sətirdə adıçəkilən Əliğanın müəllimi Osman –

Molla Vəli Vidadinin oğlu.

⁷Ruzü şəb – gecə-gündüz.

demişdir, ona görə halı pozulub. Əhvalından xəbərdar olub öz-özümə dedim: “Bu hövsələsi dar adama bax, neçə batman şeyi yerdən götürür, amma bir sözü götürə bilmir”.

Misal: Söz qılınc yarasından pis kar (*təsir*) edər.

Meymun və güzgü

Bir vaxt bir meymun baxıb güzgüyə,
Pis görüb surətin, saydı özgəyə.

Bir ayı durmuşdu yanında arax¹,
Böyrünə vurubən dedi: “Bəri bax.

Gör ki, bu güzgüdə nə pis sifət var,
Başı, üzü, gözü baxdıqca murdar.

Bir az buna oxşasaydım mən əgər,
Xəcalətdən olar idim dərbədən.

Amma bu sifətdə çox yoldaşım var,
Gəl bir-bir sənə göstərim təkrar”.

Ayı dedi: “Yoldaşını sayıncə,
Bax özünə, iyənirsən görüncə”.

Bu qissədən məlum oldu: “Hər bir kəs,
Öz eybini bilib çıxartmaya səs”.

Həsənəliyə xan Qaradağı

---

¹Arax – aralı.

Dovşan və aslan

Bir meşədə aslandan başqa hər qism (*cür, növ*) heyvan və siba (*yirtici*) var idi. Onlar çox rahat gün keçirirdilər. İttifaqən (*təsadiüfən*) həmən meşəyə bir şir gəlib heyvanatı həlak etməyə durdu. Binəvalar (*zarvallahlar*) onun cövr (*əziyyə, cəfa*) və zülmündən tamamən təngə yetişdilər.

Axırda məsləhətləşib aslandan təvəqqe (*xahiş*) etdilər ki, onları tələf etməsin. Vədə verdilər hər gün onun üçün azuqə gətirsinlər. Şir onların iltimasını (*xahişini*) qəbul edib naharın vaxtını müəyyən etdi. Cümlə heyvan (*heyvanların hamısı*) bu əmrə razı olub hər biri növbə ilə aslanın naharını gətirirdi. Növbə dovşana yetişəndə, o, müqərrər olunmuş (*qərarlaşdırılmış*) vaxtdan keçirib (*gecikib*) şirin yanına getdi. Aslan acıqlanıb ondan gec gəlməyin səbəbini sordu. O cavab verdi ki, mən öz cinsimdən birini qulluğuna gətirirdim, amma bir özgə aslan mənə düşər olub (*rastlaşib*) əlimdən aldı. Aslan bu xəbəri eşidəndə hali-təbdən (*təbii halından, hövsələdən*) çıxıb qəzəbnak (*qəzəblənmiş, acıqlı*) buyurdu ki, həmən aslanın yerini ona nişan versin. Dovşan onu bir quyu üstünə gətirib dedi ki, o aslandan çox qorxuram, mənə qucağına götür ta (*ki*), onu sənə nişan verməyə cürət edəm. Aslan dovşanı qucağına alandan sonra öz əksini suda görcək cəld özünü atdı quyuya və həmən dəm (*dərhal*) qərq oldu (*batdı*).

Məsəllər: Adın nədir Rəşid, bir de, min eşit. Heyvan ölür səməri (*mənfəəti*) qalır, insan ölür əsəri (*izi*) qalır.

XXI. Adam yaşına və sənətinə görə

Çağa (*körpə*), uşaq, cavan, ahıl, cahil, qoca, qarı, əkinçi, tacir, başmaqçı, papaqçı, pinəçi, sərbaz (*əsgər*), dilənçi, molla, müəllim, baqqal (*ərzaq dükançısı*), sərrac (*yəhər alətləri satan*), həllac (*pambıqdan mahlac ayıran usta*), çəkməçi, dərzi, bənna, çörəkçi, bostançı, dəyirmançı, dülgər, dəllək, dəllal, bəzzaz (*parçasatan*), hakim, həkim, cərrah, hambal, aşbaz, hamamçı, darğa (*mahal hakimi; bazar keşikçilərinin başçısı*), çovdar (*çörəkçi*), qazı, müəzzin, vaiz (*moizə edən*), yasavul (*asayiş keşikçisi*).

Qəlbi (yüksək, hüündür, uca) ağac. Bağımızda var (nə?) bir qəlbi ağac. Quş qondu nəyin başına? ____. Quş qondu (nəyə?) ____. Meşədə kəsdilər (nəyi?) ____. O yanaşı durub (nə ilə?) ____. Bir zad (*şey*) qalmadı meşədə kəsilən (nədən?) ____. Çox meyvə var bu qəlbi (nədə?) __.

Qəlbi ağaclar. Bağımızda var (nə?) ____. Quşlar qondular (nəyin başına?) ____. Quşlar qondu (nəyə?) ____. Meşədə kəsdilər (nəyi?) ____. Evi yaptılar (*tikdilər*) meşədə kəsilən (nədən?) ____. Armudu basdırdılar yanaşı (nə ilə?) ____. Çox meyvə var bağımızdakı (nədə?) __.

İsti çörək. Bazarda satırdılar (nə?) ____. Yarisını kəs, mənə ver (nəyin?) ____. Tamaşa et (nəyə?) ____. Yaxşı deyil yemək (nəyi?) ____. Bozbaşı yedim (nə ilə?) ____. Bir parça kəs mənə ver (nədən?) ____. İfrat (*həddindən artıq çox*) duz var (nədə?) __.

İsti çörəklər. Bazarda satılır (nə?) __.

Ahu (*ceyran*) və dərviş

Bir ahunun balaları qırılıb,
Süd varkən əmcəyində nə qılıb¹?

Bir meşədə tapıb iki qurdbeçə²,
Süd verib anatək, gəlibdir vecə.

Bu halı bir dərviş görüb nə edib,
Təccüb eyləyib, fikrə həm gedib.

Söyləyib ahuya, deyib: “Ay yazıq,
Özünə sən neyçün qazırsan qazıq³?”

Sən bilirsən bunlar sonra yekələr,
Seyd⁴ etməyə əvvəl səni təkələr⁵?”.

“Doğrudur sözlərin, – deyib dərvişə, –
Qeydkeşlik amma mənədir peşə.

Nə qədər məməmin südlü çağıdır,
Əlimdə qüdrətim, canım sağdır.

Möhtac ikən mənə mənim düşmənim,
Gərəkdir xeyrimi görsün ol mənim.

İqtizai-təbim⁶ budur, belədir,
Seçməzəm düşməni dostdan, elədir”.

Həsənəliyə xan Qaradaği

¹Qılıb – edib.

²Qurdbeçə – canavar balası.

³Qazıq – quyu.

⁴Seyd – ov.

⁵Təkələr – təkləyər.

⁶İqtizai-təbim – xislətim.

Ziraət (əkinçilik, kənd təsərrüfatı, əkin)

İnsana məişət verən (*insanın yaşamasını mümkün edən*) yer (*torpaq*) olduğunda şəkk-şübhə yoxdur. Yerin bizə verdiyi xörəyin (*məhsulun*) ümdəsi taxıdır. Adam gərək çox çalışsın ki, yer də çayır-alaf əvəzinə ona taxıl versin.

Yeri əkirlər kotan, ya cütlə. Xış dayazdan (*çox da dərin olmadan*) şum edir (*şumlayır*) və ona qoşurlar bir cüt öküz, ya kəl. Kotanı qoşurlar xam yer əkəndə və dərin şum edəndə. Kotanı çəkir iki cütdən səkkiz cütə qədər kəl, ya öküz. Bu axır vaxtda elə kotan icad ediblər ki, onu rahat iki at, ya bir cüt öküz sürür.

Yeri bir neçə dəfə əkəndə qüvvətdən düşür, ona görə peyin səpib onu qüvvətə gətirirlər. Xam yerə peyin səpmək lazım deyil. Yeri şum edəndən sonra malalayır (hamarlayırlar) ki, yekə kəsəklər əzilib xırdalansın və ondan (*sonra*) toxum səpirlər. Taxılı əkirlər payızda və yainki (*ya da*) yazda. Bahar fəslə əkirlər arpa, darı, qarğıdalı və yazlıq buğda. Bunlardan əlavə, aran yerlərdə yazda (*ehtimalən payızda*) çəltik bağlayırlar. Payız(*da*) əkilən taxıla payızlıq deyirlər. Payızlıq qış düşməmiş göyərək yaşıl məxmər kimi şumların (*şumlanmış torpağın*) üstünü örtür. Qar yağanda körpə taxıl soyuqdan saralır, amma bununla belə qar taxıla ziyan etmir, zira ki (*çünki*), onun altında taxıl yaxşı kök atır və donmur. Yazda qar əriyib isti yerə əsər (*təsir*) edəndə, payızlıq yenə göyərək şumlara zinət (*gözellik*) verir – çiçəklər, çayırlar, otlar çəmənli, dağları bəzəyən kimi. Payızlığın qorxusu ancaq sazaqdandır (*şaxtadandır*). Əgər qar yağmamış quru soyuq (*şaxta*) düşsə, körpə taxıl donub zayə (*zay*) olar.

Qarı və pişik

Nəql edirlər ki, bir kasıb qarının bir pişiyi var idi ki, nə vaxt əlinə bir parça çörək düşsəydi, ona qənaət edərdi (*qane olardı*). Əgər bəxti mədədkarlıq (*köməklilik, yardım*) edib bir kəsəyən (*siçan*) tutsaydı, adam xəzinə tapan kimi (*pişik*) şad olurdu və bir həftə onun dadı damağından getməzdi. Bir gün damın üstə çıxıb gördü ki, qonşunun divarının üstə bir pişik yırtıcı aslan kimi xüraman (*naz-qəmzə ilə*) gəzir. Çün qarının pişiyi öz həmcinsini o köklükdə gördü (*gördüyünə görə*) dedi ki, sən nə səbəbdən belə kök və lətif (*qəşəng*) olubsan? O cavab verdi ki, mən padşahın süfrəsindən yağlı çörəkdən, ətdən hər gün götürüb yeyirəm və gələn günəyə xatircəm və çağ (*kefi kök*) gəzirəm. Qarının pişiyi soruşdu: “Çağ (*təzə; yağlı*) ət, yağlı çörək necə olur? Mən bu vaxtəcan şorbədən, kəsəyəndən başqa bir zad (*şey*) görməmişəm”. O biri pişik dedi: “O səbəbdəndir ki, səni hörümçəkdən seçmək olmaz, pişiklik nişanından sənə ancaq iki qulaq və bir quyruq vardır. Əgər padşahın bargahını (*sarayını*) görsən və onun təamlarından (*yeməklərindən*) bir qədər dadsan, olur ki, çürümüş sümüklərin cana gələ”. Qarının pişiyi ona yalvarıb dedi ki, ay qardaş, səninlə qonşu və həmcinslik haqqım var, nə olur ki, mürüvvət (*kışilik*) edib bu dəfə məni də aparasan. Qonşu pişiyinin ona rəhmi gəlib vədə verdi ki, bu növbə (*dəfa*) onsuz getməsin.

Qarının pişiyi bu sözün müjdəsindən guya (*elə bil*) bir təzə can tapdı. Damdan aşağı düşüb bu halın surətini (*söhbəti olduğu kimi*) qarına nəql etdi. Qarı nəsihətlə ona dedi: “Ay biçarə (*zavallı*)! Özgə sözünə aldanma, qənaət guşəsini (*azlığa qane olmaq vərdişini*) əlindən buraxma, Allaha şükür elə, otur yerində”. Pişiyin başına sultanın xonçasının

(*süfrəsinin*) sevdası (*fikri, arzusu*) elə düşmüşdü ki, qarının öyüdü ona əsər (*təsir*) etmədi. O biri gün həmcinsi ilə bir yerdə özünü padşahın imarətinin qapısına yetirdi. İttifaqən (*təsadiüfən*) bunlar ora yetişəndən bir gün irəli (*önca*) pişiklər padşahın süfrəsinin üstə yığılıb çox səsküy edib qonaqlarını təngə gətirmişdi. Ona görə padşah hökm etmişdi ki, bir neçə adam əllərində yay-ox qapıda dursunlar, ta (*nə vaxt hər*) hansı pişik ki, cürətlə süfrənin üstə gəlsə, oxlasınlar. Qarının pişiyi çün təamın iyini eşidib (*yeməklərin aatrini duyduğuna görə*) biixtiyar (*qeyri-ixtiyari*) özünü süfrənin üstə saldı. Bir loğma yeməmişdi ki, döşünə bir ox vurdular. Pişik qana bələnmiş daxmaya qayıdıb əhd etdi ki, bu bələdan qurtarsa, bir də qarının evindən dıışıarı (*kənara*) çıxmasın.

Məsəllər: Azacıq aşım, ağrımaz başım. Öz doşabına qənaət etmək (*qane olmaq*) özgənin balından yaxşıdır.

Kasıb

Bir şəxsın zindəğanlığı (*yaşayışı, həyattərzi*) çox məşəqqətlə keçirdi. O, zillət çəkməyə səbir edib hamballıqnan Allahın verən günü bir qədər pul qazanıb şükür və səna ilə külfətini saxlayırdı. (*O*) vaxtı ki, Allah-taala və təbarək ona bir oğul əta etdi, o kişi özünün və sair uşaqlarının boğazından kəsib onu məktəbə qoyub oxutdu. Oğlan ata və anasının üsrətlə (*çətinliklə*) dolanmağını və onun yolunda etdikləri səyi görüb bir mərtəbə də (*daha da artıq*) cidd-cəhd etdi ki, həddi-bülüğa yetəndə neçə elmi tamam etdi fəşahət və bələğət (*gözəl nitq*) sahibi oldu. Padşahi-zaman (*o dövriin padşahı*) hambal oğlunun artıq (*dərəcədə, çox*) kamallı

olduğunu görüb ona uca mənşəb verdi və ziyadə (*yüksək*) məvacib təyin etdi. Oğlan atasını hamballıqdan və qalan külfətlərini zillətdən xilas edib ağ günə çıxartdı.

Məsəllər: Adamın başına nə gəlsə, dilindən gələr. Adam odur ki, iqrarından (*dilə gətirdiyi sözdən*) dönməyə. İki canbaz (*kəndirbaz*) bir ipdə oynamaz. İki keçə bir gəmini batırar. Başda oturan bəy olmaz. Yaxşılıq bilməyən adam adam yerinə sayılmaz.

XXII. Nə ilə nə qayırlar (*edirlər*)?

Kərki ilə yonurlar. Balta ilə yarırırlar. Bıçqı (*mişar*) ilə bıçqılayırlar (*mişarlayırlar*). Qələmlə ____. Çin (*oraq*) ilə ____. Daraqla ____. Kərənti (*ot çalmaq üçün alət*) ilə ____. Dəryazla (*ot çalmaq üçün alətlə*) ____. Qıfıl ilə ____. Qaşığı ilə ____. Əl ilə, ağız ilə ____. Göz ilə, dil ilə ____. Ayaq ilə ____. Qulaq ilə ____. Bıçaq ilə ____. Maşa ilə ____. Qamçı ilə ____. Külüng ilə ____. Dəhrə ilə ____. İynə ilə ____. Mala ilə, yaba ilə ____. Biz ilə ____. Vəl ilə ____. Ələk ilə __.

Beş barmaq. Hər əlimizdə var (nə?) ____. Dırnaqları var (nəyin) ____. İşin çoxusunda biz möhtac oluruq (nəyə?) ____. İş görməkdən ötrü Allah-taala bizə əta edib (nəyi?) ____. Plovu yeyirik (nə ilə?) ____. İnsana nəf (*xeyir, mənfəət*) gəlir (nədən?) ____. Güc var (nədə?) __.

On beş alma. Bu ağacda var (nə?) ____. Çox gəliri yoxdur (nəyin?) ____. Uşağın gözü düşdü (nəyə?) ____. Bağban satdı (nəyi?) ____. Çox dövlət qazanmaq olmaz (nə ilə?) ____. Birisi düşdü yerə (nədən?) __.

Uşaq. Bağda oynayır (kim?) ____. Yaxşı kitabı var (kimin?) ____. Qələmi verdilər (kimə?) ____. İt tutdu (kimi?) ____. Dəftəri aldılar (kimdən?) ____. Dayə getdi bağa (kimlə?) ____. Bir qələmdan (*qələmqabı*) var (kimdə?) ____.

Od

Günlərin bir günündə Məhərrəm əmini ovda yağış tutub sümüyünədək islatdı. Elə ki yağış kəsildi, Məhərrəm əmi çaxmaqdaşı və qovu (*qıgılcımdan alıxan maddəni*) kisədən çıxardı və bir az cırpı yığıb ocaq qaladı qızınsın. Sonra tutduğu qırqovulun birini yolub kabab etdi. Məhərrəm əmi (*qırqovulun*) döşünü oda verib kabab şişini hərlədikdə öz-özünə fikir edirdi (*fikirləşirdi*): “Görəsən, odsuz insan necə olardı? Çörək bişirəcəksən od gərək, bir şeyi qaynadacaqsan – odsuz məttəlsən, dəmirçi, misgər, zərgər, heç biri odsuz bir şeyi qayıra (*düzəldə*) bilməzdi. Bunlardan maəda (*başqa*) nə qədər karxanalar (*fabriklər, zavodlar*), maşınlar odun dövlətindən (*hesabına*) işləyir. Odsuz nə papır (*qatar*) quruda, nə buğ (*buxar mühərrikli*) gəmiləri (*paroxod*) suda gəzə bilərdi. Odun hədsiz nəfindən (*xeyrindən, mənfəətindən*) savayı zərəri də çox olur. Nə qədər evlər, dükanlar, karxanalar, hətta bəzi vaxt bütün köy və ya kənd, şəhər də oddan puça çıxır. Əslinə baxsan, yangıya ümdə səbəb adam özü olur. Hərgah (*əgər*) odla diqqətlə rəftar edəsən, yangı ifrat az ittifaq düşər (*təsadiüf edər, baş verər*). Hər kəs odu işlətməyi bacarır, xeyir görür, amma o adam ki, köntöylüyünə salır, od ona tənbeh edir (*onu cəzalandırır*)”.

Samavar

Çaysız gecələr ərşə¹ çıxar nalövü zarım²,
Ey-vay samavarım!

Hər rəh³ bilirəm, gəlməyəcək səbrü qərarım,
Ey-vay samavarım!

Hər vaxt ki, gündüz səni məclisdə qurardıq,
Baxdıqca doyardıq!

Yoldaşlara əlhəqq⁴ sən idin şamü naharım,
Ey-vay samavarım!

Çəkdi mənim, ey lalə, əcəb sinəmə min dağ,
Qaldım sənə müştəq⁵!

Nə növ ilə bilməm keçəcəkdir şəbi-tarım⁶,
Ey-vay samavarım!

Ey istəkanım, qəhvəxorum⁷, tənqi-büllurum⁸,
Rəf oldu qürurum!

Axır, düzülün çevrəmə, boş qaldı kənarım,
Ey-vay samavarım!

---

¹Ərşə – göyə.

²Nalövü zarım – ağlayıb sızlamağım.

³Rəh – yol.

⁴Əlhəqq – həqiqətən.

⁵Müştəq – həsrət.

⁶Şəbi-tarım – qaranlıq gecəm.

⁷Qəhvəxorum – fincanım.

⁸Tənqi-büllurum – büllur qabım.

Yoldaşa dedim: “Yatma ki, bir zadım olur fövt¹,
İnnən-növm əxül-mövt²!”

Dedi: “Ərəbi söyləmə, hafız olu Tarım³,
Ey-vay samavarım!”.

Əbülhəsən Raci

Meymun

Bir meymunun qocalıqdan gözü zəif olmuşdur. Meymun xalqdan eşitmişdi ki, ahıl adam gözünə eynək taxsa, yaxşı görər. Bu qəsd ilə meymun yarım dəst çəsmək (*tək göz üçün eynək, monokl*) tapıb, gah başına geydi, gah quyruğuna taxdı, gah iylədi, gah yaladı. Xülasə, nə qədər çalışdısa, gözlükdən bir səməərə (*fayda*) görmədi. Belə olan surətdə çəsməkləri daşa çıxıb əzdi və dedi: “Mən bundan bir tük qədəri nəf (*xeyir*) görmədim, doğrudur ki, insan sözünə inanmaq olmaz və hər kəs inansa, o da axmaqdır”.

¹ Bir zadım olur fövt – nəyimsə əskilər.

² İnnən-növm əxül-mövt – yuxu ölümə qardaşdır (hədis).

³ Hafız olu Tarım – Allah qorusun.

Ovçu dovşan

Bir neçə dərrəndələr¹ bir ayını ovlayıb,
Cəmvar ikən² hər biri dişlərini sovlayıb³.

Yıxıb, boğub, sürüyüb, bir səhrada salıblar,
Öldürdülər ayını, təqsiminə⁴ qalıblar.

Hər kəs hardan istəyir öz payını götürsün,
Şərt belə olubdur, yesin ondan ötürsün.

Dovşan gəlib yapışıb qulağından ayının:
“Mənim payım, – söyləyib, – budur. Lənət xainin!”.

Hamı birdən “pəh” edib, ona “çaşı⁵” deyiblər,
Gah çığırub üstünə, ona gah söyləyiblər:

“Heç kəs səni ov edən görməyibdir”, – deyiblər,
Tüpürüblər üzünə, gahi basıb döyüblər.

Dovşan deyib: “Qardaşlar, durun, bircə sözümü
Deyim, zəmmü söyüşdən⁶ qoyun açım gözümü.

Mən deyildim meşədən bu səhraya döndərən,
O ayını düz qovub üstünüzə göndərən?

Bundan artıq iş olur, məndən nə istəyirsiniz,
Utanmayıb bu qədər məni də pisliyorsunuz?”.

¹Dərrəndələr – yırtıcılar, vəhşilər.

²Cəmvar ikən – toplaşmışkən.

³Sovlayıb – işə salıb.

⁴Təqsiminə – bölgüsünə.

⁵Çaşı – çəpgöz.

⁶Zəmmü söyüşdən – məzəmmət və söyüşdən.

Bu sözləri eşitcək qəhqəhəylə gülüşüb,
Dərrəndələr ayını onda durub bölüşüb.

Özün öyməyə görə o ayının qulağın
Dovşana pay çıxıblar, paylayıblar qalanın.

Özün öyən kimsəyə hərçənd ki, gülərlər,
Amma bölgü zamanı payın düzcə bölərlər.

Həsənəliyə xan Qaradağı

Zəhmətsevən ayı

Bir dəfə ayı gördü ki, bir kişi sağanaq (*çənbər*) qayırib (*düzəldib*) satmaqla çox pul qazanır. Ayı da istədi ki, həməni peşə ilə güzəran etsin. Üz qoyub meşəyə ağaclardan qırıb başladı öyməyə, amma onu mənzurunda (*nəzərində*) tutmadı ki, qol zoruna (*gücünə*) salmaqla iş hasil olmaz, gərəkdir hər bir işi səbirlə görəsən. Bir xeyli əzab çəkib gördü ki, ağac qırmaqla bu işi bacara bilməyəcək. Sağanaqçının (*çənbər düzəldənin, qasnaqçının*) yanına gedib xəbər aldı: “Səbəb nədir ki, sən məndən gücsüz ola-ola bu qədər sağanaq qayıra bilirsən, amma mən sübhdən axşamədək çalışdım, birin də qayıra bilmədim?”. Kişi cavab verdi ki, sən qol zoruna (*gücünə*) salırsan, amma iş qüvvətdə deyil, bəlkə, səbirdə və mahirlikdədir, o da ki çifayda (*nə fayda*), səndə tapılmaz.

Məsəllər: Əl əli yuyur, əl də üzü. Tək əldən səs çıxmaz. Xətə məndən, əta səndən. Zəhmətsiz bal yeməzlər. Hər işin sonu. Hər işini bab (*qaydası ilə*) elə, görən desin: “Habelə (*bax belə, afərin*)!”.

Tapmaca: 58) Bir qutum var firəngi (“fransız”, *Avropadan*, *yəni uzaqdan gələn*), özü açılar, özü yumular, heç kəs bilməz onun fəndini (*sirrini*).

XXIII. İnsanın peşəsi

Müəllim dərs verər. Şagird təlim alar. Cütçü yer əkər. Bostançı ____. Dülgər ____. Ovçu ____. Başmaqçı ____. Balıqçı ____. Bənnə ____. Həkim ____. Cildsaz (*cildçi*) ____. Dəmirçi ____. Molla ____. Bağban ____. Sövdəgər (*tacir*) ____. Dərzi ____. Baqqal (*ərzaq dükançısı*) ____. Sərrac (*yəhər alətləri satan*) ____. Həllac (*pambıqdan mahlıç ayıran usta*) ____. Şərbaf (*nazik saplardan tikmə tikən usta*) ____. Dəllək ____. Dəllal ____. Sərraf (*pul dəyişən adam; qiymətli şeylər taciri*) ____. Boyaqçı ____. Çörəkçi ____. Əttar (*ətirli şeylər, ədavət və s. satan adam*) __.

Yoldaşımın atası. Çox yaxşı adamdır (kim?) ____. Bir sarı atı var (kimin?) ____. Bu məktubu apar ver (kimə?) ____. Dünən mən gördüm (kimi?) ____. Əhməd gedirdi (kimnən?) ____. Kitabı gətirdi (kimdən?) ____. Yaxşı at var (kimdə?) __.

Sənin kitabın. Cildi söküldü (nəyin?) ____. Mən möhtac deyiləm (nəyinə?) ____. Mən itirdim (nəyini?) ____. Vərəq düşdü (nəyindən?) ____. Dəftəri verdim (nəyinlə?) ____. Şəkil varmı (nəyində?) __.

Mənim qardaşım. Bu kitab (kimindir?) ____. Qələmi apar ver (kimə?) ____. Sən tanıyırsan (kimi?) ____. Əhməd getdi bazara (kimnən?) ____. Dəftəri gətirdilər (kimdən?) ____. Bir yaxşı (*nəfis, qədim, nadir*) Quran var (kimdə?) __.

Həkim

İran padşahlarından birisi Həzrəti-Mustafa əleyhissələmin vaxtında Ərəbistana bir kamil həkim təyin edib göndərmişdi. Təbib bir neçə il orada qalıb gördü ki, bir kəs onun yanına gəlib dərman istəmir. Belə olan surətdə naəlac qalıb Həzrətin qulluğuna gedib ərz etdi ki, məni buraya göndəriblər xalqın naxoşlarına dərman verəm, amma bu vaxtadək bəndəni (*məni*) bir yada salan olmayıb ki, qulluğumu (*vəzifəmi*) yerinə yetirəm. Cənabi-Peyğəmbər buyurdu ki, bu tayfanın (*mü səlman ümmətinin*) adəti odur ki, iştaha dürüst gəlməsə (*gəlməyinca*) bir zad (*şey*) yeməz və xörək yeyəndə tox olmayıb süfrədən əl çəkərlər.

Uşaqlar

Yaz olcağın¹ yığışrlar uşaqlar,
Tapışrlar o vaxt yavıq-uzaqqlar².

Oynayıb, gülüşüb, deyib, danışır,
Hər kəs öz cürünü³ tapıb tanışır.

“Top-top” oynayrlar, “papaqaldıqaç”,
Gahi də “alməndə”, gah “çiling-ağac”.

Mayallaq vururlar, püştək⁴ gəlirlər,
Gah dağlara çıxıb, bağa gedirlər.

Dağlarda gəzinib çiçək yığırlar,
Gah qovurlar bir-birini tuturlar.

¹ Olcağın – gələndə, olanda.

² Yavıq-uzaqqlar – bir-birini tanıyıb-tanımayanlar.

³ Cürünü – tayını.

⁴ Püştək – atlanbac.

Bağlara girirlər, güllər dəririlər,
Bir-birinə dəstə tutub verirlər.

Görürlər bağlarda cür-cür ağacı,
Çiçəkdən başına qoyulmuş tacı.

Yaşıl geyib, hər bir ağac dikəlib,
Sərv çəkib öz qəddini düzəlib.

Sular şaqıldayıb bağda axışır,
Quşlar durub bir-birinə baxışır.

Cəh-cəh vurur, gəh¹ bülüllər oxuyur,
Bağda güllər açır, sünbül qoxuyur.

Uşaqlar şad olur bağda artıcaq,
Olur həm kefləri, damağları çaq.

Uşaqlar hərçənd yazda oynayır,
Vaxtında da gedir dərşin oxuyır.

Ağlı olan oxur, hər elmə çatar,
Ağlıolmaz gedər kəndə mal qovar.

Kamil uşaq kişi olar bu çağa²,
Başın sürtər nadan girər bucağa³.

Uşaqılıqda cocuqlara tərbiyə⁴
Gərək olsun, Qaradaği, təmşiyət⁵.

Həsənəliyə xan Qaradaği

¹Gəh – ya da ki.

²Bu çağa – bu zaman.

³Başın sürtər nadan girər bucağa – heç nə bilmədiyindən nadan başın qaşayar, küncə sıxılar.

⁴Tərbiyə – alışdırma, vərdeş etdirmə.

⁵Təmşiyət – vərdeş.

Əsgər və zərgər

Bir şəhərdə bir dövlətli zərgər var idi. Bir əsgər o zərgəri özünə dost bilib ona artıq etimad edərdi. Bir gün əsgər yolda bir kisə qızıl tapıb saydı və gördü ki, iki yüz əlli əşrəfidir. Qızılları götürüb sevinə-sevinə zərgərin yanına gəldi və dedi: “Əcəb xoşbəxtəm ki, zəhmətsiz bu qədər qızıl tapdım”. Bu sözləri deyib qızılların hamısını zərgərə tapşırırdı. Bir neçə gündən sonra qoşun adamı (*hərbçi*) qayıdıb zərgərdən pulunu istədi. Zərgər dandı və dedi: “Yalan deyirsən, nə vaxt mənə pul tapşırıdın? Mən səni özümə dost hesab edirdim və heç vaxt güman etməzdim ki, sən mənə düşmənsən! Yalandan istəyirsən ki, məndən pul alasan?”. Əsgər çarəsiz qalıb qazının hüzuruna gedib ərz etdi. Qazı soruşdu: “Şahidin varmı?”. Dedi: “Yox”. Qazı zərgəri və onun övrətini çağırıb nə qədər soruşdusa, onlar boyunlarına almadılar. Belə olan surətdə qazı dedi ki, mən bilirəm əsgər qızılları sənə təslim edib, amma sən münkir (*inkarçı, danan*) olursan, bəs (*ona görə*) sən tənbehə layiqsən (*cəzalandırılmısan*). Qazı bir sandığın içində iki nəfər adam oturdub bir hücrənin (*kiçik otağın*) içinə qoydurdu və buyurdu ki, zərgəri övrəti (*arvadı*) ilə həməən hücrədə dustaq etsinlər və desinlər ki, kişinin qızıllarını verməsə, onu sabah qətlə yetirəcəyəm. Övrət gecəyarısı ərinə dedi ki, əgər sən onun qızıllarını alıb danırsan, barı (*heç olmasa*) mənə de, görüm harada qoyubsan. Zərgər dedi: “Filan yerdə basdırmışam”. Sabahı gün qazı həmin iki nəfər şəxsi və zərgəri məhkəməyə istəyib soruşdu ki, zərgər gecə övrəti ilə nə danışırdı.

Sandıqda gizlənənlər hər nə ki eşitmişdilər, müfəssəl (*təfsilatı ilə*) qaziya nəql etdilər. Qazı adam göndərib qızilları tapdırıb gətirdi və yiyəsinə verdi, sonra zərgərə lazım olan tənbehi etdi (*cəzanı verdi*).

Məsəl: Əmanətə xəyanət olmaz.

Qarğa və tülkü

Bir qarğaya hardan Allah yetirdi
Bir tükə pendiri, işin bitirdi.

O pendiri qarğa göt(*ür*)dü dikləndi,
Naharüçün bir ağacda əyləndi.

Bu dəmdə bir tülkü gördü pendiri,
Keçərkən pendirin oldu əsiri.

Quyruğun bulayıb o mühil¹ gəlib,
Ağacın dibində durub düzəlib.

Qarğadan gözünü bir dəm çəkməyib,
Kipriklərin çalıb, qaşın əyməyib.

Mehriban danışib, dilin sovlayıb,
Əfsanə söyləyib, onu tovlayıb.

Qanadın, burunun, gərdənin², gözün,
Sərasər üzvünü³ vəsf edib üzün.

Müxatəb eyləyib onu⁴, gah deyib:
“Nə gözəlsən, göyərçinim! – söyləyib.

¹Mühil – hiyləgər.

²Gərdənin – boynunu.

³Sərasər üzvünü – bütün bədən üzvlərini.

⁴Müxatəb eyləyib onu – xitab edib ona.

– Mələklərə nisbət¹ səndə səs gərək,
Ölülər dirildən bir nəfəs gərək.

Oxu, gəl utanma, gözüm nurisən,
Quşlara şahsən, mənə hurisən.

Göyçəkdir cəmalın, səsindir gözəl,
Ustadsan oxumaqda bibədəl².

Bu sözləri eşitcəyi³ özünə
Baxmayıb, aldanıb tülkü sözünə.

Boğazında bu tərifdən nəfəsi
Tutulub, bir zaman çıxmayıb səsi.

Şadlığında onun başı fırlanıb,
Quruyub boğazı, gəlu⁴ kirlənib⁵.

Nəvazişedici tülkü sözüylə,
İtirib özünü görən gözüylə.

Ağzın açıb qarğa çıxardıb səsin,
Pendir düşüb, tülkü kəsib nəfəsin.

Qırıldadı qarğa ki, qarğa idi,
Həncəreyi-qarğa⁶ çü⁷ onda idi.

Qaldı tərif bir pendirə hər nə var,
Tülkü oldu bu hiylədə payidar⁸.

Həsənəliğa xan Qaradaği

¹Nisbət – oxşar.

²Bibədəl – əvəzi olmayan.

³Eşitcəyin – eşidərkən.

⁴Gəlu – boğaz.

⁵Kirlənib – tutulub.

⁶Həncəreyi-qarğa – qarğaya məxsus qırtlaq.

⁷Çü – çünki.

⁸Payidar – pay sahibi.

Məsəllər: İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü qara. İki gülüşənin biri yıxılar. Oğrudan qalanı da falçı aparar. Bacarana baş qurban. Çox yaşayan çox bilməz, çox gözən çox bilər. Qorx o adamdan ki, qorxmaz Allahdan. Kişinin hörməti öz əlindədir. Kənd kovxasız (*kəndxudasız*) olmaz. Hər adam öz eybini bilməz.

XXIV. Şeyləri nə qayırlar (*edirlər*)?

Taxılı biçirlər, amma qoyunu qırırırlar. Şalı ölçürlər, amma pulu sanayırlar (*sayırlar*). Otu biçirlər, ya çalırlar, amma başın tükünü ____. İpi əyirirlər (*ip halına salırlar*), amma corabı ____. Libası (*geyimi*) tikirlər, amma mahudu ____. Suyu içirlər, amma çörəyi ____. Qovurmanı qovururlar, amma plovu ____. Məktubu yazırlar, amma kitabı ____.

Tikirdi. Kim? Dərzi. Nə? Çuxa. Harada? Öz dükanında. Haçan? Dünən. Nə tövr (*nə təhər, necə*)? Çox cəld. Dünən dərzi öz dükanında çox cəld çuxa tikirdi.

Qayırdı (*düzəldirdi*). Kim, nə, harada, nə tövr (*nə təhər, necə*)?

Yazdı. Kim, nə, kimə, nə tövr (*nə təhər, necə*), nə vaxt, nə ilə, harada?

Yazırdı. Kim, harada, nə, nə ilə, haçan?

Dururdular. Kim, harada, nə vaxt, niyə?

Gedirdilər atlı. Kim, haradan, haraya, havaxt, nə tövr (*nə təhər, necə*)?

Başmaqçı tikir. Nə, nədən, nə tövr (*nə təhər, necə*), havaxt, kim üçün, nə ilə?

Oynayırlar. Nəyədə (*harada*), kim ilə, nə tövr (*nə təhər, necə*), nə vaxt?

Bülbül və qarınca (*qarışqa*)

Bir bülbül çox çiçəkli və güllü bağçada bir ağacın budağında yuva tikmişdi və bir qarınca (*qarışqa*) həməən ağacın dibində vətən tutmuşdu (*yuva salmışdı*). Bülbül günlərini qızılgülün həvəsi ilə könül şad edən nəğmələr oxuyub keçirərdi, amma qarınca (*qarışqa*) özünə qış azuqəsi yığmağa məşğul idi. (O) vaxtı ki, yaz və yay çıxdı, payız axıra yetişdi, çiçəklər soldu, xəzan yeli əsib pamal etdi gül-sünbülü, soyuq əsər (*təsir*) edib ağacların yarpağını töküüb xəzəl etdi, bülbül bağçanı dörd tərəfin dolanıb aradı və yemək üçün bir şey tapa bilmədi. Bu halda birdən yadına düşdü ki, o, yuva tikdiyi ağacın altında bir qarınca (*qarışqa*) yuva qayırib (*salıb*) danə (*dən*) cəm edərdi (*yığardı*). “Qonşuluq səbəbi ilə onun yanına gedib dərdimi izhar edərəm, bəlkə topladığı ruzidən bir qədər mənə verə?” (– *öz-özünə düşündü*). Bülbül bu qəsd ilə qarıncanın (*qarışqanın*) yanına gəlib dedi: “Əzizim, gözüüm nuru! Mən filan vaxtı ömrümü sərf etdim güllərin, çiçəklərin havasına, mahnı çağırıb zəngulə vurmağa, gələcək günlərimi əsla yada salmadım, amma sən zirəklik edib vaxtında qış azuqəsini topladın. Nə olur ki, mənə də ondan bir az verəsən, bəlkə dövlətindən (*sənin topladığın nemətlə*) yaza çıxam”. Qarınca (*qarışqa*) hərçənd onun təvəqqesini (*xahişini*) qəbul etdi, amma dedi: “Gecə və gündüz güllü tərəü tazə (*təzə və tərəvətli*) görüb nalə edəndə, nə üçün gələcək günlərini fikir etmədin (*fikirləşmədin*) və xəyalına gətirmədin ki, hər baharın bir payızı olar?”.

Tülkü və qurd

Bir tülkiyi-kühənsalə¹ gedirdi
Qismət üçün seyri-aləm² edirdi.

Obadan kənara gördü ittifaq³,
Atıblar səhraya bir quyruqi-çaq⁴.

Diqqət ilə baxıb tələni seçdi,
Yavığa⁵ düşməyib uzaqdan keçdi.

Gəzərkən oldu bir qurda düçar⁶,
Dedi: “Fılan yerdə yaxşı tömə⁷ var”.

Biçarəni çəkə-çəkə gətirdi,
Bir az qalmışdı quyruğu gördi.

Dedi: “Təəccübəm, sən belə şeyə
Düçar oldun⁸, özün yemədin niyə?”.

Dedi: “Var boynumda qəza orucum,
Tutmuşam ki, saqit ola⁹ borcum”.

Soxuldu quyruğu yerdən götürə,
Neçə gündü naharsızdı, ötürə.

---

¹Tülkiyi-kühənsalə – qocalmış tülkü.

²Seyri-aləm – aləmi seyr.

³İttifaq – təsadüfən.

⁴Quyruqi-çaq – kök quyruq.

⁵Yavığa – yaxına.

⁶Düçar – rast gəldi.

⁷Tömə – yemək.

⁸Düçar oldun – tapdın.

⁹Saqit ola – ödənilsin.

Çırtlayıb payına³ tələ oldu bənd⁴,
O yana-bu yana tullandı hərçənd.

Nə qədər güc verdi, götürmədi əl.
Kəsilib əlacı, qaldı məəttəl.

Tülkünün əlinə düşüb girəvə,
Quyruğu yeyirdi çox sevə-sevə.

Dedi: “Sən deyirdin orucam bayaq,
Nədəndir yeyirsən indi bu sayaq?”.

Dedi: “Oruc idim, amma bu axşam,
Təzə ayı görüb etmişəm bayram”.

Hiyləsinə o pürfənin⁵ inandı,
“Bəs mənim bayramım, – dedi, – haçandı?”.

“Sənin də bayramın sahibi-tələ
Gələndədir, tələsmə hələ.

Qasım bəy Zakir

¹ Payına – ayağına.

² Oldu bənd – qapandı.

³ Pürfənin – hiyləgərin, kələkbazın.

Balta və bıçqı (*mişar*)

Nəql edirlər ki, günlərin bir günündə iki nəfər yoldaş – Həsən və Hüseyin, birisi balta və o biri də bıçqı götürüb meşəyə rəvan oldular. Meşəyə daxil olandan sonra könülləri sevən bir ağac seçdilər ki, kəssinlər. Həsən istədi ki, ağacı baltayla kəssin. Hüseyin razı olmayıb bıçqılamaq (*mişarlamaq*) xahiş etdi və durdular höcətləşməyə (*başladılar mübahisə etməyə*). İttifaqən (*təsadiüfən*) meşədə bir qeyri (*başqa*) adam da var idi. Müşarileyh (*həmin adam*) bunların əhvalından xəbərdar olandan sonra sülh binası qoydu (*barışdırmaq istədi*) və dedi: “Hərgah balta itidir (*balta itidirsə*), onunla kəsin və illa (*yox, əgər*) bıçqı (*mişar*) iti isə, bıçqı ilə”. Elə ki gördü sözü onlara təsir etmədi, özü baltanı qapıb başladı ağacı kəsməyə (*baltalamağa*). Nə qədər çalışdısa, ağacdən bir qaxmaq da qoparda bilmədi, çünki balta nəhayət (*olduqca*) küt idi və onu qoyub bıçqıya (*mişara*) əl atdı. Qəzara (*belə oldu ki,*) mişar baltadan da küt çıxdı. Belə olan surətdə dedi: “Qərribə axmaqısınız, balta kəsməz, bıçqı əsla kar etməz, durub höcət başlarsınız. Səlah (*məsləhət*) budur ki, cəhldən (*cəhalətdən, boş-boş işlərdən*) əl çəkib alətləri sazlayasınız, nəinki işi qoyub qalmaqla edəsiniz”.

Yoldaşlıqda gər olmaya ittifaq,
Əmrlər yeriməz¹, olunar nifaq.

Düz gətirməz əhli-nifaq işləri.
Ağrılar başları, sınar dişləri.

Həsənəliyə xan Qaradaği

¹Əmrlər yeriməz – işlər getməz.

Bir sirri-İlahi

Tacirin biri bazara gedəndə yağış onu bərk islatdı. Biçarə bu çağda “Pərvərdigara, nə müsibətə məni saldın! Bir gözəl və xoş hava ehsan etsəydin nə olardı?” – deyib kisəsini gzlətdi. Bu sırada keçdiyi orman içində olan quldurlardan birisi tufəngi bunun üzünə çərtdi (*çaxdı*), amma bəxtindən açılmadı. Əgər barıt islanmasaydı, işi bitəcəkdə və övrəti (*arvadı*), balaları düzdə (*yyəsisiz, heçnasiz*) qalacaqdı. Tacir atı qamçılıyib qaçar və deyər: “Ya Rəbb! Xəta etdim, zira (*çünki*) səbir etməyib baisi-xilasım (*xilasıma səbəb*) olan yağışdan şikayət etdim! Şükür Sənin məsləhətinə! Yaratdığın şeylərdə mövcud olan sirr və hikmət Sənə gün kimi zahirdir (*aydındır*)”.

Cəfərin hekayəsi

Qədim vaxtda ərəb tayfasının içində bir Cəfər namında (*adında*) pək (*çox*) fəqir (*kasıb*) bir uşaq var idi. O kiçikliyindən təhsili-elmə (*elm öyrənməyə*) davam edərdi. Oxumaq və yazmaq ona qayət güc (*çox çətinliklə*) gəlırsə də, yenə gün-gündən elm əxz (*əldə*) etmək üçün onda tükənməz arzu peyda olurdu. Özü olan qəsəbədə artıq (*çox*) qabil (*qabiliyyətli*) və kamil alim olmamağından neçə gün payı-piyada (*ayaqla, piyada*) yol gedib özünü Bağdad şəhərinə yetirdi ki, orada olan kamil alimlərdən-filosoflardan dərs oxusun. Amma nə çarə ki, əsbabi-məişətini (*məişət əşyalarını, gündəlik tələbatı*) tədarük etmək üçün çalışmağa məcbur oldu. Nə etsin: işləsə, məktəbə gedəməz, işləməsə, yaşamazdı. Nəhayət, gündüzləri məktəbə getməyə, gecələri də bir bağçaya su daşımağa qərar verdi. Bu

hal ilə gecə nəfəqəsini (*pulunu*) qazanırdı, gündüzün də dərsinə davam edə bilirdi. Cəfərin fəqir halını bilənlər hər gün vaxt və zamanla məktəbdə hazır olduğunu görcək, təəccüb edib heyrətdə qalardılar. Biçarənin bu halı ta məmləkət valisinə qədər ixbar olundu (*çatdırıldı*). Vali Cəfəri hüzuruna gətirib dolanmağını təhqiq etdirib, elmə olan həvəsi və arzusuna təəccüb etdi və buyurdu ki, ona layiqincə rizq (*azuqə, vəsait, pul*) və olmağa yer (*yaşayış evi*) müəyyən etsinlər ta ki, o, təhsili-elmi tamam etsin.

XXV. Heyvanların hərəkəti və səsi

At yüyürər, amma ilan sürünər. Balıq üzər, amma göyərçin ____. Dovşan sıçrar, amma adam ____. At kişnəyər, amma qoyun ____. Eşşək anqırar, amma inək ____. Pişik miyoldar, amma it ____. Bülbül oxuyar, amma xoruz ____. Toyuq qaqqıldayar, amma qurbağa ____. Arı dızıldayar, amma siçan ____.

Ev. Ev nədir? Evi kim tikir? Evi nədən tikirlər? Evin üstündə nə var? Evin yanları nədən olur? Divarların torpaq altında olan hissəsinə nə deyirlər? Evə girməkdən ötrü divarlarda nə yeri qoyurlar? Evə işıq düşməkdən ötrü divarlarda nə qayırlar (*düzəldirlər*)? Evi nə üçün tikirlər?

Cörək. Çörəyi kim və nədən bişirir? Xəmiri nədən yoğururlar? Unu kim, harada və nədən üyüdür? Taxıl harada bitir? Taxılı kim və harada əkir? Yeri kim və nə ilə şumlayır? Taxıl yetişməkdən ötrü nə lazımdır?

Pişik və qurd

Bir dəfə ovçular bir qurdu bir kəndə saldılar. Qurd arzu edirdi ki, evlərin birisinə girib gizlənsin. Nə qədər çalışdısa, özünü bir yerə təpə bilmədi, çünki darvazalar tamamən bağlı idi. Çəpərin üstə bir pişiyi görüb başladı ona yalvarmağa: “Əzizim! Məstanım! Gözüm nuru, pişik! Amandır, de görüm, sizin adamlardan hankisi (*hansı birisi*) rəhmlidir, məni bu düşmənlərin əlindən xilas edə”. Pişik dedi: “Get Hüseynin yanına, o səni qurtarar”. Qurd dedi: “Sən dediyin doğrudur, amma çifayda (*nə fayda*), mən onun bir qoçunu aparmışam”. (*Pişik dedi:*) “Çünki (*madam ki,*) iş belə oldu, Həsəni gör, bəlkə o səni gizləyə”. Canavar dedi: “Onun tərəfinə də üz döndərə bilmərəm, çünki bir oğlağını (*çəpişini*) tələf etmişəm”. (*Pişik dedi:*) “Get Rüstəmin yanına”. Qurd bir az fikir edib (*fikirləşib*) dedi: “Allahdan gizlin deyil, səndən nə daldalayım (*gizlədim*), o məni payızdan bəri hədələyir quzusundan ötrü”. Bu sözləri pişik canavardan eşidib təəccüb etdi onun əməlinə və dedi: “Mən neyləyim ki, burada hamının yanında üzün qaradır. Pənah Allaha, get Cabbarın yanına, bəlkə onun sənə rəhmi gələ”. Qurd bir ah çəkib dilləndi: “Ey mehriban qardaş! Onun da bir danasını boğmuşam”. Pişik qeyzə gəlib (*hiddətlənib, əsəbiləşib*) dedi: “Səni burada gizlədən olmaz, zira ki (*çünki*), hərəyə bir dəfə toxunubsan. Çəkil buradan, rədd ol get! Bizim adamlar o qədər ağılsız deyillər ki, səni düşmən əlindən xilas edib başlarına bəla saxlasınlar”.

Məsəllər: Hər nə əkərsən, onu biçərsən. Döymə qapımı, döyərlər qapımı. Özgəyə quyu qazma, özün düşərsən.

Münacat

Ya Həyy¹ ki, yox dəhrdə² həmta³ Sənə əsla,
Ya hər dü cahan⁴ maliki Allah-taala!

Ya Əvvəlü Axir⁵, ya Zahirü Batin⁶,
Ya Hafizü ya Rafeü ya çərxi-müəlla⁷.

Məcmueyi-aləm⁸ həmə⁹ möhtaci-nəvalın¹⁰,
Ey lütfilə ruzidəhi-əlavü əxilla¹¹.

Molla Qədir Naci Şirvani

Yaxşı rəfiqin (*yoldaşın*) təsiri

Şeyx Sədi yaxşı yoldaşın insana olan hüsni-təsirini (*xoş təsirini*) göstərmək üçün bu sözləri söyləmişdir: “Bir gün gəzməkdə ikən ayağımın altında yarıqurumuş bir yarpaq gördüm, əlimə aldım, qayət (*çox*) gözəl və lətif (*xoş*) qoxusundan nəşvəyab (*nəşələnen, zövq alan*) olub dedi ki, sən gülmüsən, ənbərmisən ki, bu qədər lətif qoxuyursan?”. Yarpaq cavab verdi: “Xeyr, mən gül deyiləm, amma gül yarpağıyla bir müddət rəfaqat (*yoldaşlıq*) etmişəm”.

¹Həyy – Diri, Canlı, Ölməz – Allah-taalanın adlarından biri.

²Dəhrdə – dünyada.

³Həmta – bənzər, tay.

⁴Dü cahan – iki dünya.

⁵Əvvəlü Axir – Birinci və Sonuncu.

⁶Zahirü Batin – Aşkar və Gizli.

⁷Ya Hafizü ya Rafeü ya çərxi-müəlla – Ey Qoruyan və Ucaldan
və ey uca fələk.

⁸Məcmueyi-aləm – bütün kainat.

⁹Həmə – hamı.

¹⁰Möhtaci-nəvalın – bəxşişinə möhtacdır.

¹¹Ruzidəhi-əlavü əxilla – Ən ali, Ən yaxşı Ruziverən və Dost.

Timsal (*bənzətmə*)

Bir filosofdan sual etdilər ki, adamı nasıl (*necə*) bilirsiniz (*tanımaq olar*)? O cavab verdi: “Kiminlə qonuşmaqda tanış (*həmsöhbət*) olduğunu xəbər veriniz, nə tövr adamdır (*necə adam olduğunu*) söyləyim”.

Misal: Atı atın yanında bağlarsan, ya halını götürər, ya xasiyyətini.

Heç bir şeyin maddəsi itməz

Hükəmalardan (*hikmət sahiblərindən, alimlərdən*) rəvayətdir ki, heç bir şeyin maddəsi yox olmaz. Bu söz, görəsən, həqiqətdirmi? Məsələn, bir inək ot otlayır və ondan əmələ gəlir peyin, sonra o peyini səpirlər əkin yerinə. Məzkur (*qeyd olunan*) peyin çürüyüb torpaq olur və torpaqdan da əmələ gəlir taxıl. At gəbərir, cəmdəyini aparıb basdırırlar. Cəmdək də çürüyüb torpaq olur, torpaqdan da ot bitir. Otu da sair atlar yeyir.

Ağıllı və kamallı adamların əlində heç bir şeyin maddəsi fəvt olmaz (*boşa getməz*). Böyük şəhərlərdə, şinlikli (*əhalisi çox olan*) kəndlərdə çox zibil olur və bir yerdə qalmaqdan çürüyür və mütəəffin (*üfunətli*) iy ondan zahir olur. Bu tövr (*cür*) havası xarab olan yerlərdə taun, vəba və bir para (*neçə*) sirayət edən (*yoluxucu*) naxoşluqlar düşüb xalqı qırır. Kamil kimsənələr (*adamlar*) nəcisin üstünə əhəng və torpaq töküüb peyin və zibil ilə aparıb əkin yerlərinə, bağa, bağçaya və bostan yerinə tökürlər. Natəmiz şeylər çürüyüb torpağa qatışıb ziraət (*əkin*) yerini qüvvətə gətirir və bu gunə (*qayda ilə*) qüvvətlənmiş yer yaxşı məhsul verir. Çox şeyləri biz nəfsiz (*xeyirsiz*) bilib zayə (*zay*) edirik, məsələn, cımda (*cındır*),

əsgı parçası), sümük, şüşə qırıqları və sair bunlar kimi şeyləri. Amma kamallı tayfaların (*xalqların*) böyük şəhərlərində belə olmur: fəhlələr əsgini yığıb karxanaya (*fabrika, zavoda*) satırlar və orada ondan cürbəcür kağız qayırlar (*düzəldirlər*), keçəndə (*yuxarıda*) zikr olan (*qeyd olunmuş*) təriq (*üsul*) ilə. Şüşə qırıqlarını toplayıb dübarə (*təkrarən*) ondan şüşə və büllur qablar qayırlar. Doğrudur ki, insanın əlindən heç (*bir*) şey qurtarmaz. Adam, hətta eşiyə tullanan sümükdən, heyvan dırnağından, dəri parçalarından da xeyir götürür: onları cəm edib yapışqan bişirir. Hələ bu zikr olan azdır: nəzərimizdə əməlsiz (*lazımsız*) görünən sümükdən fosfor (*kükürd*) qayırb (*emal edib*) “ispişqə” (*kibrit*) başına yapışdırırlar. O səbəbdəndir ki (*ona görə*), onu bir şeyə çəkəndə alışıb yanır. Bundan maəda (*başqa*) sümüyü əzib yerə tökəndə yer ziyadə (*daha çox*) məhsul verir. Gör nədir ki, ocağın külünü də çölə atmağa heyifsilənirlər! Bəs nə edirlər? Sabunçuya və şüşə karxanasına satırlar. Yun parçanın köhnə qırıqlarını yığıb mahud karxanalarına furiş edirlər (*satırlar*). Qırıqları yuyub, didib, təzə yuna qatıb dübarə (*ikinci dəfə ondan*) mahud toxuyurlar. Xülaseyikəlam (*sözün xülasəsi*), hər bir nəzərimizdə əməlsiz (*lazımsız*) görünən şeydən ağıllı, qeyrətli və kamallı tayfalar (*xalqlar*) bir nəsnə (*şey*) qayırb (*düzəldib*) nəf (*mənfəət*) götürürlər.

Qurd və quzu

Bir gün susuz¹ bir quzu gəlib çıxıb bir çaya,
Ta ciyəri ətəşdən² yanıb düşməsin vaya.

Su içərkən ol quzu görüb bir ac qurd gəlib,
Seyd³ etməyə bəhanə bunu tapıb dikəlib.

Səslənib: “Ey namərbut⁴, necə cürət edirsən
Bulandırıb suyumu, məndən qəflət⁵ edirsən?”

Sənin bu cürətinə gör sənə mən neylərəm,
Qopardaram başını, bağrını həm teylərəm⁶!”.

Ağacda yarpaqtəki qorxusundən ol quzu
Zağ-zağ əsib, titrəyib, xirələnilib⁷ həm gözü.

Cavab verib icz ilə⁸, ərz eyləyib: “İçməzəm,
Sizdən yuxarı suyu cürət edib keçməzəm.

Ayağından aşağı, lütf elə, qıl bir nəzər,
Gör məni ki, içirəm, çaydan da etməm güzər⁹.

Mən nəçiyəm, nəkarə, bir quzuyam biçarə,
Cürət edib ağ olam sənin kimi sərdarə¹⁰?”.

---

¹Susuz – susamış.

²Ətəşdən – susuzluqdan, təşnədən.

³Seyd – ov.

⁴Namərbut – qanacaqsız.

⁵Məndən qəflət – mənə etinasızlıq.

⁶Teylərəm – deşərəm.

⁷Xirələnilib – bulanıb.

⁸İcz ilə – acizənə.

⁹Etməm güzər – keçməyəm.

¹⁰Sərdarə – başçıya, böyüyə.

Qurd dedi ol quzuya: “İtil, başım aparma,
Bir bu qədər yanşıma¹, sərt danışma, qabarma².”

Keçən yayda bir belə durub mənə qabardın,
Dəng elədin başımı sən it kimi apardın!”.

Quzu dedi: “Lütf elə, mənim bir yaşım hələ
Tamam deyil, keçən il oldum haradan belə?”.

Qurd dedi: “Sən olmasan, sənin kirvəndir, ya da
Qardaşıdır, qohumun, zənnim yapışmaz yada!

Siz hamınız şərirsiz³, mənə şər edirsiniz,
“Zərər dəysin həməvəxt⁴ deyib kin bəsləyirsiniz!

Bu cəhətdən taxsırın vardır mənim yanımda,
Yaxşı düşdün əlimə, acığın çox canımda!”.

“Mənim taxsırım nədir? – quzu dedi icz ilə,
– Allaha bax, insaf et, sən mənə gəl rəhm elə!”.

“Haçanadək günahın təhqiq eyləyim, görəim,
Vardır burda bu qədər dayanıbən mən durum?

Mən ki qurdam, sən quzu, taxsırın budur düzü,
Mən istərəm ki, yeyəm səni qurtarım sözü!”.

Bunu deyib quzuya sarı gedib yeriyib,
Birdən tutub meşəyə onu çəkib sürüyüb.

Həsənəliyə xan Qaradağı

¹Yanşıma – zəvzəmə, boş-boş danışma.

²Qabarma – üzümə durma.

³Şərirsiz – şərçisiz.

⁴Həməvəxt – hər vaxt, həmişə.

İnsanın quruda seyr etməyi (gəzməyi)

İnsan hərçənd (*baxmayaraq ki,*) çox cəld yerimdir, bununla belə bir para (*neçə*) heyvanlardan yeriməkdə geridə qalmır. Adam atın iti yerişini və yüyürüşünü görüb onu öyrədib, yəhəri belinə basıb ona süvar oldu və sonra kefi istəyən yerlərə səfər etdi. Adam buna kifayət etməyib istədi ki, at onun yükünü də aparsın-gətirsin, yerini əksin, arabasını çəksin. At insanın bu zikr olan (*qeyd olunan*) muradın (*arzusunu*) da hasil etdi. Adam atı öyrətdiyi kimi, öküzü, camışı, eşşəyi, qatırı, dəvəni də öyrədib ab-havası mötədil (*nə isti, nə soyuq*) yerlərdə işlətdi, amma o yerlərdə ki, soyuqdan, qardan zikr olan (*həmin*) heyvanlar övc etmir (*tab gətirmir*), insan onların əvəzinə maralı və iti xizəyə qoşub seyr etdi.

Şimalın soyuğuna maral tab edib işə yarıyan kimi, cənubun istisi və qumsal biyabanlarında (*səhralarda*) aclığa və susuzluğa dəyanəti (*dözümü*) və davamı olan, hər nə alaf versən yeyən dəvədir. Şükür olsun belə heyvanı xəlq edən Pərvərdigara! Dəvə on beş puda qədər yük aparıb səkkiz gün birdən ac-susuz qala bilər. Dəvəsiz Ərəbistanın səhralarında insanın seyr etməyi məhal (*mümkünsüz*) olardı, odur ki, ərəblər dəvəyə biyaban (*səhra*) gəməsi deyirlər. Bəni-Adəm (*insanlar*) ixtiyarına alıb nəinki dəvəni, atı, hətta fili də özünə tabe edib onu minir və işlədir.

Hərçənd atın üstü də rahatdır, amma adam ona da qənaətlənməyib (*qane olmayıb*) iki və dördtəkərli arabalar icad edib gəzməyə məşğul oldu. Dağları deşib dərələrdən, çaylardan körpü tikib yol saldı və üstünü daşladı.

(O) zaman ki, insan arabanı törətdi (*düzəltdi*), at qoşub

seyr etdi, durdu yenə fikir etməyə (*fikirləşməyə*) ki, ta bir şey qayırsın (*düzəltsin*) atdan da iti getsin. Doğrudur ki, axtaran tapar: insan xeyli müddət fikrə gedib axırda dəmiryol binasını (*əsasını*) qoydu (*icad etdi*). Yolları daha da hamar edib xırda daşlardan töküüb, pərdiləri (*şpalları*) köndələn yol uzununu döşəyib, sonra onun üstə relsləri bərkidib təkərli maşını (*lokomotivi*) ona atlandırıb (*üzərinə yerləşdirib*) və onun dalısına bir qatar vaqon düzüb at əvəzinə sürdü. Maşında su samovardakı kimi qaynayır və onun buğu təkərləri hərləyib saatda əlli verstadan yüzə qədər (*53 km-dən 107 km-dək*) fısqalayıb (*fısqıldayıb*) çapuk (*sürətlə, tez, cəld*) gedir. Vaqonun içində əyləşirsən rahat və fərağat (*xatircəm*), nə yağış, nə gün və nə soyuq qeydi çəkirsən. Dəmiryol müsafirlərdən (*sərnişinlərdən*) savayı pək (*olduqca*) çox şeylər də daşıyır. Elmin dövlətindən (*bəhrəsindən*) gör insan nə əcaib-qəraib şeylər ixtira edir! Odur ki, Peyğəmbər həzrətləri (*s*) buyurubdurlar ki, elmi əxz et və öyrən beşikdən qəbrədək.

Məsəllər: Yoldan çıxmaq ayıb deyil, yola gəlməmək ayıbdır. Tünd (*tez, tələsik*) gedən yolda qalar. Dağ dağa qovuşmaz, insan insana qovuşar. Qum göyərəndə, keçi ağaca çıxanda. Yeli (*küləyi*) tutmaq olmaz. Yeməyin qulu, işləməyin xəstəsi.

Tapmaca: 59) Atdım atana, dəydi kotana, dəryada balığa, düzdə ceyrana. 60) Dam üstə dana dingildər. 61) Göydən düşdü, yerə yapışdı.

XXVI. Yaxşılıq və yamanlıq

Məğrurluq, yəni lovğalıq, tənbəllik, şadlıq, zəhmət çəkmək, həsəd aparmaq, yalançılıq, xəsislik, irz (*qeyrət, iffət, ismət*) və namus, comərdlik, ləclik (*tərslik, höcətlik*), oğurluq, şükür, qəm etmək, qüssələnmək, kömək vermək, şərirlək (*şər atmaq*), qənaət, israf, kizb (*yalan*), ianət (*maddi yardım, kömək*), xəbərçilik, ibadət, səy etmək, həya, dəyanət.

At. At nə tövr (*nə təhər, necə*) heyvandır? Harada olur? Atın cəsədinin (*bədəninin*) hissələri nə tövrdür (*nə təhərdir, necədir*)? At nə yeyir? At nəyə yarıyır və bizə xeyri nədir?

Armud ağacı. Armud ağacı nə tövr (*nə təhər, necə*) nəbatatdır (*bitkidir*)? Harada bitir? Onun hissələri nə tövrdür (*nə təhərdir, necədir*)? Armud ağacı nə vaxt çiçəklənir? Meyvəsi nə vaxt yetişir? Armud ağacını nə tövr (*nə təhər, necə*) əkirlər və nə tövr (*nə təhər, necə*) becərirlər? Armud ağacından biz nə fayda götürürük?

Bizim kənd, ya şəhər. Nə tövr (*nə təhər, necə*) şəhərdir? Haradadır, – çay, ya dəniz, ya nəyin kənarındadır? Uzunluğu və eni nə qədər olar? Neçə məscidi, meydanı, küçəsi, ya kilsəsi və qeyri ümdə imarətləri (*tikililəri*) var? Şəhərin adamları nə işə məşğuldurlar?

Diltəng (*darıxan, kədərli*) adam

Birisi nəql edib deyir ki, ömrümün əvvəlindən heç yaman gün görməmişdim və diltəng olub naşükürlük etməmişdim, amma bir dəfə pulsuzluqdan ayaqyalın və çox bikef cameyə (*böyük məscidə*) getdim. İttifaqən (*təsədüfən*) orada bir qıçı yox (*qıcsız*) adama rast gəldim və öz halıma

qənaət edib (*qane olub*) Allah-taala dərgahına əl qovzayıb (*qaldırıb*) şükür-səna etdim.

Məsəllər: Səbir edənləri Tanrı dost tutar. Yaman günün ömrü az olar. Səbir cənnət açaradır.

İki yolçu

İki müsafir yola rəvan olub getdilər. Qaranlıq düşənədək bir kəndə yetişib orada gecələdilər. İttifaqən (*təsadüfən*) müşarileyhlər (*onlar*) qalan kənddə bir evə od düşür. Şamil xalqın səsini eşidib tez geyindi və istədi ki, köməyə getsin. Yoldaşı Qulu onu əyləndirib (*dayandırıb*) dedi: “Getmə yangıya (*yangı olan yerə*), gəl öz yolumuzla gedək, bizim evi yananla nə işimiz var?”. Şamil ona qulaq asmayıb üz qoydu yangı olan yerə. Yanan evə yetişdikdə gördü ki, bir övrət (*arvad*) evin qabağında durub dad-fəryad edir: “Balam vay, balam vay!”. Şamil o fəqir (*yazıq*) övrətin naləsini eşitcək alova baxmayıb özünü oda atdı. Bir az vaxtdan sonra gördülər ki, Şamil əlində iki balaca uşaq oddan çıxıb gəldi və onları fəryad edən qadına təslim etdi. Yazıq övrət əvvəl balalarını bağrına basıb üzlərindən öpdü, ondan (*sonra*) Şamilin ayağına yıxılıb razılıq etdi. Şamil mənzilə qayıdib gələndə Qulu ondan soruşdu: “Sənə kim dedi belə ağılsız işə iqdam etdin (*baş qoşdun*)?”. Şamil cavabında dedi: “Məni bu işə dəlalət edən (*yöndədən, yol göstərən*) rəhm edicilərin Rəhmdarı (*Ərhəmürrahimin – rəhm edənlərin Ən rəhmlisi olan Allah-taala*) oldu”.

Dərviş və fəqir (*kasıb*)

Keçən zamanlarda bir dərvişi-pir¹
Götürüb təbərzin², kəşkül³, şahnəfir⁴.

Dilənmək qəsdilə düşüb dərbədən⁵,
Gəzərkən bir evdə pakizə⁶ düxtər⁷

Gördü ki, əyləşib vahidü yekta⁸,
Mükəddərü məyus⁹, qəmə mübtəla.

Təbərzinin döyüb yerə dedi: “Dur!
Məddahi-Əlinin¹⁰ payını gətür!”.

Biçarə çiyinə qoyub başını,
Abi-neysan kimi tökdü yağını.

Tərəhhümə¹² gəlib dedi qələndər¹³:
“Yox isə siminiz¹⁴, zəriniz¹⁵ əgər,

Qənaət eylərəm¹⁶ düydən, yağdan,
Nə var isə əsirgəmə qonaqdan!”.

¹Dərvişi-pir – qoca dərviş.

²Təbərzin – dərvişlərin gəzdirdikləri aypara şəklində balta.

³Kəşkül – dərvişlərin əllərində gəzdirdikləri və diləndikləri şeyləri içinə qoyduqları qab.

⁴Şahnəfir – böyük zurna, şeypur.

⁵Dərbədən – qapı-qapı.

⁶Pakizə – qəşəng, gözəl.

⁷Düxtər – qız.

⁸Vahidü yekta – tək və tənha.

⁹Mükəddərü məyus – kədərli və məyus.

¹⁰Məddahi-Əlinin – imam Əli (ə) məddahının.

¹¹Abi-neysan – yağış suyu.

¹²Tərəhhümə – rəhmə.

¹³Qələndər – dünyadan əl çəkib sərsəri həyat keçirən adam, dərviş.

¹⁴Siminiz – gümtüşünüz.

¹⁵Zəriniz – qızılız.

¹⁶Qənaət eylərəm – qane olaram.

Qız dedi: “Ey mövla¹, qəsəm² Xəllaqa³,
Nə düyüyə güman gəlir, nə yağa”.

Dedi: “Onlar yoxdu, barı un olsun,
Ver tökək torbanın başına dolsun”.

Ərz eylədi düxtər: “Bəhəqqi-Xalıq⁴,
Un tapılmaz bu xanədə⁵ urvalıq”.

Labüd⁶ qalıb dərviş dedi: “Bir çörək
Barı gətir, yeyib himmət var⁷ deyək”.

Dedi: “İki gündür naharsızam mən,
İnanmazsan əgər, o təknə⁸, o sən”.

Xəbər aldı: “Anan gedib nə yanə?”.
Dedi: “Yas yeri var, varıbdır anə⁹”.

Dedi: “Təəccübəm əvami-nasə¹⁰,
Aləm gərək gələ bu evə yasə.

Qonum-qonşu tamam verib baş-başa,
Gecə-gündüz sizin üçün ağlaşa.

Nə yağı var, nə düyüsü, nə unu,
Kim görüb aləmdə habelə günü?!”.

Qasım bəy Zakir

¹Mövla – ağa.

²Qəsəm – and olsun.

³Xəllaqa – Yaradana.

⁴Bəhəqqi-Xalıq – Xalıq olan Allah haqqı.

⁵Xanədə – evdə.

⁶Labüd – çarəsiz.

⁷Himmət var – cəhd var.

⁸Təknə – çörəkqabı.

⁹Varıbdır anə – gedibdir ora.

¹⁰Əvami-nasə – avam adamlara.

İskəndər Zülqərneyn (*iki buynuz sahibi İskəndər, Makedoniyalı İskəndər*)

Vaxtilə Makedoniya hökmdarı bulunan məşhur İskəndəri-kəbir (*Böyük İskəndər*) ordusu ilə bərabər bir gün susuz və quraq bir məhəllədən (*ərazidən*) keçirdi. Xah (*istər*) özü və xah (*istərsə də*) əsgərləri ifrat (*çox*) susamışdılar. Qoşun adamlarından bir neçəsi ətrafı dolanıb su arayırdılar. Nəhayət, bir qayanın içində cüzi bir miqdar su tapıb, yəhərqaş camını (*yəhərə keçirilən su qabını*) doldurub padşahlrına gətirdilər. İskəndər Zülqərneyn suyu görən kimi sual etdi ki, daxi də (*daha da*) varmı? Cavab verdilər ki, yox. Həmən dəqiqə suyu vurub tökdü yerə. Müşarileyhin (*onun*) bu hərəkəti orduya bir mərtəbədə (*elə bir dərəcədə*) təsir etdi ki, onlar: “Padşahım, çox yaşa!” – deyib yola rəvan oldular və dedilər ki, sənin kimi padşahın yolunda biz malımızdan-canımızdan keçməyə hazırıq.

Suda insan necə gəzir?

İnsan nə qədər səy edirsə də, yenə su üzündə yaxşı gəzə bilmir. Bu xüsusda adam artıq (*çox*) fikir edib (*fikirləşib*) gəmi qayıрмаğı (*düzəltməyi*) tapdı. İbtidada (*qədimdə*) böyük tirin (*şalbanın*) içini çıxardıb nov kimi edəndən sonra suya salıb içində əyləşib, kürəkləyib gəzərdi. Kolazı (*dibi yastı ensiz qayığı*) kürəkləmək insanı çox təngləşdirdi (*təngə gətirdi*) və yordu. Bu cəhətdən adam su üzündə xahişincə (*istədiyi qədər*) artıq (*uzun*) yol teyy (*qət*) edə bilməzdi. Gəmini yel (*külək vasitəsilə*) dolandırmaq və gəzdirmək xüsusunda

daha (*çox*) fikir etdi (*fikirləşdi*): kolazın içində dor ağacı (*dirək*) dikəldib onun üstündə qalın bezdən yelkən qayırdı (*quraşdırdı*). Yelkən nəinki bir kolazı və bəlkə, sonralıqda çox böyük gəmiləri gəzdirməyə və dolandırmağa ümdə bir səbəb oldu.

Bu sayaq seyr qılmaq (*etmək*) insan üçün yaxşı olardı, hərgah (*əgər*) həmişəlik yel ixtiyarı əldə olaydı (*daima küləyi idarə etmək iqtidarında olsaydı*). Məsələn, insan günçıxan və ya cənub tərəfinə getmək istəyən vaxt yel onu günbatan və ya şimal tərəfinə aparır və çox vaxt adam özünə lazım olan yelin-küləyin intizarında olur.

Yel gəmisində zikr olan (*adıçəkilən*) qüsurlar (*haqqında*) təsəvvür olduqda (*yarandıqda*), adam yelkən əvəzində dəxi (*də*) gəmi üçün təkərlər və buğ (*buxar*) hasilindən (*əmələ gətirməkdən*) ötrü su qaynadan maşın tərtib (*icad*) etdi.

(*O*) zaman ki, insan quruda və suda rahat gəzmək öyrəndi, sonra quş kimi uçmaq fikrinə düşdü. Muradına yetişmək cəhətində lazım olan elmləri təhsil edib (*öyrənib*) göyə qalxan şar (*hava balonu, aerostat*) ixtira etdi və həməən şardan bir böyük zənbil (*qondola*) asıb, içində əyləşib qalxdı göyün üzünə, dağlardan, buludlardan yuxarı. Çıfayda (*nə fayda*), yel burada da insandan əl çəkməyib qurudakından da və dəryadakından artıq əziyyət verdi və şarı kefi istəyən yerə apardı. Bu vaxta qədər insan hər növ cidd-cəhd ilə çalışırsa da, yenə göydə yelin öhdəsindən gələ bilmir.

Fil

Dördayaqlı heyvanların böyüyü fildir. Filin boyu iki sajn, hündürlüyü beş arşına qədərdir. Boynu qısa və yoğundur, ona görə fil başını sair heyvanlar kimi qaldırıb-əyməyi bacarmır. Xudavəndi-ələm (*aləmlərin Rəbbi*) ona elə bir əza (*bədən üzvü*) əta edibdir ki, hər bir ehtiyacını onunla dəf edə bilir və məzkur (*o*) əzanın adına türk istilahında (*Azərbaycan türkcəsində*) xortum deyirlər. Xortum filin burnunun ucundan sallanır. Xortumun uzunluğu üç arşına qədərdir, amma məqami-zərurətdə (*lazım olanda*) fil onu gödəldir bir arşın həddinədək, çünki o əmələ gəlir dəridən və ətdən. İnsan əliylə gördüyü işi fil xortumu ilə tutar. Məsələn, qıfıl açır, çiçək dərir, butulka ağzından tıxacı çıxardır, hətta bir qeyri heyvan onun üstə hücum edəndə xortumu ilə götürüb yerə vurur, sonra ayaqlayır. Xortumdan maəda (*başqa*) filin bir özgə də heyran qalmalı əzası (*bədən üzvü*) var, o da ağzından dışarı (*kənarə*) çıxan sajn boyda bir cüt dişdir. Giranbəha (*qiymətli, bahalı*) olan şirmayı (*parlaq, şümal, bərk maddədən*) şeylər filin dişlərindən qayıırırlar (*düzəldirlər*).

Filin ağılı və bəni-Adəmə (*insanlara*) olan itaət və sədaqəti hər heyvandan ziyadədir (*çoxdur, artıqdır*). Fil sahibinin hərəkətindən nə xahiş etdiyini və hər bir məramını fəhm edir (*anlayır*). Fil arxasında yüz puddan ziyadə (*çox*) yük aparmağa qüdrəti var. Vaxtı ilə hindistanlılar qovğaya (*davaya, döyüşə*) fil ilə gedərdilər. Fil üstündə top (*artilleriya silahı*) da daşıyırlar. Fil əksər ovqat (*vaxt*) sürü ilə gəzir. Dişi fil iki, ya üç sənədə (*ildə*) bir bala doğar. Fil üçün iki yüz sənə (*ilə*) qədər yaşamaq məqdurdur (*mümkündür*). Bu heyvanın yediği göy ot və yumşaq ağac isə də, meyvə və taxıl dəxi (*həmçinin*) yeyər. Fil dərya (*su*) kənarını və sulu yeri sevrər və hava çox isti olanda suda yatar. Soyuq heç xoşuna gəlməz.

Məsəllər: Abırsızdan abırını saxla. Adam var ki, adamların naxşıdır, adam var ki, heyvan ondan yaxşıdır. Özgə gözündə qıl seçər, öz gözündə tir görməz. Özgəyə quyu qazan özü düşər. Əyri otur, düz danış. Allahu çağıran məhrum qalmaz. Hesabiyə (*hesaba almaqla, qənaətlə*) dağlar əkilər (*dağı dağ üstə qoymaq olar*). Haqq doğruya yardıdır. Həyası olmayanın imanı da olmaz. Doğru dostluq qərəzsiz olur. Dildən gələn əldən gəlsə, hər fəqir (*kasıb*) padşah olar. Fəqirlərə verənə Allah verər. Malımız yoxsa, irzimiz (*iffətimiz, ismətimiz, namusumuz*) olsun. Yaxşılıq et dəryaya at, balıq bilməsə, Xalıq bilər. Yüz gün sel oya bilməz bir gün dərd oyan yeri.

Tapmaca: 62) Həmli (*yüklü, çatılmış*) qaşların tuşdur (*qarşı-qarşıyadır*), hər zaman baxsa qışdır (*sərtdir*), səksən ayaq, qırx buynuz, bu nə dövlətli quşdur?

Tapmacaların cavabları

1. Xətt
2. Qələm
3. Məktub
4. Kitab
5. Kitab
6. Kağız
7. Qəlyan
8. Nehrə
9. Sirkə
10. Oxlov
11. Çıraq
12. Qaşıq
13. Sacayaq
14. Sac
15. Səhəng
16. Çıraq
17. Su
18. Damcı
19. İynə
20. Quyu
21. Qayçı
22. Otağın küncləri
23. Ev (*və*) ya hamam əmsalı
24. Araba
25. Qoyun
26. 2401
27. Qoyun
28. Qırlanğıc (*qaranquş*)
29. Yumurta
30. Yumurta
31. 36
32. Baramaqrdu
33. Qarınca (*qarışqa; çəyirtkə*)
34. Qarınca (*qarışqa*)
35. İydə
36. Əncir
37. Heyva
38. Qabaq (balqabaq)
39. *Qarpız*
40. Boyaq (*kökiündən boyayıcı maddə hasil edilən bitki*)

41. Göbələk	52. At quyruğu
42. Buxov (<i>zınqırov</i>)	53. Göbələk
43. Taxıl	54. Gözlər
44. Göy (səma)	55. Diş, dil
45. Ulduz	56. Diş
46. Ay	57. Övlad
47. Qış, yaz, yay, payız	58. Fikir
48. Əşrəfi	59. İldırım
49. Nar	60. Dolu
50. Qarpız	61. Yağış
51. Qapı (<i>ikilaylı</i>)	62. Kotan

От составителей

Первая часть «Родной речи» предназначена для первого года обучения в татарских (*азербайджанских*) начальных училищах Закавказья (*Южного Кавказа*), когда, согласно «Учебному плану начальной школы в среде туземного населения», утвержденному 13 (*по новому стилю* 25) января 1881 года бывшим Наместником Кавказским, обучение грамоте должно идти на родном языке: преподавание же грамоты русской, хотя, и предполагается начинать со второго года, но на практике начинается раньше, т.е. по окончании грамоты родного языка. Материал, вошедший в I часть «Родной речи», отчасти отошел и в I часть «Русской речи», чем облегчается преподавание по последней книжке, ибо дети, встречая в ней знакомые по содержанию статьи, все свое внимание употребляют на изучение русского языка. I часть «Русской речи» назначалась, согласно «плану» для второго года обучения в школе, но если начать русскую грамоту по окончании грамоты родного языка, в данном случае татарской (*азербайджанской*), т.е. с февраля или марта, то, естественно, что изучить «Русскую речь», по которой основательно, в разных формах, изучается более 700 русских слов, в остающиеся 2-3 месяца первого года невозможно, почему приходится оканчивать ее во втором году, конечно, повторив пройденное в первом году. Таким образом, I часть «Родной речи» служит до известной степени подготовительною ступенью для I части «Русской речи», про-

ходимой во втором году обучения. Настоящая вторая часть «Родной речи» предназначается для второго года обучения родному языку, а так как в нее вошло много материала, помещенного в предполагаемую II часть «Русской речи», то она будет служить также весьма полезным пособием при изучении русского языка по этой последней книжке.

Книга эта составлена по плану I ч. «Родного слова» Ушинского с тою разницею, что в нее вошли как статьи более серьезного характера, чем помещенные в I ч. «Родного слова», так и письменные упражнения, помещенные во II части этой книги, так что она совмещает в себе обе части «Родного слова». Большинство басен и стихотворений обязательно (*любезно, услужливо*) составлено для настоящей книги Гасанали-агою ханом Карадагским, содержание же басен взято преимущественно из Крылова. Школа, для которой трудился Гасанали-ага, должна быть весьма много обязана за первые опыты стихотворений, пригодных для детского возраста, так как в татарской (*азербайджанской*) литературе почти вовсе нет подобных стихотворений; составители же не могут не выразить здесь хану Карадагскому за его существенную помощь глубокую признательность.

Язык настоящей книги некоторым мусульманским (*местным азербайджанским религиозным*) «ученым» должен показаться слишком вульгарным, народным, ибо они признают литературным слог, переполненный арабскими и персидскими словами – по мнению некоторых «ученых», чтобы татарину (*азербайджанцу*) изучить татарский (*азербайджанский*) язык нужно изучить прежде языки арабский и персидский, – но не следует

забывать, что книжка эта предназначена для детей только что окончивших азбуку. Составители, имея это в виду, старались дать пригодный с педагогической точки зрения материал на родном татарско-азербайджанском наречии, которое дети и должны изучать прежде всего; слова арабские и персидские, разные замысловатые бесконечные предложения и периоды придут в свое время (хотя арабские и персидские слова, доступные для объяснения, не только не изгонялись, но и вводились нарочно, так как детям придется с ними иметь дело).

Относительно правописания (не правописания арабских и персидских слов, которое составляет конечную цель изучения родного языка в мектебе и медресе) составители руководствовались главным образом «Грамматикой татарского языка» проф. Казембека и руководствами г.г. Будагова и Везирова. Но, несмотря на это пришлось ввести некоторые новые, более точные правила правописания. Так, например, в I и III лицах изъявительного наклонения настоящего времени глаголов мягких пишут *يازр, کورر, دورر, کیدر* (*yazər/ yazır; görər/görir; durər/durır; gedər/gedir*), но эти формы употребляются и для обозначения будущего времени, так как не отличаются знаками *زیر* (*забар* (фатха), *служит для передачи краткого гласного а, иногда е*) и *زیر* *зир* (*кясра*), *служит для передачи краткого гласного і, ı, е.*); поэтому необходимо в первом случае, т.е. в глаголах на согласную в корнях или отрывистых глаголах, принять окончанием настоящего времени *یر* (*-ir; -ır*), например, *کیدر, دوریر, کوریر, یازیر* (*yazır; görir; durır; gedir*) – тогда не может быть ошибки. В выражении *او بو کتابی کورر* (*o bu kitabı görər/görir*) нельзя узнать

времени, но если написать *أو بو کتابی کوریر (o bu kitabı görir)*, то всякий сразу поймет, что выражается настоящее время. В глаголах же плавных, оканчивающихся в корне на гласную, в настоящем времени следует вставлять букву *يو (-yu-, -yü-)*, т.е. *دارایور, أوخویور, ایلیور (darayur; oxuyur, eyliyür)*. Множественное число существительных отличается от единственного частицами *لر (-lär)* и *لار (-lar)*, но не говорится ни в одном руководстве когда ставить ту или другую. В этом учебнике принято писать: после твердых существительных *لار*, например, *آتالار, آتا - داملار, دام - قازلار, قاز - اتا (ata - atalar; dam - damlar; qaz - qazlar)*, после же мягких – *لر*, например, *سرچه - سرچه لر, سنک - سنکلر, کوز - کوزلر (göz - gözlär, səhəng - səhənglär; sərçə - sərçələr)*. Конечно, здесь говорится о чисто татарских (*азербайджанских*) словах. Притяжательные местоимения, соединенные с существительными, должны выражаться буквою *ی*, на практике же букву эту пропускают, подразумевая знак *زیر*; но этого не должно допускать. Мы пишем: *آناسینی - آناسینی, داغلارینی, آناسینی - آناسنی*, а не *کندلرینده - داغلارنی, آناسنی - آناسنی*. Наконец, составители нашли нужным ввести и некоторые знаки препинания: точку, двоеточие, знаки вопросительный и восклицательный. Другие знаки трудно ввести потому, что их легко смешать со знаками над и подстрочными, и самими буквами.

РОДНАЯ РЕЧЬ

ЧАСТЬ II

Книга для начального чтения
и письменных упражнений
на татарско-Азербайджанском наречии

Сост. А.О.Черняевский и С.Г.Велибеков

Постановлением Попечительского Совета Кавказского учебного округа, утвержденным г. Главногоначальствующим, рекомендовано в качестве учебного руководства для татарских (*азербайджанских*) начальных училищ Кавказского учебного округа.

Цена 60 коп.

Тифлис. 1888.

Mündəricat

Ön söz.....	3
Nəşrə dair bir neçə söz.....	6

Vətən Dili, I hissə Fihrist (*mündəricat*)

Nəqş üçün sərməşqlər.....	13
Yazı üçün sərməşqlər.....	14
Əlifba təzə qayda ilə.....	16

Mübtədilər oxumaqdan ötrü bir neçə nağıl və hekayə

Tənbəl və səyli.....	36
Uşaq gözlüyü.....	36
Aslan dərisinə girən eşşək.....	37
Mürid və pir.....	37
“Qanacaqlı” dərviş.....	38
Vəzirin oğlu və alim.....	38
Fəqir adam və dövlətli paxıl.....	39
Aslan və qurbağa.....	40
Ayı və siçan.....	40
Dərviş.....	41
Aslan və insan.....	41
Qaz və durna.....	42
Uşaq və kəpənək.....	42
İki yoldaş.....	43
Bağban və oğulları.....	44

Bahar (<i>nəzmi-Vidadi</i>).....	45
Bülbül və qarışqa.....	46

Nəsx xəttində və Qurani-Şərifdən olan dərslər

Tənbəl və səyli.....	48
Kor.....	48
Dəvə və uzunqulaq.....	48
Tülkü və üzüm (<i>nəzmi-Əfəndiyev</i>).....	49
Tər lan və balası.....	50

Qurani-Şərifdən yazılan dərslər

Sureyi-Fatiheyi-Kitab.....	52
Sureyi-İxlas.....	52
Sureyi-Nəsr.....	52
Sureyi-Fələq.....	53
Sureyi-Nas.....	53
Sureyi-Kovsər.....	53
Sureyi-Cumuə.....	54
Sureyi-Nəbə'.....	55
Ayətül-Kürsi.....	56

Dualar

Duai-xətmi-Qurani-Şərif.....	57
Dərs başlananda oxunan dua.....	58
Dərs qurtulanda oxunan dua.....	59
Hürufi-heca	60

Vətən Dili, II hissə Fihrist (*mündəricat*)

Müqəddimə.....	63
Səhəvat.....	69

I. Təlim və oyun şeyləri

Məktəb.....	73
Lövhə.....	74
Uşaqları məktəbə şövləndirmək (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	74
Kitab və kağız.....	75
Tifil ilə bir quş.....	76
Karandaş.....	76
Hakim.....	77

II. Qab-qacaq və ev şeyləri

Küpə və qazan.....	78
Şir və tülkü (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	79
Palaz parçasının nəqli.....	79
Qoyunlar və itlər (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	81
Qab-qacaq.....	81

III. Xörək və içki

Xörək və içki.....	83
Tülkü və qurd.....	84
Çörək.....	84
Qaraçı.....	85
Uşaq və ilan (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	85
Lətaif.....	86
Su.....	86
Molla Nəsrəddin.....	87

IV. Libas və ayaqqabı

Paltar və ayaqqabı.....	88
Dəvəsi itən kəs (<i>nəzmi-Zakir</i>).....	89
Qurd və çoban.....	90
Quzu qurd cildində (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	90
Möhsünün çuxası.....	91

V. Alətlər, yəhər əsbabları və imarətlər

İki kotan.....	93
Qovuş, küləş və çarıq.....	94
Balta və sapı.....	94
İki siçan.....	95
Siçanlar (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	95
Qurd və durna.....	96

VI. Ev və çöl heyvanları

Heyvanların bəhsi.....	98
At.....	98
Siçan təsəvvürüncə pişik də yırtıcıdır (<i>nəzmi-Qaradaği</i>)....	99
Ördək, balıq və xərçəng.....	100
Qoyun.....	100
Ayı və qurd.....	102

VII. Dördayaqlı heyvanlar və quşlar

Canavar və çoban.....	103
Qarı.....	104
İki kəsəyən (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	104
Fil.....	105
İki xoruzbeçə.....	105
Tutulmuş quş (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	106
Pişiyin əli ətə çatmaz, deyər: “Qoxuyubdur!”.....	107

VIII. Ət və ot yeyən heyvanlar

Qurd və övrət.....	108
Tülkü və üzüm (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	108
Göyərçin və sığırçın.....	110
Aslan.....	110
Tülkü və xərçəng.....	111
Qurd və çoban (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	111

IX. Ev və çöl quşları

Xoruz və mirvarid danəsi.....	113
Qarı və qarabaşları.....	113
Sığırcın və göyərçin (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	114
Toyuq.....	115
Qaraquş.....	116
Tər lan balası.....	117

X. Alıcı, oxucu və üzücü quşlar

Yerli və fəhlə.....	118
Bülbül və eşşək (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	119
Lətifə.....	120
Nəsihətçi quş.....	121
Durna.....	122
Xoruz və mirvarid danəsi (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	123

XI. Balıqlar, ilanlar və cücülər

Ditdili və aslan.....	124
İt və at (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	125
Dəvə və tikan.....	126
Qurbağa.....	127
Meymun və gözlük (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	127
Hekayət.....	128

XII. Taxıl, çiçək, səbzəvat və meyvə

Qərənfil ləki.....	130
Çiçəklər (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	131
Arpa və buğda.....	132
Durna və tülkü.....	132
Bənövşə (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	133
İki yoldaş.....	134
Darı və buğda.....	134

XIII. Adamlar, heyvanat, nəbatat, mədəniyyət

Mehriban qardaş.....	136
Seyr edənlər və itlər (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	137
Duz.....	138
İnsan və ayı.....	139
Dəmir.....	139
Ahənrüba.....	140
Ördək, balıq və qırxayaq (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	141
Palıd ağacı və fındıq ağacı.....	142

XIV. Həftə günləri və gecə-gündüzün hissələri

Bir alma ağacının hekayəsi.....	144
Ayı və bağban.....	145
Kəsəyənlər.....	146
Dörd fəslin ünvanı (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	146
Günlər və gecələr.....	147
Yavaş gedən uzaq gedər.....	148

XV. İlin fəsilləri, aylar və bayramlar

Yağışdan qurtardım, yağmura düşdüm.....	150
Mövsümlərin ibtidası (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	150
Balıq və pişik.....	151
Aylar (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	152
Qaraquş və pişik.....	152
İlin hesabı (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	153
Hekayət.....	154
Oruc-bayramı – eydi-Fitr (<i>nəsri-Vəlibəyov</i>).....	155

XVI. Pul, ölçü, çəki, vaxt

Adil padşah.....	157
Bahar (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	157
Qarınca və quş.....	158
Daş-tərəzi.....	159
Novruz (<i>nəzmi-Vidadi</i>).....	160
Qurban bayramı – eydi-Əzha (<i>nəsri-Vəlibəyov</i>).....	161

XVII. İmarətin, heyvanatın və nəbatatın hissələri

Axmaq və onun dəvələri.....	163
Yay (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	163
Tülkü və çaqqal.....	164
Qaz.....	166
Alma ağacının hissələri.....	166

XVIII. Adam cəsədinin hissələri

Pişik və balıq (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	168
Kərpic.....	170
At və eşşək.....	171
Aslan, qurd və çaqqal (<i>nəzmi-Zakir</i>).....	171
Sağsağan və qarğa.....	173
İnsanın əzaları.....	174
Payız (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	175

XIX. Nisbət və əqrəba

Bala məhəbbəti.....	177
At və eşşək (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	178
Bizim külfət.....	179
Qış (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	179
Daşçı.....	181
Əhvalpürsanlıq.....	181

XX. Müsəlman adları

Hatəm Tainin hekayəsi.....	184
Nəsihət (<i>nəzmi-Arif</i>).....	184
Hekayəti-pəhləvan.....	185
Meymun və güzgü (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	186
Dovşan və aslan.....	187

XXI. Adam yaşına və sənətinə görə

Ahu və dərviş (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	189
Ziraət.....	190
Qarı və pişik.....	191
Kasıb.....	192

XXII. Nə ilə nə qayırlar?

Od.....	194
Samavar (<i>nəzmi-Raci</i>).....	195
Meymun.....	196
Ovçu dovşan (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	197
Zəhmətsevən ayı.....	198

XXIII. İnsanın peşəsi

Həkim.....	200
Uşaqlar (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	200
Əsgər və zərgər.....	202
Qarğa və tülkü (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	203

XXIV. Şeyləri nə qayırlar?

Bülbül və qarınca.....	206
Tülkü və qurd (<i>nəzmi-Zakir</i>).....	207
Balta və bıçqı.....	209
Bir sirri-İlahi.....	210
Cəfərin hekayəsi.....	210

XXV. Heyvanların hərəkəti və səsi

Pişik və qurd.....	212
Münacat (<i>nəzmi-Naci</i>).....	213
Yaxşı rəfiqin təsiri.....	213
Timsal.....	214
Heç bir şeyin maddəsi itməz.....	214
Qurd və quzu (<i>nəzmi-Qaradaği</i>).....	216
İnsanın quruda seyr etməyi.....	218

XXVI. Yaxşılıq və yamanlıq

Diltəng adam.....	220
İki yolçu.....	221
Dərviş və fəqir (<i>nəzmi-Zakir</i>).....	222
İskəndər Zülqərneyn.....	224
Suda insan necə gəzir?.....	224
Fil.....	226
Tar macaların cavabları.....	228
От составителей.....	230

ADA Universitetinin sifarişi ilə

Transliterasiya, qeyd və şərh:

I hissə

Vüqar QARADAĞLI

II hissə

Vüqar QARADAĞLI, Sayman ARUZ

Nəşriyyatın direktoru: Rəhilə Soltanqızı

Texniki redaktor: Ruslan Mahmudov

Dizayn: Bahar Zeynallı

Formatı: 43x60x. $\frac{1}{16}$. F.ç.v 15,5.

Səhifə sayı: 248. Ofset kağızı. Ofset çapı.

Tiraj: 500. Bakı-2022

ISBN978-9952-8424-3-2

Çaşıoğlu Eİ MMC

Bakı ş., Mikayıl Müşfiq küç., 2A

